

T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA
YENİLEŞME SÜRECİNDE
HAREM

Yüksek Lisans Tezi

HAZIRLAYAN
Fatma MENTEŞ

DANIŞMAN
Öğr. Gör. Hilal ORTAÇ GÜRPINARLI
İZMİR 2006

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne sunduğum Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Sürecinde Harem adlı yüksek lisans tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Fatma MENTEŞ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ	vi
GİRİŞ	
HAREMİ GÖRDÜĞÜNÜ SAVUNAN KİŞİLERİN HAREMLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ.....	1
HAREM NEDİR?.....	4
Hareme Dair Efsaneler.....	6
Harem Hakkında Verilen Bilgiler Neden Yetersizdir?.....	8
OSMANLI SARAYLARINDA HAREM HAYATI.....	11
Topkapı Sarayı.....	12
Çırağan Sarayı.....	15
Beylerbeyi Sarayı.....	16
Beşiktaş Sarayı.....	17
Dolmabahçe Sarayı.....	18
Yıldız Sarayı	21
HAREM YAŞAMINDAKİ DEĞİŞİM.....	22
Osmanlı Padişahları Neden Başlangıçta Nikahla Evlenirken Sonraları Bundan Vazgeçmişlerdir?	22
Verset Sisteminin Değişiminin Harem Yaşantısına Etkisi.....	28
Kadınların Padişahla İlişkileri.....	30
Kadınlar Saltanatı.....	34
Haremdeki Kadınların Güç Kaynakları.....	44
I. BÖLÜM	
HAREM TEŞKİLATI.....	49
Köle Ticareti.....	50
Cariyeler.....	55
Padişahların Cariye ve Odalıklarını Sağlamasına İlişkin Faraziyeler.....	56

Cariyelerin Hareme Alınması Şekilleri.....	61
Cariyelerin Muayeneleri.....	63
CariyelerinYetiştirilmeleri Ve Okutulmaları.....	65
Acemiler.....	66
Kalfalar.....	66
Kalfaların Harem Nöbeti ve Genel Temizliğe Katılmaları.....	67
Kalfaların Çırak Edilmesi ve Evlendirilmesi.....	67
Ustalar.....	68
Hazinedar Usta.....	68
Çaşnigir (Çeşniyar usta).....	69
Çamaşırusta (çameşuy usta).....	70
İbrikdar Usta.....	70
Berber Usta.....	71
Kahveci Usta.....	71
Kilerci Usta.....	72
Kutucu Usta.....	72
Külhancı Usta.....	72
Vekil Usta.....	72
Kethüda Kadın(Saray Usta).....	73
Katibe Usta.....	73
Hastalar Ustası.....	74
Ebe.....	74
Taye (Sütnine).....	75
Dadı.....	75
Cariyelerin Miktar ve Maaşları.....	75
Cariyelerin Hapsedilmeleri ve Sürülmeleri.....	78
Haremağaları, Hadımın Anlamı.....	79
Osmanlılarda Haremağaları.....	84
II. BÖLÜM	
HAREM VE KADINLAR.....	93

Gözdeler Peykler ve Has Odalıklar.....	93
İkballer.....	95
KadınEfendiler.....	96
Kadın Efendi Daireleri.....	98
Kadın Efendilerin Bakım Ve Giyimleri.....	98
Kadın Efendilerin Maaş Ve Ödenekleri.....	100
Boşanmalar ve Evlendirilmeleri.....	101
Valide Sultanlar.....	103
Valide Sultan Dairesi.....	105
Saraydaki doğumlar.....	105
Şehzadeler.....	112
Sultanlar.....	113
III. BÖLÜM	
HAREMDE GÜNDELİK YAŞAM.....	123
Halvet.....	123
Beylik Gezintiler.....	124
Hamam.....	129
Musiki.....	131
Oyunlar.....	133
Törenler.....	134
Ramazan.....	135
Bayram Tebrikleri.....	136
Göç (Nakl).....	138
IV. BÖLÜM	
HAREMİN DAĞILIŞI.....	140
II. Abdülhamid'in Kadınları ve Kızları.....	144
Mehmed Reşad'ın Kadınları.....	151
Mehmed Vahidettin'in Kadınları ve Kızları.....	151
SONUÇ	154
BİBLİYOGRAFYA	159

ÖNSÖZ

Osmanlı saray kadınları ancak son zamanlarda Batılı ve Türk tarihçilerin akademik ilgilerini üzerlerine çekebilmişlerdir. Altınay, Uzunçarşılı ve Uluçay'ın harem, valide sultanlar ve hanım sultanlar üzerine yaptıkları öncü çalışmaları, Peirce'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde harem kurumu üzerine yoğunlaşarak yaptığı önemli bir çalışması izlemiştir. O, bu çalışmada temel ilgisini, harem kurumu ve valide sultanların hanedan politikaları içindeki rolü üzerine yöneltmiştir. Peirce tarafından yapılan çalışmanın bir başka önemli katkısı da, haremi entrika ve şehvetin kol gezdiği bir yer olarak resmeden çağdaş Batılı yazarların ürettiği olumsuz imajı düzeltmek olmuştur. O, aynı zamanda Osmanlı'nın klasik döneminde valide sultanın iktidara yükselmesinin tarihsel bir analizini de sunmuştur. Kitabı, kadınların sultanlığı dönemi olarak bilinen XVII. yüzyılın ikinci yarısında sona erer. Bu kitap bize, XVII. ve XIX yüzyıllar boyunca harem kurumu içinde meydana gelen değişiklikleri ve süreklilikleri incelememiz için çok önemli bir çerçeve sunar. XIX. yüzyılın son döneminden önceki yıllara ait otobiyografik çalışmalar, yerel raporlar ve hatıralar mevcut olmadığından dolayı, Osmanlı Hanedanı'na mensup erkek ve kadın üyelerinin yaşamlarını tekrar kurgulamamız oldukça zordur. Osmanlı hanım sultanlarına ait doğum, evlenme ve ölüm kroniklerinde bulunan kısa bilgiler de bu boşluğu gidermek için yetmemektedir. Diğer taraftan arşiv kaynakları, Osmanlı hanedanına mensup bazı şahsiyetlerin kamusal hayatlarına ışık tutabilecek özellikler ihtiva etmektedir. Yabancı rivayetler ya da hikayeler ise, bu hanımlara direk ulaşan Lady Mary Wortley'ın çalışmasını bir tarafa koyarsak, ikinci el bilgilere dayanırlar ve dedikodudan öte bir değer taşımazlar.

İşte bu karışıklık içinde Osmanlı haremi üzerine yazılmış toplu bilgi içeren bir esere rastlamamaktayız. Bu yüzden bu karışıklığı gidermek ve haremin Osmanlı

Devleti'nde kurulduğu dönemden başlayarak haremın dağılışı olan II. Meşrutıyet'in ılanı ve Abdülhamid'in tahttan indirildiğı 1909 yılına kadar geçen sürede haremde olup bitenler toplu olarak bu çalışmada değerdendirilecektir. Böylece harem kurumu ile ilgili yazılmış parça parça anlatımları ve daha çok klasik döneme ait yazıları daha sonraki dönemlerde yazılmış olanlarla bağlayarak aradaki kopukluğu yok etmek için zincirin halkaları birleştirilecektir. Harem ile ilgili tüm konuları ayrı başlıklar altında göstererek onların ortaya çıkışından son bulduğu döneme kadar geçen sürede ne gibi değışiklikler geçirdiklerini ayrı ayrı anlatarak, yenileşme sürecinin, hareme neler kattığını, haremde neler alıp götürdüğünü bir bütün halinde karşılaştırmalı olarak gösterilecektir. Konunun bütünlüğünü bu şekilde bütün İmparatorluğa yayarak daha anlaşılır şekle getirdim. Elbette harem hakkında eksik bilgilerin olması muhtemeldir. Bu durum, haremın tüm imparatorluk boyunca hep gözden uzak, gizli tutulmuş olmasından ve harem içinde yaşayanların dahi yazamadıkları pek çok konular olmasından veyahut da bunların günümüzde elimizde olmayışından kaynaklanmaktadır. Bunlar türlü sebeplerle ya yok edilmişlerdir ya da gereğince korunamadıkları için elimize ulaşamamıştır.

Tezimde yapılan dağılımda ilk önce giriş bölümünde haremi görenlerin değerdendirmeleriyle çalışmama başlanmıştır. Giriş bölümünde ayrıca harem nedir, Osmanlı'da harem kurumunun başlangıcı, saraydaki haremın yeri, harem içerisinde oluşan değışiklikler ,kadınlar saltanatının yaşandığı dönemler incelenmiştir. Harem teşkilatı, harem ve kadınlar, haremde gündelik yaşam ve haremın dağılışı konuları bölümlere dağıtılmıştır. Bu konuları Osmanlıların ilk dönemlerinden yıkılışlarına kadar geçen sürede geçirdiğı değışiklikler göz önünde bulundurularak incelenmiştir.

Bu tezimde bana destek olan eşim Bülent MENTEŞ ile yönlendirici fikirleriyle bana yol gösteren danışmanlarım Prof. Dr. Zeki ARIKAN ve Öğr.Gör. Hilal ORTAÇ GÜRPINARLI'ya içten teşekkür ederim.

GİRİŞ

HAREMİ GÖRDÜĞÜNÜ SAVUNAN KİŞİLERİN HAREMLE İLGİLİ DEĞERLENDİRMELERİ

Harem nedir, nasıl bir kurumdur, işleyişi nasıldır? Osmanlı Devleti'ndeki yeri ve önemi nedir? Harem her zaman ilgi ve tartışma konusu olmuştur. Bu konuda yazılmış pek çok esere rastlarız. Fakat bunların hayal ürünü mü yoksa gerçeklere bağlı olarak mı yazıldığı her zaman eleştiri konusu olmuştur.

Yerli olsun yabancı olsun çoğu eserlerde bu konu kaleme alınmıştır. Daha çok yabancıların ilgisini çeken bu konu üzerinde, haremi doğrudan gördüğünü savunan yerli ve yabancı kişiler ortaya çıkmıştır.

Padişahların kadınlarını ve onların yaşadıkları haremi bir konu olarak, Batılı yazarlar ele almışlardır¹. İlk olarak haremden, kadınlardan söz eden III. Murad'ın doktoru Dominio Hieroso Limiano (1580-1590) olmuştur. Bu doktor haremde bir plânını yapmış ve kadınlar dairesi, şehzadeler mektebi, şehzadelerin hapis olduğu yer ve harem âdetleri hakkında bilgi vermiştir².

1599 yılında İngiltere Kraliçesi Elizabeth'in, III. Mehmed'e gönderdiği orgu İstanbul'a getiren usta Dallam, orgu kurmak için bir ay sarayda çalışmış, hır fırsattan faydalanarak bazı harem kadınlarını görmeye muvaffak olmuştur³.

1606-1609 yılları arasında İstanbul'da Venedik Elçiliği yapan Ottavinano Bon yazdığı risalede hükümdarın olmadığı bir zamanda saraya girdiğini iddia etmiştir⁴. I. Ahmed, avda iken baş bahçıvanın yardımıyla has bahçeden saraya girmiş, has bahçeyi, Sultan Ahmed'in yatak odasını, ve Revan Kasrının önündeki havuza kadar olan yerleri gördüğünü ileri sürmüştür. Bu meyanda padişahın kadınları, cariyeleri ve hükümdarın bunlarla nasıl cinsî münasebette bulunduğunu ilk defa ortaya koyan bu zat olmuştur ki, aynı şeyleri Riko de Jeandande Flachet ve Penzer de yazmışlardır.

¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s:XIX. Bu bölümde genellikle M. Çağatay Uluçay'ın bu kitabından yararlanılmıştır.

² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s:XVII

³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s:XVII

⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s:XVII

Uzun müddet İstanbul'da yaşayan Riko da haremden ve kadınlardan bahsetmiş, fakat Bon'un dediklerine yeni birşey ilâve etmemiştir⁵.

1699 senesinde İngiliz Reverend Edmund Chishul, bir İngiliz arkadaşı ile ve bir Rum operatörünün yardımıyla, baş bahçıvanı elde etmiş, tıpkı Bon gibi sahilden saraya girmişlerdir. Dış bahçe, has bahçe, selâmlık, Revan, Bağdat kasırları, havuz, Sultan İbrahim kameriyesi, şehzadelerin hapis olduğu daire ve buradan hareme giren kapıyı görmüş ve bunları muhtırasında yazmıştır⁶.

Bir mücevherci olan Pierre Lambert Saumery, 1721 senesinde yazdığı eserinde hareme ilk giren zat olduğunu iddia eder. Aynı iddiayı aynı yıllarda bir Fransız seyyahı olan Aubry de la Metraye, 1723 yılında yayınladığı eserde tekrarlamıştır⁷.

İlk defa harem teşkilâtından bahseden D'ohsson, 1791 yılında yayınladığı "Tableau general de L'empire Ottoman" adlı eserinin yedinci cildinde hareme ait bir fasıl ayırmış, duyduklarını ve gördüklerini, harem teşkilâtını, burada izaha çalışmıştır. Bu tarihten sonra harem teşkilâtı için yerli ve yabancı yazarlar bu eseri kaynak almışlardır.

Melling de İstanbul'da kaldığı süre içerisinde, saray ve harem hayatını canlandıran meşhur eserini yazmıştır⁸.

Namlı Fransız yazarı (1844-1845) Maxime Du Camp İstanbul'da bulunduğu sırada hükümetten izin alarak Çinili Köşk, birinci avlu, mutfaklar ve avluları dolaşmıştır. Hammer zamanına kadar, hiç kimsenin Topkapı haremini göremediği üzerinde ısrarla durmuştur. Esasen yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı üzere, yabancılar daha ziyade, sarayın Has bahçe kısmıyla, selâmlık kısmını dolaşmaya muvaffak olabilmışlerdir. İcini gördüklerini iddia edenlerin de -eğer iddiaları doğru ise- haremın pek mahdut kısımlarını görmüş olmaları muhtemeldir.

Harem, 1908 ihtilâlden yani II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra dünyaya kapılarını açmıştır. Bu tarihten sonra haremi, padişahlardan, harem

⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XVIII

⁶ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XVIII

⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XVIII

ağalarından ve doktorlardan sonra diğer insanlar da dünya gözüyle görmeye başlamışlardır⁹.

İlk haremi görmek ve hakkında yazı yazmak şerefi Abdurrahman Şeref Bey'e bahşedilmiştir. 1908 ihtilâlinden sonra müsaade alarak Topkapı Sarayı'na giren Abdurrahman Şeref Bey, haremi görmüş dolaşmış, binalar, daireler, kadınlar, cariyeler, şehzadeler ve sultanlar hakkındaki makalelerini 1910-1911 yılları arasında Tarih-i Osmani Encümen-i Mecmuası'nda neşretmiştir¹⁰.

Bundan sonra hareme girme ve çalışma müsaadesini alan Miller olmuştur. Miller, ilk defa Amerikan Sefiri ile 1912 yılında haremi dolaşmış, 1916-1919 yılları arasında da Topkapı Sarayında çalışarak 1931 yılında "Beyond the Sublime Porte" adlı eserini yazmıştır¹¹.

Yukarıda ismini verdiğim haremi gördüğünü savunan kişilerin yazdıklarına ek olarak saray içerisinde bulunmuş olan kişilerin yazdığı hatıralar da bu konu için oldukça önem arz etmektedir.

Leyla Saz Hanım'ın, Abdülaziz devrini anlatan saray ve harem hatıraları, Ayşe Osmanoğlu'nun ve Şadiye Osmanoğlu'nun Abdülhamid'in hayatına ve haremine ait hatıraları, Halit Ziya Uşaklıgil'in V. Mehmed devri haremine geniş ölçüde yer veren üç ciltlik *Saray Ve Ötesi*¹², yine V. Mehmed devrinde; haremde öğretmenlik yapan Safiye Ünüvar'ın *Saray Hatıraları*¹³ M. Çağatay Uluçay'ın *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*¹⁴ 'Haremden Mektuplar I'¹⁵, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*¹⁶ adlı eserleri arşiv malzemelerinin değerlendirilmesinde, harem hayatının kurulmasında birinci derecede rol oynamışlardır.

Fakat şunu da bilmeliyiz ki şüphesiz, harem için en önemli kaynaklar, hanedanın bir nevi hususî arşivi olan Topkapı Sarayı Arşivi ile Başbakanlık Arşividir. Bu tezimde Başbakanlık Arşivi'nden faydalanılmıştır.

⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XIX

¹⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s. XIX

¹¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s. XIX

¹² M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sarayları'nda Harem Hayatının İç Yüzü*, İst., 1959

¹³ Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İst., 1964

¹⁴ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İst., 2001

¹⁵ M. Çağatay Uluçay, 'Haremden mektuplar' Yeni Tarih Dünyası, c.1, S.2, İst., 1953

¹⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray Ve Ötesi*, İst., 1981

HAREM NEDİR?

Harem, İslam söz dağarcığında Arapça h-r-m kökünden türetilmiş önemli bir kelime ailesinin üyesidir. Bu kelimeler kökle bağlantılı iki genel ve açıkça birbiriyle ilişkili anlamdan birini ya da ikisini birden paylaşırlar: yasak ya da kanun dışı olmak ve kutsal, dokunulmaz ya da tabu ilan etmek¹⁷.

Harem sözlük anlamıyla bir mabet ya da kutsal alan demektir. Genel girişin yasak ya da denetim altında olduğu ve içinde belirli kişilerin ya da belirli davranış biçimlerinin yasak olduğu bir mekânı ima eder.

Harem, hane reisinin kadınları, cariyeleri ve çocuklarıyla yaşadıkları yer demektir. Bir hanenin özel yaşama ilişkin bölümlerine ve uzantısı olarak burada yaşayan kadınlara da harem deniyor olması, İslamiyetin bu bölümlere, özellikle hane kadınlarıyla belirli bir kan bağı derecesinin dışında kalan erkeklerin namahrem girişini kısıtlamasından kaynaklanır.

Harem bir saygı terimidir, dinsel saflık ve şeref kavramlarını hatırlatır, insanı zorunlu bîr temennaya davet eder. Sadece bir ailenin kadınları bağlamında kullanıldığında belli bir cinsiyet ifâde eder. Evin kadını anlamına gelir.

Haremin Osmanlı Sarayları'ndaki adlandırması Dar'üs-saadedir. Anlamı "saadet evi" demektir. Harem için Doğu memleketlerinden Hindistan'da "Zemine", İran'da "Enderun", Arabistan'da "Harem" tâbiri kullanılmaktadır¹⁸. Bizde ise "Harem" tâbiri Dar'üs-saade'den daha yaygın olarak kullanılmaktadır¹⁹.

Haremin daha farklı anlamları da vardır. '16. yüzyıl Osmanlı dünyasının en kutsal ya da ulu yerleri olan , kutsal Mekke ve Medine kentleri ve bunların çevresi hâla İslamiyetin en hürmet edilen iki haremidir (Haremeyn-i Şerifeyn). 1517'den sonra Osmanlı padişahının taşıdığı en önemli unvanlardan biri "iki yüce ve saygın mabedin hizmetkârı" (hâdimü'l-haremeyn-i şerifeyn) idi. 1517'den önce diğer

¹⁷ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık Ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İst., 1993, s.2

¹⁸ Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid döneminde Harem Hayatı; Sarayda Sultanlar Nasıl Evlenirlerdi?', *Hayat Haftalık Mecmua*, İst., c.1, S.10, 1963, s.12

¹⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.7

hanedanların taşıdığı bu unvanı; bugün de Suudi Arabistan kralları gururla taşımaktadır²⁰.

İslamiyetin üçüncü kutsal kenti Kudüs'teki merkezi Müslüman dini arazisi de Harem-i Şerif olarak bilinirdi²¹.

Osmanlı kullanımında caminin iç avlusu -ibadet kısmı- da bir haremdi.

Zillullah fi'l-arz' (Allah'ın yeryüzündeki gölgesi) olan padişahın kendisi ilahi bir varlık değildi ama varlığıyla kutsal bir mekân yaratmaktaydı. Sarayın sadece erkeklerin bulunduğu iç bölümüne, padişah orada yaşadığı için harem-i hümayun denmekteydi²².

16. yüzyılın sonlarına doğru padişah, saltanat hanesinin kadın ve çocuklarını yerleştirmek üzere sarayda ikinci bir dizi özel daire yaptırınca, bu yeni alan da, oradaki kadınların değil sultanın varlığı nedeniyle harem-i hümayun olarak anılmaya başlandı. Padişahın tebaasının zihninde sultanlık ikametgâhının bir dokunulmazlığı vardı. İyi korunmamasına rağmen, bizzat sultanların zorla tahttan indirilmeye ve hatta öldürülmeye başlandığı 17. yüzyılda bile çok ender saldırıya uğramış olması bunu ortaya koyar.

Çok sayıda çağrışımı olan işte bu harem sözcüğünün kullanımı tezimde tüm okuyucuların da bildiği iki anlamla sınırlanacaktır: ailenin özel yaşama ilişkin mekânları ve ailenin kadınları. Bu anlamlar kuşkusuz dönemin Osmanlıların kelime dağarcığında da mevcuttu. Ancak şunu da kaydetmek önemlidir; yaşanan özel mekân olarak harem kurumu nihai olarak cinsel âdaba ilişkin düşüncelerden -özellikle kanunen cinsel ilişkiye girebilecek evlenmemiş kadın ve erkeklerin birbirinden ayrı tutulması gerektiği inancından -kaynaklandırıysa da hane içi düzenin belirleyici ilkesi cinsellik değildi²³.

"Harem" sözü Osmanlı tebaasına salt cinsellikle tanımlanmış bir mekânı çağrıştırmıyordu. Varlıklı bir Müslüman Osmanlı hanesi, erkek hane reisi ve birbirleriyle karmaşık ve birçoğu cinsel işlev taşımayan bir ilişkiler dizisi içindeki

²⁰ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s:2

²¹ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s:2

²² Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s:2

²³ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s:2

kadınları da içerirdi. Varlıklı bir hanenin haremünde, erkek hane reisinin karısı veya "karıları ve belki de bir ya da daha fazla cariye (bir Müslüman erkek dört eş ve sınırsız sayıda cariye alabilirdi)" olurdu. Bunun yanında erkek ve kız evlatlar, bazen de kocanın dul annesi ve evlenmemiş, boşanmış ya da dul kalmış kızkardeşleri de haremde yaşıyordu. Hatta, harem, aile erkeklerinin ya da kadınlarının kişisel malı olabilen dişi köleleri, yani halayıkları da kapsardı.

Bu şekilde harem-i hümayunu hane haremine çok benzerdi; sadece daha genişti ve çok daha belirlenmiş bir yapıya sahipti. Haremin başı padişahın annesiydi. Valide sultanın hem aile üyeleri (padişahın çocukları, padişahın eşleri -ki bunların kendileri de önemli bir güç sahibi olabilirlerdi- ve evlenmemiş ya da dul padişah kızları) hem de haremın idari/hizmet hiyerarşisi üzerinde otoritesi vardı²⁴.

18 ve 19. yüzyıllara gelindiğinde saray kadınları isterlerse yapılan çeşitli kasr, köşk ve saraylarda yaşayabilirlerdi. Bu şekilde sarayda dağılım söz konusu olabiliyordu. Ama bu maddi durumun iyi olmasına bağlıydı, her zaman bu durum mümkün olmayabiliyordu.

Hareme Dair Efsaneler

Tarih boyunca hareme ilişkin yaratılan pek çok efsane mevcuttur. Avrupalı gözlemcilerin daha akli başında ve bilgili olanlarının da söylediği gibi harem, hiyerarşik örgütlenmesi ve üyelerinin büyük çoğunluğunun zorunlu iffeti bakımından daha çok bir manastıra benziyordu.

'Hareme ilişkin ikinci bir efsane (Osmanlı toplumunun hiç değilse elit düzeyindeki doğası hakkında ciddi bir yanlış anlamının kaynağı), kadınların kapalı bir yerde tutulmasının onların haremın fiziksel sınırları ötesinde herhangi bir nüfuz sahibi olmalarını engellediğine dair yanlış varsayımdır. Harem, yanlış olarak, evcil, özel ve ufku dar bir kadın dünyası ve kadınların bütün bu duvarlar ötesindeki olayları etkileme girişimleri, dişilerin girmeye hakları olmayan bir alana "burnunu sokması"

²⁴ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.3

olarak görülür²⁵. Bu efsanenin süregelmesinin bir nedeni bizim Batılı olmayan kültürleri incelerken politika, özellikle cinsiyet konularındaki Batı düşüncesini şekillendirmiş olan varsayımların anlamlılığını ya da geçerliliğini genellikle sorgulamayışımdır. Burada özellikle modern (17. yüzyıl sonrası) Batılı kamusal/Özel bölünmesi kavramı burada aile, özel, politik olmayan bir uzamda düşünülür. Son zamanlarda yapılmış feminist araştırmalar kamusal/özel bölünmesi kavramının tarihsel olarak yaratıldığını vurgulayarak bu varsayıma karşı çıkmışlardır. Ayrıca feminist araştırmacılar ailenin gerçekte politik olduğunu, yani üyeleri arasındaki ilişkilerin adalet ilkelerine uyması gerektiğini ve yasal otoriteler tarafından uymaya zorlanabileceğini savunmuşlardır. İslam hukuku ve erken dönem Osmanlı döneminin başlarında uygulanaşına ait kanıtlarla en yüzeysel bir tanışıklık bile, ailenin doğası gereği politik kabul edildiğini gösterir. Hem ailenin erkek ve dişi, tek tek bütün üyelerinin birbirlerine karşı toplumsal olarak onaylanan ve yasalarla korunan hakları vardır, hem de bu haklar çiğnendiğinde devlet denetiminde yasal hak arama mekanizmaları vardır.

Batı'da, harem kurumunu ve ona bağlı cinslerin birbirinden ayrılması uygulamasını, Batılı kamusal/özel bölünmesi kavramının İslamı bir tezahürü varsayma eğilimi vardır. Bu varsayım, İslam toplumunun yapı ve dinamiklerini kavramakta, harem Müslümanların rastgele cinselliğinin mekânı olduğuna değin daha kolay ayırdına varılabilen efsaneden daha ciddi bir engeldir. Özel olan ile kamuya ait olan arasındaki politik temelli ayrımın telaffuzu, mutlak otoritenin nasıl sınırlandırılabileceği üzerindeki 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl batı liberal düşüncesinin ürünüydü, "özel olan" (Müslüman görüşün tersine) keyfi otoriteden korunması gereken bir alan olarak görülmemiştir. İşte bu yüzden kalıtsal bir hanedanın her hükümdarı gibi Osmanlı padişahı için de önemli bir siyasal anlam yükü olan cinsellik asla sadece bir zevk olamazdı. Ne de olsa sonuçları -evlatlar-tahta kimin geçeceğini, yani bizzat hanedanın varoluşunu etkilemekteydi. Bu, gelişigüzel bir faaliyet değildi. Harem-i hümayunda cinsellik zorunlu olarak kurallarla çevrelenmişti. Haremin yapısı, kısmen hükümdarın cinsel faaliyetlerinin sonuçlarını

²⁵Leslie P. Peirce, *a.g.e* , s.3

şekillendirmeyi, dolayısıyla da denetlemeyi hedefliyordu. Padişah ile haremın seçilmiş kadınları arasındaki cinsel ilişkiler, hanedanın karmaşık bir üreme politikası içinde yer alıyordu. Bu olgu harem kadınlarının baştan çıkarıcılıklarıyla sultanları esir ederek iktidar elde ettiklerine ilişkin, çok basite indirgenmiş fakat eskimek bilmeyen görüşü yalanlıyor. Aslında harem kadınlarının elindeki iktidarın, padişahın yatak odası duvarlarının çok ötelerine uzanan karmaşık kaynakları vardır²⁶. Bu durum daha çok Osmanlı Devleti'nin gücünün doruğa eriştiği döneminden sonra baş göstermeye başlamıştır. Bu durum daha sonraki dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nda ne gibi sonuçlara yol açtığına ilişkin yorumlar yapılmasına neden olmuştur.

Naima (1665-1716) gibi XVII. yüzyıl reformcuları Osmanlı'nın düşüşünü partizanlığa ve valide sultanların aşırıya varan müdahalelerine bağlarken, XVIII. yüzyıl reformcuları bu konuda çoğunlukla sessiz kalmayı tercih etmişlerdir²⁷.

Türkiye'de Cumhuriyet'in başlangıcında ise, devleti inşa döneminin yan etkilerinden biri genişleme sonrası Osmanlı geçmişinin, yani Kanuni dönemi sonrasının kötülenmiş olmasıdır. Bu görüşe göre, kadınların yönetime "burunlarını sokması" Osmanlı çöküşünün nedenlerinden biri sayılmıştır²⁸.

Harem hakkında verilen bilgiler neden yetersizdir?

Sarayın en kutsal yeri sayılan harem bugüne kadar 'Yasak Şehir' olarak kalmıştır. Bu yüzden harem hakkında ne yerli ne de yabancı, haremın kuruluşundan dağıldığı süreye kadar müstakil bir eser yazmamışlardır. Haremın ve haremde yaşayanların hayatlarının neden bugüne kadar yazılamadığının sebeplerini araştırırsak bu durumun muhtelif sebeplerden ileri geldiğini anlayabiliriz. Bunların başında, müslüman olan kadınlarımızın, erkeklerden kaçması, dışarıda örtülü gezmesi, kadınlı erkekli toplantılara iştirak etmemeleri, yani dinin tesiri ve kadınların

²⁶Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.2

²⁷Fariba Zarinebaf-Shahr, 'Lale Devri'nde Osmanlı Prensesleri', *Osmanlı*, Ankara, 1999, c:5, s.428

²⁸Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.6

kapalı yaşamları, haremle ilgili olanların hatıralarını yazmamaları, yerli ve yabancı kaynakların kifayetsizliği ve saray yapılarının hususiyetleri olduğunu söyleyebiliriz.

‘Haremde yaşayanların dışarı ile münasebetleri çok azdı. Genel olarak haremde yaşayanlar, günlerini yemekle, içmekle, ibadet etmekle, okumakla sarayın dört duvarı arasında geçirmek zorunda idiler. Saray kadınlarının II. Mahmud zamanına kadar çarşafı ve feraceleri bile yoktu. Ancak bu padişah zamanında bunlara sahip oldular. Gezinti ve eğlence yerlerine gidebildiler’²⁹.

Harem, dünya ile ilgisini kesmiş yasak bir şehirdi. Harem hakkında dışa sızabilecek malûmat harem ağaları, ya da içerde yaşayan kadınlardan elde edilebilirdi. Fakat tarihin şahadetiyle de anlaşılıyor ki, ne haremden çırak edilenler, ne de harem ağaları haremın mahremiyetine gömülen haber ve malûmatı dışarıya sızdırmamışlar, görüp işittiklerini içlerine hapsedmişler ve onlarla birlikte öbür dünyaya göçmüşlerdir. Şayia, rivayet kabilinden duyulan haberleri ise çok dikkat ve ihtiyatla kabul etmek lâzımdır. Hareme ait hatıralar daha sonraları yazılmıştır.

Bu hususta daha ileri giderek bu gizliliğin, haremın muhtelif işleriyle uğraşan memurlar arasında da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Hareme bakan memurların, kadın efendi, sultan ve cariyelere verilen para, eşya, mücevherat vesaire gibi muamelelerde, çoğu zaman, bunların adlarını, defterlerin yapraklarından kıskanıyorlarmış gibi yazmadıkları görülmektedir. Defterlere, yalnız baş kadın, üçüncü ikbal, hazinedar usta diye yazıp geçmişlerdir³⁰.

Bugüne kadar harem hakkında yerli kaynaklarda, padişahın kadınları, kızları ve cariyeleri hakkında müstakil eserler ve fasıllar yazılmıştır fakat Osmanlı padişahlarının hususî hayatları, çok meçhullü muadeleler halinde karşımıza çıkmaktadır. Sadece bazı münasebetler ve fırsatlarda padişah kadınlarından ve haremlerinden bahsedilmiştir. Bu durum yerli eserlerin noksan ve çok kere yanlış izahlarının ne harem teşkilâtını, ne de haremden mevcut olan kadın efendi, ikbal, usta, kalfa ve cariyelerin özelliklerini, vazife ve hayatlarını anlatacak durumda olmadığını bize göstermektedir. Gerçi harem hakkında bazı eserler ve etüdler yazılmıştır, fakat

²⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XIV

³⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.XIV

bunların hiçbirisi haremi saran kalın duvarların esrar perdesini ortadan kaldıracak kadar bol ışıklı değildir ama harem hayatının aydınlanmasında yardımcı olmuşlardır.

Ecneblerin yazdıkları eserler ise çok kere hayal mahsulü oldukları için kulaktan kulağa gelenlerin yazı ve resimle ifadesinden daha ileri geçememiştir. Bu eserlerin hiçbirisi, haremi, hayal yuvası olmaktan, karanlık ve sırlar âlemi olmaktan kurtaramamıştır³¹.

Sarayların çok kalın ve yüksek duvarlarla çevrili oluşu ve sıkı kontrol altında bulunuşu nedeniyle Osmanlı padişahlarının uzun müddet oturdukları Topkapı Sarayı'na şöyle bir göz atmak bunu kolayca izah eder sanırsınız. Topkapı Sarayı'nın üçüncü yerinde inşa olunan harem, kalın duvarları, çevresinde harem ağaları ve diğer ocakların daireleriyle geçilmesi imkânsız bir kül teşkil eder. Bu kısımda değil yabancılar bulunsun, harem ağaları bile salâvatı şerife getirerek dolaşırlardı . Kadın efendi ve kızlarıyla konuşanlar ya kapı aralığında, ya da araya perde asmak suretiyle görüşmek zorundadırlar. Saray ananeleri gereğince yüzlerine bakamazlar. Kazara sultanın veya kadınların yüzünü açık görseler başlarını yere eğmek zorunda idiler. Bundan dolayı haremde çevresinde ve sultanların hususi hizmetinde bulunanlar dahi kadınefendi ve kızları hakkında ehemmiyetli denecek derecede bilgiye sahip değildiler. Bu anane son zamanlara kadar haremde yaşamıştır³².

Bu nedenlerle harem hakkında verilen bilgiler pek açıklığa kavuşturulamamış fakat bu alanda yazılan eserlerin oluşmasına da son dönemlerde yine izin verilmemiş değildir. Bu alanda yazılmış yine pek çok değerli eserler ortaya çıkmıştır. Yalnız bunların arasında kopukluk olması ve daha çok klasik döneme ait oluşu bir eksiklik yaratmıştır. Bu konuda bütünlük oluşmasını engellemiştir. Son dönemlerden önceye ait olan bilgilere ait de otobiyografik çalışmaların, yerel raporların ve hatıraların yeterli derecede mevcut olmamasından dolayı Osmanlı yaşamının tekrar ortaya çıkarılmasını engellemiştir. Osmanlı hanım sultanlarına ait doğum, evlenme ve ölüm kroniklerinde bulunan kısa bilgiler de bu boşluğu gidermek için yetmediğinden ve diğer taraftan arşiv kaynaklarının, Osmanlı hanedanına mensup bazı şahsiyetlerin

³¹ M. Çağatay Uluçay, 'Haremden mektuplar', *Yeni Tarih Dünyası*, c:1, S.2, 1953, s.76

³² M. Çağatay Uluçay *Harem II*, Ankara, 1992, s.XVI

kamusal hayatlarına ışık tutabilecek özellikler ihtiva etmeleri bile bu konunun incelenmesi için yeterli olmamıştır.Yabancı rivayetler veya hikayeler ise bu hanımlara direkt ulaşan Lady Mary Wortley'in çalışması hariç, ikinci el bilgilere dayanmalarından ve dedikodudan öte bir değer taşımamalarından ötürü bizler bu harem konusunda yeterli bilgilere sahip olamamaktayız.

OSMANLI SARAYLARINDA HAREM HAYATI

Bütün Müslüman devlet başkanlarının evlerinde bulunan harem, Hz. Muhammed devirlerinden sonra Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ile diğer İslâm devletleri ve nihâyet Osmanlı saraylarında daha teferruâtlı ve teşkîlatlı bir hâle gelmiştir. Osmanlılarda pâdişâh haremine “Harem-i Hümâyûn” adı verilmişti. Osmanlı Devletinin gelişmesine paralel olarak, pâdişâhların oturduğu saraylar da büyümüştü. Bursa'daki mütevâzî Osmanlı sarayına karşılık, Edirne'de daha teşkilâtli saraylar yapılmıştı.

Murad Hüdavendigâr, Edirne'yi fethettikten sonra 1365 (767) yılında Cihannüma Kasrını yaptırdı. Bu Osmanlılar'ın yaptırdığı, bilinen ikinci saraydı. I. Murad, Yıldırım Bayezid ve II. Murad bu sarayda yaşadılar. Bu sarayla harem hayatının, başladığı ve İstanbul'un alınmasıyla da geliştiği kuvvetle tahmin edilmektedir.

II. Murad, 1450 yılında Tunca nehri kıyısında ikinci bir saray yaptırmaya başladı, ölümü üzerine yerine geçen II. Mehmed, babasının yanında bıraktığı sarayı tamamlattı ve büyüttü. I. Murad'ın yaptırdığı saraya ‘Saray-i Atîk’ II. Mehmed'inkine de, ondan ayırdetmek için Sarây-ı Cedid-i Âmire adı verildi. İşte bu yeni saray, İstanbul'da yapılan eski saray ile yeni sarayın örneği oldu.

Edirne Sarayı'nda, zaman zaman II. Bayazid, Yavuz, Kanunî, II. Selim, III. Murad, I. Ahmed, Sultan İbrahim, Avcı Mehmed, II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed oturdular. Bazı ilâveler yaptırdılar. Bu sarayı âdetâ yeniden kuran Avcı Mehmed oldu. Yeni yeni bahçeler ve kasırlarla en mükemmel hale getirdi, ömrünün uzun yıllarını burada geçirdi. Kardeşleri II. Süleyman ile II. Ahmed

de burada yaşadılar. II. Mustafa Edirne olayı ile bu sarayda tahtından indirildi, III. Ahmed burada padişah oldu. III. Ahmed'in Edirne'den ayrılması üzerine, başta Topkapı Sarayı olmak üzere İstanbul sarayları daha çok önem kazandı. Edirne Sarayı unutuldu ve kendi kaderiyle baş başa bırakıldı³³.

Topkapı Sarayı

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u alınca, bugünkü Üniversite merkez binasının bulunduğu yere "Sarây-ı Atik" (Eski Saray) adıyla ilk Osmanlı sarayını; daha sonra "Çinili Kasır" ile Sarayburnu'ndaki Sarây-ı Cedit-i Âmire'yi yaptırdı. "Saray-ı Cedit-i Amire'nin yapılmasına 1465 (870) yılında başlandı. Yapı 1478 (883) de sona erdi. Osmanlı Padişahları, III. Murad zamanına kadar Eski Saray'da yaşadılar. Daha sonraları Sarây-ı Cedit-i Âmire'ye Topkapı Sarayı adı verildi. Osmanlı padişahları, Dolmabahçe Sarayı'nın yapılmasına kadar Topkapı Sarayı'nda yaşadılar (1853)³⁴.

Topkapı Sarayı'nda Adalet Kulesi'nin ardında kalan ve Haliç'e bakan meyilli arazi üzerinde Harem kısmı bulunmaktadır. Bu bölüm belirli bir plana uyulmadan birbirinin önüne, yanına yapılmış ek ve binalardan oluşmaktadır. Öte yandan sarayın bu kısmında, meyilli araziye uymak için çeşitli mimari çözümler de denenmiştir. Sevinçli, görkemli ama bir o kadar da acı olayın yaşandığı Topkapı Sarayı, hem devletin idare edildiği bir merkez hem sultanın evi, hem de çeşitli törenlerin yapıldığı yer olarak çok değişik işlevler yüklenmiştir.

Topkapı Sarayı haremî, kızlar ağası, baş kapı gulâmı ve hazinedar usta dairesiyle mabeyin olan sarık odası, sünnet odası, Revan köşkü ve hırka-i saadet arasında yer alır. Bu iki sınır arasında 400 e yakın oda vardır.

Osmanlı haremî, ortada hükümdarın yatıp kalktığı daire ile valide sultan dairesinin etrafında kurulmuştur. İlk haremîler, valde sultan taşlığı etrafını süslerlerdi. Taşlığın etrafında cariyeler dairesi, valide sultanlar, kadın efendiler ve şehzadeler dairesi bulunurdu.

³³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.2

³⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.2

‘Topkapı Sarayı haremının, dış ile ilgisi araba kapısı ile kuşhane kapısından olurdu. Her iki kapıdan gelenler, kapıda nöbet bekleyen harem ağaları ile karşılaşılırdı. Topkapı Sarayı’nın üçüncü kapısı olan bab’üs-saade’yi ak hadım ağaları korurlardı. Kuşhane kapısından sonra ise haremın idaresi siyah hadım ağalarına aitti.

Kuşhane kapısından girilince harem ağalarının nöbet tuttıkları yere gelinirdi. Haremle ilgisi olanlar bu kapıdan girip çıkarlardı. Buranın sağ tarafından uzun bir koridor vardı. Bu koridora Altın Sokak denirdi. Burası Hırka-i Saadet dairesine kadar uzardı. Ortadaki kapı valide sultan taşlığına açılırdı. Solda üçüncü bir kapı daha vardı ki, bu da cariyeler dairesine aitti.

Bu alana harem ağalarının "nöbet yeri" denirdi. Burada harem ağaları sıra ile nöbet tutarlardı. Haremın dış ile ilgilerini bunlar sağlardı. Hava kararınca, nöbetçi haremın kapısını belirli bir saatte kapardı. Sabahleyin de yine belli bir saatte nöbetçi harem ağası kapıyı açardı. Gece alaturka saat yarımından sonra, harem ağalarının haremde dolaşmaları veya hareme girmeleri yasaktı. Haremın kapıları kapandıktan sonra iç kısmın düzenini haznedar ustalar sağlardı. Gece haremde bir şey olursa, durum haznedar usta tarafından nöbetçi harem ağasına bildirilir, kızlar ağası vasıtasıyla gereği yapılırdı. Bundan başka haremın diğer tarafının düzeni de nöbetçi kalfalarla emirlerindeki cariyeler tarafından korunurdu. Böylece, padişahın ve haremde yaşayanların hayatları içten ve dıştan sıkı kontrol altına alınmış olurdu. Hareme lüzumlu şeylerin getirilmesi veya bazı haberlerin dışarıya ulaştırılması, padişahın yakınları olan dilsizler, cüceler, musahipler, harem ağaları. v.b. ile yapılırdı, işte bu sıkı kontrol ve türlü sebepler yüzünden Osmanlı haremı son yıllara kadar içinegirilmesi güç bir sırlar küpü olmuştur³⁵.

Bugün Topkapı Sarayı’nın harem kısmına girildiği zaman insan âdeta ürker. Rutubetli odalar, daracık kafesli dehlizler, karanlık daireler insanın ruhunu sıkarak ve buralarda yaşamış olanlara acır. Fakat Topkapı Sarayı, Dolmabahçe’ye taşınmadan önce böyle değildi. Pek çok padişah tarafında yeniden düzenlemelere tabi tutulmuş güzelleştirilmiş zamana bağlı değişimlere uğratarak modernleştirilmiştir. Özellikle,

³⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.8

Avcı Mehmed, Edirne Sarayı'na olduğu gibi buraya da yeni ilâveler yaptı. Çünkü haremın, birçok yerleri yanmıştı. Bugün, haremın ayakta kalan dairelerinin önemli kısmı, Avcı Mehmed'in yaptırdığı yapılarıdır.

Haremın 400 e yakın odası baştan başa murassa eşyalarla döşenmişti. Valide Sultan, kadın efendiler, ikballer, sultanlar, şehzadeler, kalfalar ve ustalar daireleri, devirlerinin en değerli yerli ve yabancı kumaşlarıyla süslenmişti. Dairelerin tabanını mevsimine göre Mısır hasırları, Nihalîler, İran halı ve seccadeleri örterdi. Her odanın tavanında billur fenerler, duvarlarında altından, gümüşten kandiller bulunurdu. Odalarda sedirler, üzerlerinde kadife ve başka değerli kumaşlardan kaplanmış minder ve yastıklar vardı. Pencerele ve kapıları renk renk kadife perdelerle örtölüydü. Odalarda dünyanın dört bucağından getirilmiş billur altın veya gümüş kaplar bulunurdu. Bu dekora raflarda, kapılarda ve kitaplıklarda yapılan oyma veya kakma süsler ayrı bir güzellik verirdi. Pencerelede çiçeklikler, koridor ve odalarda içlerinde türlü renkli çiçekler bulunan saksılar dururdu. Altın, gümüş, inci, lâl, çini, yazı odaların en güzel süsleri olurdu. İşte o devrin haremlileri böyle bir dekor içinde yaşarlardı. Bütün dairelerin pencereleri Marmara ve Halice bakmaktaydı.

Fatih'ten sonra gelen padişahlar, Has Bahçe'ye ve Sarayburnu kıyılarına da birçok kasırlar ve köşkler yaptırmışlardır, buralarını yazlık oturma yerleri veya mabeyn olarak kullanmışlardır.

Topkapı sarayı dışında, Yavuz Sultan Selim, Bebek sırtlarında Bebek Kasrını, Kanunî Sultan Süleyman 1555 yılında Üsküdar Sarayını, I. Ahmed Beylerbeyi'ndeki İstavruz Sarayı'nı yaptırdı. Yine bu yüzyıl içinde gördüğümüz III. Murad Köşkü'nde dikkate çeken husus iki yatağın bulunması. Bu tarihlere kadar hükümdarların yattıkları yerlerin, güvenlik açısından kesin olarak bilinmemesinde yarar görülmesine bağlamak yerinde olur³⁶. Bir mekanda tek yer değil hiç olmazsa iki yer olasılığı biraz daha güvenli bulunmuş olabilir. Fakat asıl iskân yeri olarak hâlâ Topkapı sarayı kullanılmıştır. Lâle Devri'nin zevke düşkün padişahı III. Ahmed ve veziri Damat İbrahim Paşa Lâle eğlencelerine ve Çırağan sefalarına önem verdiklerinden Kâğıthane'de Sadâbat Kasrı'nı yaptırdılar. Bunu Çırağan Sarayı, Neşatâbad Sarayı

³⁶ Nurhan Atasoy, *Harem*, İst., 2001, s.26

(1726), Bebek'te Yavuz'un kasrı yerinde Hümayunâbad Sarayı (1725) kovaladı.Harem halkı, çoğu zaman Topkapı Sarayı'ndan göç ederek buralarda yaşamaya başladıklarından Topkapı Sarayı eski önemini kaybetmeye başladı. Hele XIX. yüzyıl padişahlarından II. Mahmud, Beşiktaş ve Çırağan Saraylarını yeniden yaptırınca bu itibarsızlık son haddini buldu.

Çırağan Sarayı

Bugün Beşiktaş İle Ortaköy semtleri arasında, deniz kıyısı tarafında yer alan Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yere, XVII yüzyıl başlarında "Kazancıoğlu Bahçesi" denildiğinden bahsedilmektedir. Bu arazi IV. Murad'ın kızı Kaya Sultan'a verilmiş, Kaya Sultan'ın kocası Melek Ahmed Paşa tarafından buraya yaptırılan yalı, sadece yaz aylarında kullanılmıştır. Daha sonra I. Mahmud tarafından çok sevilen ve tamir ettirilen bu yalı, III. Ahmed zamanında Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya verilmiştir. Burada yapılan "Çırağan şenlikleri" sebebiyle yalının adına da Çırağan Sarayı denilmiştir.

XVII. yüzyılda Lâle sefaları ve helva sohbetleriyle meşhur olan Çırağan Sarayı'nın bu şöhreti, Damad İbrahim Paşa'nın öldürülmesinden sonra sönmüş, zevcesi olan Fatma Sultan bu sarayda ömrünün son günlerini geçirmiştir. XVIII. yüzyıl sonlarında III. Selim tarafından etrafına bazı yapılar ekletilerek genişletilen saray, II. Mahmud döneminde de genişlemesini sürdürmüştür. Sultan Abdülmecid döneminde beş esas bina halinde olan saray, yeniden yaptırılmak üzere Abdülmecid tarafından yıktırılmıştır (1859-1860). Abdülmecid tarafından eski bir sarayın yerine inşaatına başlanan bu Çırağan sarayı, Sultan'ın ölümü üzerine Abdülaziz tarafından yaptırılmıştır³⁷.

Sultan Abdülaziz tarafından tekrar ele alınarak yapımı başlatılan yeni sarayın planları Nigoğos Balyan'a çizdirilmiş, inşaatı ve müteahhitliği ise Agop ve Serkis Balyan'a verilmiştir. Böylece yeni sarayın yapımı 1864-1870 (1871)'de

³⁷ Aygün Ülgen, 'Çırağan Sarayı', *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, İst., 1994, c.6, s.68
15

tamamlanmıştır. Sarayın dış cephesinin ihtişamına uygun olarak düzenlenen iç cephesinin de zengin bir dekorasyona sahip olduğu bilinmektedir Çırağan Sarayı, Harem Dairesi, Ağalar Dairesi ile Yıldız Parkı'na bakan cadde üzerinde yer alan üç katlı köşk, havuzlar, kayikhaneler ve bahçeler içindeki köşklere oluşmakta idi.

Eski Çırağan Sarayı'ndaysa durum Dolmabahçe Sarayı'ndaki haremde farklı olarak 'Hanım'ların daireleri, üst katta, deniz ve kara tarafına bakan iki ya da üç odadan oluşuyordu. Büyük sofadan böylece ayrılmış oluyorlardı. Deniz tarafındaki odalardan, bir dolap içine saklanmış dar bir merdivenle, kalfalarla cariyelerin oturduğu alt kattaki odalara ulaşıyordu. Buna karşılık, oda kapıları doğrudan sofaya açılıyordu

Son defa 1876 yılının Mart ayında buraya gelerek dinlenen Sultan Abdülaziz, daha sonra sarayı terk ederek Dolmabahçe Sarayı'na yerleşmiştir. Bir süre sonra V. Murad'ın ve ailesinin ikâmetine ayrılan bu sarayda, II. Abdülhamid tahta geçtiğinde ağabeyi V. Murad 28 yıl hapsedilmiştir. 1909'da sarayın Meclis-i Mebusan'a tahsis edilmesinden sonra üst katında bulunan ve çok süslü olan üç salondan biri Padişah'a, ortadaki Meclis-i Mebusan'a, diğeri ise Meclis-i Ayân'a ayrılmıştır. Ancak Meclis-i Mebusan'ın toplantıları daha sonra burada yapılamamıştır.

Çırağan Sarayı 19 Ocak 1910'da çıkan bir yangında yanmış, sarayda bulunan II. Abdülhamid'in tablo koleksiyonu, antika eşyalar, bazı gizli belgeler, ilk Meclis-i Mebusan tutanakları ile V. Murad'ın özel kütüphanesi kurtarılamamıştır. Yangından sonra sarayın sadece dört duvarı ayakta kalmıştır.

Beylerbeyi sarayı

1826'da Sultan II. Mahmud tarafından yaptırılan eski Beylerbeyi Sarayı'nın yerine, bu sarayın 1851'de yanması üzerine Sultan Abdülaziz tarafından bugünkü Beylerbeyi Sarayı yaptırılmıştır. Gerek içi, gerekse dış görünüşü bakımından oldukça süslü olan bu saray, bodrum dahil olmak üzere üç kattan ibarettir.

Selâmlık ve Harem Daireleri denize bakmakta olup, binaya giriş üç cepheden kavisli mermer merdivenlerle sağlanmaktadır³⁸.

Saraya ilk girildiğinde karşılaşılan bahçe Harem bahçesidir. Buradan Selâmlık bahçesine geçilmektedir. Bu bahçeden sonra saraya giriş üç yerden olup, Harem, Selâmlık ve Koltuk kapılarından sağlanmaktadır.

Sarayda yer alan önemli salon ve odalar şunlardır; Selâmlık, Giriş Salonu, Misafir Bekleme Odası, Kaptanpaşa veya Amiral Odası, Havuzlu Salon, Kabul Odası, Harem Yemek Odası, Sultan Abdülhamid'in Çalışma Odası, Kraliçe Eugenie'nin Yatak Odası, Mavi Salon, Abdülaziz'in Kabul Odası, Süferâ Kabul Salonu, Vükelâ'nın Toplantı Salonu ve Selâmlık Yalısı'dır. Sarı Köşk, Serdâb Köşkü ve Ahır Köşkü ise bahçe topluluğu içinde yer almaktadırlar.

Beylerbeyi Sarayı'nda memleketimizi ziyarete gelen pek çok yabancı devlet büyüğü ağırlanmıştır. II Sultan Abdülhamid Balkan Savaşı'nın başlamasından sonra İstanbul'a getirilerek bu saraya yerleştirilmiş, ölene kadar burada yaşamıştır. Saray imparatorluğun son yıllarında, 1909'da tamir görmüştür. Beylerbeyi Sarayı padişahların oturacağı bir saray olmaktan çok, ünlü yabancı misafirler için bir misafirhane olarak kullanılmıştır.

Beşiktaş Sarayı

II. Selim zamanında bugünkü Dolmabahçe Sarayı'nın yerinde Hatice Sultan için, Melling'e bir saray yaptırılmıştı. Beşiktaş Sarayı denen bu yapı, Sultan'ın Batı'daki ileri teknolojiye ve kültüre duyduğu hayranlığa dayanılarak yeni bir anlayış ile gerçekleştirilmişti. Böylece Topkapı Sarayı itibardan düşmeğe başlamıştır,

Beşiktaş Sarayı denen bu yapı, Sultan'ın Batı'daki ileri teknolojiye ve kültüre duyduğu hayranlığa dayanılarak yeni bir anlayış ile gerçekleştirilmişti. Penceresinden balık tutulabilecek kadar deniz kıyısında yer alan bu saray 1815'te yanmıştır. Bunun üzerine Beşiktaş Sarayı, Sultan II. Mahmud tarafından ahşap olarak

³⁸ Aygün Ülgen, 'Beylerbeyi Sarayı', *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c:6, İst., 1994 , s.204-205

yeniden inşa ettirilmiştir ve burası da böylece II. Mahmud döneminde devamlı oturma yeri halini almıştır(1809).

Sonunda Abdülmecit, 1853'te Dolmabahçe Sarayı'nı yaptırmıştır; saray ve harem halkını buraya nakletmiştir. Böylece Topkapı Sarayı tarih oldu, Dolmabahçe Sarayı, ön safa geçmiştir.

Dolmabahçe Sarayı

İstanbul'da XIX. Yüzyılda yapılmış en muhteşem yapı, Dolmabahçe Sarayı'ydı. Bu saray aynı zamanda birçok yapıdan oluşan kompleks olup yüzyılın önemli bir çevre düzenleme girişimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dolmabahçe'nin bulunduğu alanın Osmanlılar döneminde I. Ahmed zamanına kadar ufak bir koy halinde olduğu ve buraya Arap limanı denildiği bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra, burasının, donanma sefere çıkarken kaptan paşaların konaklama ve geleneksel törenlere katılma yeri olduğundan bahsedilmektedir. Yapılan bu törenler için, daha müsait bir alan elde etmek amacıyla bu yerin XVII. yüzyıl başında doldurulması, bundan sonra Dolmabahçe olarak adlandırılmasına sebep olmuştur³⁹.

Dolmabahçe'nin Saray Bahçeleri (Hadaik-i Hassa) arasına alınması ve doldurularak liman haline getirilmesinden sonra burada padişahların geçici ikâmetleri için saraylar ve kasırlar yapıldığı bilinmektedir. Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği bilinen en eski yapı, II. Selim Köşkü'dür. Bundan başka I. Ahmed, IV. Mehmed, III. Ahmed ve I. Mahmud köşklerinin de sahilde yer aldıkları düşünülmektedir. Daha sonra 1741'de I. Mahmud tarafından yazlık olarak kullanılan ve III. Osman zamanında yeni eklemelerle genişletilen Dolmabahçe sahil sarayları, 1775'de yanmıştır. İlk defa II. Mahmud tarafından kullanışsız ve kasvetli bulunan Topkapı Sarayı'nın terkedilmesiyle, Dolmabahçe artık sürekli oturlan bir ev olmuştur. Bu yüzden 1809'da Dolmabahçe Sarayı yeniden elden geçirilmiş, Topkapı

³⁹ Aygün Ülgen, 'Dolmabahçe Sarayı', *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c.6, İst., 1994, s.196

Sarayı boşaltılmış, sadece tahttan indirilen padişahların valide sultanlarının ikâmetine bırakılmıştır. Böylece XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı hükümdarlarının Topkapı Sarayı'nı terketmelerinden sonra, Dolmabahçe Sarayı artık daimî oturulan bir saray olmuştur.

Sultan Abdülmecid tahta çıktığında Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir eğilim haline gelen batılılaşma hareketi neticesinde, Beşiktaş'taki Eski Saray'ı yıktırması, yerine yeni bir bina olarak yaptırttığı Dolmabahçe Sarayı, yaklaşık 250.000 m²lik bir alana yerleştirilmiştir. Kara tarafından yüksek duvarlarla çevrili olan bu sarayın dışında, yolun karşı yanında Gümüşsüyü ve Maçka eteklerine yerleştirildikleri düşünülen binalar arasında tiyatro, ıstabl-ı âmire, fodla fırınları, eczane, atıyye-i seniye ambarları, un fabrikası ile Bayıldım Köşkü ve buna benzer ek binaların yer aldığı bilinmektedir.

Dolmabahçe Sarayı Türk saray mimarîsine tamamiyle yabancı olup Avrupa'nın önemli merkezlerindeki sarayları andırmakta, normalden büyük ölçüsü ile de dikkati çekmektedir. Osmanlı tarihinde ilk defa bu yapıda "selamlık" ve "harem" aynı çatı altında düzenlenmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nın bir rıhtım üzerine, bugün Resim Müzesi olan Veliahd Dairesi'nden Mabeyn'e kadar uzanan cephesine karşıdan bakıldığında, ortada hepsinden yüksek bir Merasim Dairesi (Muayede) ile buna sağdan ve soldan bağlanan Mabeyn ve Harem binalarına sahip olduğu görülmektedir. Valide Sultan, Kadın Efendiler ve Şehzadeler Daireleri bölümlerinden başka Veliahd Dairesi de bu diziyi tamamlamaktadır. Bugünkü Dolmabahçe Sarayı'nda, hanımların daireleri, asma katları ve özel iç merdivenleriyle tam bir iki katlı apartman dairesi durumunda olup, ikişer ikişer sıralı bir biçimde büyük sofaya bitişik bir koridora açılırlar. Böylece bu koridorun kapısı kapatılınca, sarayın tüm öteki bölümlerinden ayrılmış olurlar⁴⁰.

Sarayın müştemilat binaları olarak bu yapılardan başka Paşalar Dairesi, Musahipler Dairesi, Mefruşat Dairesi, Harem Kapıcıları Dairesi, Kızlar Ağası Dairesi ve Kuşluk Köşkü ile Camlı Köşk sayılabilir.

⁴⁰ Şair Leyla Saz Hanım, *Anılar, 19. Yüzyıl SarayHaremi*, İstanbul, 2000, s.46

Dolmabahçe Sarayı 354 oda ve 25 salondan meydana gelmiş olup, esas küttlesini Selâmlık (Mâbeyn-i Hümâyûn), Muayede (Taht Salonu) ve Harem-i Hümâyûn Dairesi teşkil etmektedir.

Sarayın ana yapısı, birbirine eklenen üç bölüm halindedir. Resmî Daire Muayede Salonu ve Hususi Daire.

Hususi Daire, Hünkâr Dairesi ile Harem'den meydana gelen bu bölüm, planı, mekân örgütlenişi ve iç dolaşım bakımından sarayın en karışık bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde beş büyük oda ve salon yer almaktadır. Mavi Salon, Pembe Salon, Valide Odası bunlar arasında sayılabilir.

Dolmabahçe Sarayı'nın Selâmlık bölümü, iki büyük sofadan meydana gelmektedir. Ağır ve süslü, mimarî üslubu açısından XIX. yüzyılın zevkine göre pahalı malzemelerden, sanatkârane bir işçilikle yapılmış olan Dolmabahçe Sarayı'nda, bunlardan başka, Padişah Büroları, Kütüphane, Valide Sultan'ın Yatak Odası, Atatürk'ün Odası olan ve Muayede Salonu'ndan sonra deniz cephesinde yer alan dördüncü oda, Sarı Salon, Harem'deki Konuk Odası, Harem Hamamı, Haritalı Salon, Binek Salonu, Kâtiplerin Çalışma ve Sohbet Salonu ile daha bir çok görülmeye değer oda ve salon yer almaktadır⁴¹.

Abdülmecit 1853 yılında Dolmabahçe Sarayını yaptırdı kendisi için ayrı bir Hünkâr yatak dairesi ayırtı. Abdülmecit'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Abdülâziz de Mavi salona bitişik yeni bir Hünkâr yatak odası yaptırtı. Hükümdarlar, bu yatak odalarında yatıp ve Harem halkı ile cinsî ilişkilerini burada uygulamışlardır. Fakat Ahmed Akgündüz bu Hünkâr sofasının harem eğlence yeri olarak ifade edilmesini şiddetle kınamaktadır. Hedef Osmanlı'yı ve İslamı kötülemek olan kaynaklarda burası padişahların seks alemi yaptıkları yerler olarak tavsif edilir demektedir. Nedenini ise Hünkâr Sofası'nın duvarlarının Kur'an ayetleri ve hadislerle dolu olan bir salon olmasına bağlamaktadır. Burada bu tür eğlencelerin yapıldığını iddia etmek, tamamen meseleyi bilmemek ve çarpıtmak demektir, açıklamasını yapmaktadır.

⁴¹ Aygün Ülgen, 'Dolmabahçe Sarayı', *Osmanlı, Toplum*, c.5, Ankara, 1999, s.197

Padişahların ayrıca okuma, dinlenme daireleri ile hamamları vardı. Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'nı ve Çırağan Sarayı'nı yeniden yaptırdı. II.Abdülhamit ise Yıldız Kasrı'na haremi ve saray halkını nakledince, Dolmabahçe Sarayı da önemini kaybetti (1876).

Yıldız Sarayı

Yıldız Sarayı, Padişah II. Abdülhamid'in, amcası Abdülaziz ve ağabeyi V.Murad'ın Çırağan Sarayı'nda yaşadıkları siyasi gerginlik, darbe ve saltanattan azledilme gibi olaylar sonucu, yaşamak ve merkeziyetçi yönetimini sürdürmek amacıyla tercih ettiği yeni bir mekan⁴² olmuştur.

Bu yeni mekân, dışarıdan gelecek her türlü saldırıdan uzak olma gibi harici emniyeti taşıması yanında, dahili güveni de fizik yerleşim itibarıyla bünyesinde barındırdığı muhakkaktır.

Artık bütün padişahlar, saltanatın kaldırılmasına kadar önem kazanan Yıldız Sarayı'nda yaşayacaklardır.

Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları'nda harem aynı bina içinde yer alırken artık Yıldız Sarayı'nda Valide sultan dairesi ayrı bir bina olarak yapılmıştır . Yalnız, bu devirlerde artık büyük değişikliklerin zamanı gelmiştir, Bütün dairelerde yatak odası ayrıdır ve içinde bir karyola vardır ve Avrupavari döşenmiştir⁴³.

Yabancı kumpanyaların (özellikle İtalyan oyuncular) Batı kaynaklı piyesleri sergilediği oyunların oynandığı salonda belli günlerde Yıldız Sarayı'nın ayrı bir lezzeti olmuştur. Alaturka oyunlar ise, Muzika-yı Hümâyün denilen ve Saray'da ikâmet eden kadronun marifetindeydi⁴⁴.

Geceleri yatak odasının dışında şâyân-ı itimad tüfekçilerin yattığı, harem dairesiyle dış mabeyn arasındaki kapılarda askerlerden oluşan nöbetçilerin koruduğu saray her şeye rağmen 31 Mart isyanını takiben, Selanik'ten İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nun II. Abdülhamid'i saltanattan uzaklaştırmasına engel olamamıştır. 33 yıl

⁴² Mithat Baydur, 'Yıldız Sarayı', *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c.2, İst., 1994, s.44

⁴³ Nurhan Atasoy, *Harem*, İst., 2001, s.30

⁴⁴ Mithat Baydur, *a.g.m*, s.44

süren saltanat, bîr tren ile Selânik'e sürgün gitmek üzere bu muhteşem saraydan hüznü bir ayrılışla son buldu. Meşrutîyet'i kurtaranların, Yıldız Sarayı'nın yağmasını nasıl kurtaramadıkları halâ cevap bekleyen bir sorudur⁴⁵.

Yıldız Sarayı Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda ulusun malı olmuştur. Günümüzde ise restorasyon çalışmalarına sahne olan Yıldız Sarayı, yeniden değerlendirilerek kamuoyuna açılmaktadır.

Bunlar, padişahların kendileri ve haremeleri için yaptırdıkları saraylardı.

HAREM YAŞAMINDA DEĞİŞİM

Osmanlı Padişahları Neden Başlangıçta Nikahla Evlenirken Sonraları Bundan Vazgeçmişlerdir

Osmanlı hükümdarları, ilk zamanlarda, bulundukları yerin şöhretli kişileri, Anadolu Beyleri'nin, Bizans İmparatorları'nın, Sırp ve Bulgar Kralları'nın kızlarıyla evlenmişlerdir. Burada, padişahların Bizans İmparatoru, Sırp ve Bulgar Kralları ailesinden aldıkları prenseslerin adlarını değiştirmedikleri, olduğu gibi bırakmış olmaları dikkat çekicidir: Tamara (Mara), Teodora Aspurça, Despina (Maria-Olivera). Bu evlenmelerin, Bizans İmparatorluğunun yıkılmasına kadar devam ettiğini görmekteyiz. Bu evlenmeler hissi olmaktan ziyade siyasî nedenlerden kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti, akrabalık yoluyla kuvvetlenmeye veya karşısındakinden miras isteyerek topraklarını ele geçirmek amacını gütmüştür.

İsfendiyoğulları'ndan kız alınarak Trabzon Rum İmparatorluğu'na ve Akkoyunlu Devleti'ne, Germiyanogulları''ndan kız alınarak Karamanogullari'na, Dulkadiroğulları'ndan kız alınarak Memlûklere karşı dost, akraba bir beylik araya perde olarak koymuşlardır.

Bazı tarihçiler, padişahların nikâh ile evlenip dururlarken birden bu nikahla evlenmenin Yıldırım Beyazıd'la birlikte durduğunu iddia ederler. Açıklamaları şu şekildedir: Yıldırım Beyazıd'la beraber, karısı Sırp Prensesi Despina da Timur'a, esir

⁴⁵ Mithat Baydur, 'a.g.m', s.45

düştü. Bir ziyafet gecesi Timur, Despina'ya şarap dağıttırdı. Bunu haber alan hanedan erkekleri, bir daha böyle bir yüz kızartıcı hale düşmemek için kadınların nikâhsız alma usulünü koydular. Bu, gerçeklere tamamen aykırıdır. Çünkü bu olaydan sonra Çelebi Mehmed, Dulkadiroğlu'nun kızı Emine Hatun ile, II. Murad, Candaroğlu'nun kızı Hatice Kadın ile nikâh ve düğün yaparak evlenmişlerdir.

Osmanlılar ayrıca bu ilk dönemlerinde Fatih dönemine kadarki sürede hür kadınla evlendikleri zaman, aynı anda dörtten fazla kadınla nikah akdi yapmamışlardır. Belki birisinin ölümü ve ayrılması üzerine beşinci ile evlenmişlerdir⁴⁶.

Fatih devrinde İstanbul zaptedilmiş, fütihat genişlemiş ve artık Osmanlı Sarayı'nın harem dairesi bir dilberler mahşeri haline girmişti. Acaba bu devirden sonra Osmanlı padişahları nasıl evlenirdi?

Bu suale yüzde yüz hakikat çerçevesi içinde bir cevap verebilmek için, ya sarayın harem dairesine mensub olmak ya da mensub olanlarla alakası bulunmak icab eder. Padişahların saray kadınlarıyla herhangi bir şekilde münasebette bulunmaları, birtakım merasime bağlı idi ve bunun için de saray kadınları arasındaki meratip silsilesine riayet edilirdi⁴⁷.

Binaenaleyh, Osmanlı haremde devşirme sistemi, Fatih Sultan Mehmet ile başlamış, hanedanın yıkılmasına kadar, padişahların cariyelerle evlenme usulü devam etmiştir. Padişahların, bu sistemdeki evlenmelerinde, şeriatın hükümlerine uyularak nîkâh yapılmamıştır. Esasen buna lüzum da yoktu. Çünkü şeriat hükümlerine göre cariye, Padişahın malı idi, ona istediği gibi tasarruf edebilirdi.

Padişahlar şehir halkı arasında hısımlık ve akrabalarının bulunması dolayısıyla Türk kızlarını saraya almazlar, saraya kabul edilen diğer milletlere mensup kızlara da gene aynı maksatla nikah kıymazlardı⁴⁸.

Osmanlı saraylarında, ta eski çağlardan beri, Çerkez cariyelerin büyük şöhreti vardı. Çerkez kızlar, birçok hanedan erkekleriyle evlenmişler, büyük itibara ve mevkilere yükselmişlerdi. Zaten onların da niyetleri genel olarak büyük bir kapıya,

⁴⁶ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, İst., 2000, s.305

⁴⁷ Ziya Şakir, 'Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi', *Resimli Tarih Mecmuası*, s:7, 1950, s.267

⁴⁸ Ziya Şakir, 'a.g.m.', s.267

özellikle padişah kapısına kapılanmaktı. Bunun için ya kaçarlardı, yahut da esirciler tarafından türlü şekillerde kaçırılırlardı.

Fatih Sultan Mehmet’le başlayan Çerkez köle kullanımına diğer padişahların devam etmesinin nedenleri vardır. Bazen Gürcü ve Abaza güzelleri de Çerkez adı altında toplanmıştır. Her şeyden önce, beyaz teni, güzel endamı, ince beli ve uzun hareli gözleriyle diğer ırklardan daha güzel olan Çerkez kızları büyük bir saygıyla yetiştirilirdi. Büyüklerine hürmetli, erkeklerine bağlı olarak büyütölmeleri çocuk yaşlarda başlardı.

Çerkez köylülerinden asilzadelerine kadar bütün aileler, kızlarının Osmanlı saraylarında başkadın veya valide sultan olmasını isterdi. Çocuklarını da bu hülya ile büyütürlerdi. Esir tacirlerinin kaçırdıklarının yanısıra, ailelerin kendi istekleriyle esir pazarına kızlarını getirdikleri görölüyordu. Kafkasya’yı ele geçiren Çarlık Rusyası, bu ticareti engellemek istediğinde, birçok Çerkez aile Anadolu’ya göçmüş ya da gizlice satışlara devam etmiştir.

Esir pazarında yüksek fiyattan muamele gören Çerkezler, güzellikleri ve bağılılıklarının dışında taht için de bir tehlike arz etmiyordu. Böyle bir isim bırakmış kadın yok gibidir. Esasen kocasından ileri bir adım atar görünmek milli terbiyelerine uygun olmadığı için, saraylarda Çerkezlerden bariz kadın şirretliğini temsil eden bir kadın efendi veya valide sultan gelmiş değildi⁴⁹. Çoğu da geldikleri, ait oldukları geçmişlerini unutuyordu. (Bu Osmanlı haremindeki bütün kadınların kaçınılmaz kaderiydi.)

Vahdettin’in memlekette kaçışına dek, bu özelliklerinden dolayı saray Çerkez güzelleriyle dolmuştur. Harem hayatında, başka hiçbir ırkın rolü Çerkezler kadar olmamıştır. Kafkasya’da aşiret hayatı yaşayan Çerkezler, asırlar boyu Osmanlı saraylarının tercih nedeni olmuşlardır⁵⁰.

Odalıklar, mutlaka beyaz halayıklara münhasır kalmazdı. Zevk sahiplerinden, Arap halayıklara ve Habeşli yosmalara karşı da büyük bir rağbet gösterenler vardı. Hatta bu esmer dilberler, arada sırada saraylara bile sokulurlardı. Nitekim I. Ahmed

⁴⁹Hasan Amca, ‘Çerkez Kızları Saraydan Niçin Çıkarılmıştı’, *Yeni Tarih Dünyası*, S.1, c.1, İst., 1953, s.24

⁵⁰ Meral Altındal, *Osmanlı’da Harem*, İst., 1993, s.41

devrine kadar saraylara arap cariye girmesi adet olmadığı halde bu padişah, kendisine takdim edilen son derecede şirin ve harikulade cazibeli bir Habeş dilberini sarayına almıştır⁵¹.

İşte Fatih döneminde sarayda bu cariyelerin sayısının artmasıyla birlikte eski usuldeki gibi evlenme yerine bu cariyelerle birlikte yaşamın tercih edildiğini görmekteyiz. Bu durumdaki değişikliğin o dönemin şartlarına bağlı olarak çok önemli siyasi nedenleri vardır;

Balkanlar'daki prensliklerin, krallıkların ve Bizans İmparatorluğu'nun yıkılması, ikinci olarak da Anadolu'da Osmanlı hükümdarlarının komşularında kendileriyle evlenecek hanedan kızlarının bulunmadığını kabul etmeleri ile akla en uygun gelenidir. Aynı zamanda buna güneydeki iki beylik, Anadolu Beylikleri'nin kaldırılmasını da ilave etmek gerekir. Osmanlılar, asil kandan kimselerin kızlarıyla evlenmeyi kabul ettiklerinden, devşirme sistemine dönülmekte bu çok önemli rol oynamıştır. Gerçi Osmanlılar, Memlûklar ve Safavilerle de komşu idiler. Fakat sünni olan Osmanlılar, şii Safavilere pek itibar etmemişlerdir.

Zaferden zafere koşan Osmanlı Hükümdarları, kendilerini, diğer hanedanlardan galiba çok üstün saymışlar, bu sebepten, başka hanedanlarla akrabalık yoluyla dostluklar kurmaya çalışmamışlardır. Bunlara birçoğu evli bulunan Osmanlı Hükümdarlarının, her aldıkları kadın için yapacakları düğün törenlerini ve yapılacak masrafları, verilecek hediyeleri ilâve edersek o zaman devşirme sistemine neden dönüldüğünü daha iyi anlamış oluruz.

Padişahların hür kadınlarla değil de cariyelerle evlenmeleri, tamamen 24 milyon km kareyi idare etmekle görevli olan padişahların aileden dışarıya sır çıkmaması ve günümüzde yaşanan bacanak-kayınpeder ve akraba tasallutundan devletin kurtarılması için de düşünülmüştür. Nitekim iki hür kadınla evlenen padişahlardan, birisinin kayın babası şeyhülislâm olduğu halde, bunun sıkıntısını çekmişler ve böylesini uygun görmüşlerdir⁵².

⁵¹Ziya Şakir, 'Osmanlılar Devrinde Odalıklar', *Resimli Tarih Mecmuası* İst., 1950, S.3, s.102

⁵² Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, İst., 2000, s.35

Müslümanların üremeyi yasal evliliğe ek olarak köle cariyelerle sürdürme geleneği, siyasi gücün ataerkil niteliğini daha da vurguluyordu. Eşlerden farklı olarak cariyelerin soyları yoktu. Bu nedenlerle diğer bütün müslüman hanedanlardan farklı olarak Osmanlılar cariyeliği bir üreme ilkesi düzeyine yükseltmişlerdir⁵³.

Yapısı ve personelinin doğası bakımından, harem-i hümayunun gelişimi, saray içinde eğitilen seçkin kölelerin gelişimiyle çarpıcı benzerlikler gösterir. İşte bu yüzden erkek kölelerin sadece askeri bir rolden çok daha fazlasını oynamaya başladıkları sıralarda, büyük ölçüde de aynı nedenlerle, dişi kölelerin de Osmanlı hükümdarının hanesinde önemli bir varlık göstermeye başladıklarını düşünebiliriz. Yabancı bir prensesin ya da yerli elitten bir kadının ailesinin, hanedanla evlilik bağı kurulması neticesinde besleyebileceği politik arzular ya da koymaya çalışabilecekleri politik ağırlık cariyelerde söz konusu olamazdı. Teorik olarak, efendilerinin üzerinde çok az yasal hakları vardı ve Osmanlı toplumundaki belli çıkarları korumak için ona baskı yapma olasılıkları pek yoktu. Bir Müslüman atasözü "hükümdarların bağı olmaz" der. Yasal evlilik hem nikâh mukavelesinden kaynaklanan yükümlülükler getiriyordu hem de yasal eş statü sahibi bir kadın olduğundan belli bir saygı ritüeli gerektiriyordu. Menavino'ya göre padişahın çok sayıda cariyeye ile yetinip eş almaktan kaçınmasının nedeni, eş aldığı takdirde, eşine de kraliçe gibi davranılması gerekeceğiydi.

Osmanoğlu'nun son dönemlerinde de bu evlenmeden vazgeçme durumu merak konusu olmuştur ve dönemin ünlü şahsı Pesent Hanım, Osmanoğullarının dışarıdan kız alıp damat olma yolunu denedikten sonra bundan neden vazgeçtiklerini II Abdülhamid'e sormuştur .

II. Abdülhamid de cevap vermiştir⁵⁴:

- 'Biz eğer Avrupalı krallar gibi düşünsek, topluma bakışımız öyle olsa, hareme de gerek yok, haremağasına da... Osmanoğulları bir süre, dışarıdan kız alıp damat olma yolunu denedikten ve bunun zararlarını gördükten sonra, işi hareme dökmüşlerdir..

⁵³ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik Ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İst., 1993, s.20

⁵⁴ İsmet Bozdağ, *Haremin Penceresinden II. Abdülhamid*, İst., 2004, s.52

Her evlilik saraya nispeti olan bir aile yaratır... Bu aile, bu nispetiyle hiç bir suretle kötüye kullanmamış olsa bile çevresinde bir itibar halkası oluşturur ve devletle işi olanlar, kendilerinin yardımıyla işlerinin görülmesi için, bu insanlar üzerinde her çareye baş vurmaya başlarlar... Avrupa ülkelerindeki soyluların kaynağı budur... Bu kimselerin dokunulmazlıkları, ayrıcalıkları olur... Yanlış bir işe de bulaşsa, üstüne varamazsınız... Giderek, sarayın karşısında ikinci bir güç haline dönüşürler; bir de bakarsınız, iktidara ortak olmuşlar!...

Osmanlı Devleti bunun acısını çok çekti. En ibretlisi II. Osman'ın başına gelenlerdir. Bu yüzden biz, dışardan kız almayı doğru bulmayız... Saray dışında, bazen saraya bağlı, bazen saraydan kopuk bir takım ailelerin varlığı, asalak bir sınıf ortaya çıkarır ve devlet bundan her zaman zarar eder... Çaresi, tek soylunun devleti yönetmesi ve başka soyluların türemesine izin verilmemesidir. Ceddin Sultan Mehmet Han, Çandarlı Kara Halil Paşa'yı, bir çok sebepten fakat en önemlisi, soyluluğun saray karşısında zorlu bir güç oluşturmaya son vermek azminden ötürü öldürmüştür!.. İki başlı irade, ülkenin hayrına olamaz... Hele bu irade çatırsa devlet mahvolur. Bu yüzden Osmanlı düzeninde saray kadar harem de önemlidir. Bazı devlet adamları ve tarihçiler, Osmanlı sarayında haremın zaman zaman yönetimde rol aldığı konusuna fazlaca önem verirler... Bu doğru değildir. Eğer soyluluğun saray duvarlarından dışarıya taşmasına izin verilmiş olsaydı çok daha kötüsü olur, devlet bu sarsıntılara dayanamayıp çökerdi...'

Busbecq ise nikahlı kadın ile cariye arasındaki tek farkı çeyizde görmüştür ve halayıkların hiçbirinin çeyizi yoktur⁵⁵, demiştir.

Fatih'le beraber, padişahların kadınlarıyla nikâh ve düğün yapmamaları geleneği kurulmuş olmasına rağmen, bazı padişahların bu geleneğe uymadıkları da görülmüştür. Bunların başında Kanunî Sultan Süleyman gelir. Kanunî, Hürrem Sultan'ı nikâh ile eşliğine alarak bu geleneğe ilk aykırı hareket eden padişah olmuştur. Genç Osman ise daha ilerî giderek, Şeyhülislâm Esat Efendi'nin kızı Akile Hanım'ı nikâh ve düğünle alarak, bu geleneği yıkmaya çalışan ikinci padişah olmuştur. Sultan İbrahim de Hümaşah'a, telli duvaklı düğün yaparak onu kadınları

⁵⁵ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.214

arasına almıştır. Bu geleneğe son darbe Abdülmecit tarafından vurulmuş, görünce deli gibi sevdiği Mısırlı Bezmiârâ Hanım'ı nikâh ile almıştır. Aynı şeyi, kardeşi Abdülaziz de yapmak istemiş, fakat karşısına Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa dikilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid'in kızları, Ayşe ve Şadiye Sultanlar, babalarının kadınlarıyla nikâh ile evlendiklerini hâtıralarında yazmaktadırlar. Bunun dışında padişahların cariyeleriyle nikâhla evlendiklerine dair haberler yoktur. Hattâ nikâh ve düğün yaptıklarından dolayı bazı padişahlara saray geleneklerini yıkan kimse gözüyle bakılmıştır.

Veraset Sisteminin Değişiminin Harem Yaşamına Etkisi

Osmanlı'da kıdemlik (seniority) ilkesinin olmayışı klasik dönem boyunca tahta çıkışı ucu hanedana mensup tüm erkek çocuklarının öldürülmesiyle sonuçlanan kanlı bir iş durumuna getirmişti. Bu adetin zalim doğası ve giderek kaybolan popülaritesi yerini XVII. yüzyılın başlarından itibaren kafes sistemine ve kıdemlik prensibine terk etti (1603)⁵⁶. Gerçi bu uygulama sadrazamların ve şehzadelerin başını çektikleri hizipçiliği önlemek maksadıyla başlatıldıysa da, sonunda Osmanlı hanedanının, özellikle de kadın üyelerinin, gücünü artırmıştı. Hürrem Sultan(1521-58), Safiye (1595-1603), Kösem 1623-51) ve Turhan (1651-83) gibi valide sultanların gücü sadrazamların ve diğer hanedan mensuplarının gücünü gölgede bırakmaya başlamıştı.

Bu durumun ortaya çıkışına sebep I. Ahmed olmuştur. Kardeşi Mustafa'yı öldürtmeyen I.Ahmet böylece harem nüfusu ve veraset sisteminde değişikliğe yol açmıştır⁵⁷.

Veraset usulünün I. Ahmed devrinde değişmesi üzerine, şehzadeler birer daireye kapatılmış, kendisine hizmet eden kalfa ve emrindeki cariyelerle bazen padişah oluncaya kadar, bazen de ölünceye kadar yaşamıştır. bu değişiklik

⁵⁶ Fariba Zarinebaf-Shahr, 'Lale Devrinde Osmanlı Prensesleri', *Osmanlı*, Ankara, c.5, 1999, s.428-429

⁵⁷Meral Altındal, *a.g.e.*, s:36

şehzadelerin durumunu da değiştirmiştir. Sancak beyi iken evlenip çocuk yapabilen şehzadeler, hapis hayatına girince çocuk yapmaları yasaklanmıştır.

İlginç olan, kocaları güçlü devlet memurları konumunda Sultan'ın veya valide sultanın iktidarına halel getirebilmişken, Osmanlı hanım sultanları ve onların oğulları potansiyel halefler olarak saraya karşı hiç bir zaman tehdit olmamışlardır. Baron de Tott gibi batılı diplomatların raporlarının aksine, Osmanlı hanım sultanların çocukları doğduktan sonra öldürülmemişlerdir⁵⁸.

XIX. yüzyıl ortalarına dek süren şehzade hapisleri devletin tecrübesiz, korkak ve deliler tarafından yönetilmesine yol açmıştır. Bu itibarla, şehzadeler emirlerine verilen cariyelerle düşüp kalkıyorlar, fakat çocuk yapma yasağı olduğundan buna şiddetle riayet ediyorlardı. Eğer cariyeye, gebe kalırsa türlü şekillerde bu çocuk düşürülüyordu. Bazen de buna riayet edilemiyordu. Bu yasak ilk olarak II. Abdülhamit zamanında dikkate alınmamıştır. I. Abdülhamid, Dürrüşehvar Sultan'ı düşürmemiş, doğumdan sonra gizli olarak, tahta geçinceye kadar saray dışında büyüttürmüştür. Daha sonra da Abdülaziz'in veliahtlığı zamanında dikkate alınmamış ve Yusuf İzzettin Efendi bu sırada doğmuştur. de bu da bir istisna olmuştur ama bu son olmuştur bundan sonra artık şehzadeler, serbestçe çocuk sahibi olabilmişlerdir. Bu sebeple, şehzadelerle cariyeler arasında bir sürü maceralar geçmiş olduğu elde edilen belgelerden anlaşılıyor.

XVII. yüzyılda veraset sisteminin değiştirilmesi, şehzadelerin haremde hapis hayatı yaşamaları, hareme bir de şehzadeler dairesinin ilâvesini gerektirmiş, böylece kadın efendiler ve şehzadelerin hareme bütün maiyetleriyle yerleşmeleri, harem nüfusunu arttırmıştır. Erkek ve kız evlatlar, bazen de kocanın dul annesi ve evlenmemiş, boşanmış ya da dul kalmış kız kardeşleri de haremde yaşamaya başlamıştır. Harem, aile erkeklerinin ya da kadınlarının kişisel malı olabilen dışı köleleri, yani halayıkları da kapsamıştır. Harem-i hümayun bu şekliyle hane haremine çok benzemiştir. Sadece daha geniş ve çok daha belirlenmiş bir yapıya kavuşmuştur.

⁵⁸ Fariba Zarinebaf-Shahr, 'a.g.m.', s:429

Bundan sonra haremın başı varlıklı bir Müslüman Osmanlı hanesi, erkek hane reisi ve birbirleriyle karmaşık ve birçoğu cinsel işlev taşımayan bir ilişkiler dizisi içindeki kadınları da içermiştir. Varlıklı bir hanenin haremında, erkek hane reisinin karısı veya karıları ve belki de bir ya da daha fazla cariye (bir Müslüman erkek dört eş ve sınırsız sayıda cariye alabilirdi) olmuştur. Bu dönemde haremın başı padişahın annesi olmuştur. Valide sultanın hem aile üyeleri -padişahın çocukları, padişahın eşleri, ki bunların kendileri de önemli bir güç sahibi olabilecek konuma gelmişlerdir; ve evlenmemiş ya da dul padişah kızları- hem de haremın idari/hizmet hiyerarşisi üzerinde otoritesi oluşmuştur. Haremın bu hali XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir⁵⁹.

Kadınların Padişahla İlişkileri

Osmanlı Devleti'nin ilk kurulduğu dönemlerde kadınların padişahla nasıl ilişkileri olduğu konusunda yeterli bilgiye sahip değiliz.

Kurucusu Osman Gazi'nin dışında ilk dönemlerde tüm padişahlar çok evliyidiler. Yabancı kadınlarla ilk evlilik gerçekleştiren padişah olan Orhan Gazi'nin dört eşinden sadece bir tanesi Türk olduğunu söyleyebiliriz İlk yıllarda yapılan savaşların sıklığı ve genişleyen topraklarda çoğalma arzusu poligam hayata zorlamıştır⁶⁰. Bununla birlikte daha sonra gelenler, çok eşli yaşamlarına kuşkusuz cariyeleri de dahil etmişlerdir⁶¹.

Bu kalabalıklaşmış ortamda kadınların başlangıçta devlet işlerine karışmadıklarını bilmekteyiz. Harem, politika ile meşgul olmazdı, geçimsizlik yoktu, haremın esas meşgalesi giyinmek ve süslenmektir. Her düşünce, bunun yanında,

⁵⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.9, bu konuda benzer bilgilere Alev Lyle Cotuer'in *Harem: peçeli Dünya* adlı eserinde de karşılaşmaktayız. Burada bu konu XV. ve XVI. yüzyıllarda harem dairesindeki kadınların sayısı bini aşkın iken, daha sonra birkaç yüze düştü. Çünkü Anadolu'daki illere vali olarak gönderilen genç şehzadeler giderken kendi haremlerini de beraberlerinde oraya taşıyorlardı. Ancak XVII. yüzyıldan sonra, Sultan çocuklarının da sarayda yaşamalarını olası kılan saltanat reformları kafes ardında tutsak gibi olsa da, harem kadınlarının sayısının artmasına ve iki bine yaklaşmasına yetti, şeklinde açıklanmaktadır

⁶⁰ Abdurrahman Kurt, 'Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s:437

⁶¹ Abdurrahman Kurt, 'Osmanlı Toplumunda poligami' *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.397

ikinci mevki işgal ederdi⁶². Yalnız hususi hayatlarında –birinin çok, diğerinin az sevilmiş olduğunu ileri sürerek çıkardıkları ufak kıskançlık münakaşaları vakaları hariç⁶³

Bu durumu ortadan kaldırmak için bazı tarihçiler, padişah istediği kadınlarını geceleri nöbetle kabul eder diye yazmaktadır⁶⁴ .

Bu durumu da padişahın sofrasını kimseyle paylaşmıyor olmasına rağmen sadece nöbetle kabul edeceği zaman sofrasını paylaşması bu duruma kanıt olabilir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı bu durumu kitabında şöyle kanıtlamıştır: Padişah sofrasını kim olursa olsun hiçbir zaman bir başkası ile paylaşmazdı.Yalnız Pâdişâh, kadınlarını arzu ettiği zaman geceleri nöbetle kabul ederdi; yemekten evvel davet ederse kadın ayrı bir sofrada yemek yerd; çünkü pâdişâh, yalnız sultanları sofrasına kabul ederdi⁶⁵. Yalnız bu yemeğe sadece o gece nöbetteki kişi alınması hususu II. Abdülhamid döneminde değişmiştir. Çünkü artık II. Abdülhamid gündelik hayatında da sofrasını herkesle paylaşır olmuştur.

Duraklama ve gerileme dönemi için de bu kıskançlık durumları devam etmiştir, fakat bu dönemlerde daha önceki dönemlerden farklı olarak padişahlar oldukça yaşlı tahta oturdukları için kadınlariyle her zaman ve gelişigüzel ilişkileri olmamıştır.

Bazı seyyahların üzerinde önemle durdukları bir mesele var. Bu da Türk erkeklerinin cuma gecesini kesin olarak nikâhlı kadınlariyle geçirmesidir. Busbeq, bunun üzerinde önemle durduğu gibi, ondan iki yüzyıl sonra Türkiye'ye gelen İstanbul ve Tekirdağı'nda 44 yıl yaşayan K. Mikeş de bu konuda şunları yazmaktadır: "Ama, onların dini bu bakımdan erkekleri korumuştur. Çünkü isterlerse ve güçleri yeterse birkaç karı alabilirler ve buna da karıları ses çıkaramazlar, önemli olan şey kendi haklarının verilmesidir. Çünkü, eğer efendi bunu üç cuma gecesi (perşembeyi cumaya bağliyan gece olmalıdır) ihmal edecek olursa, kadın, kadıya

⁶²Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Sarayda Ramazan', *Hayat*, S:2, c.1, İst., 1963, s.6

⁶³Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Dolmabahçe Sarayı'nda Bayramlaşma Töreni' *Hayat*, S.1, c.1, İst., 1963, s.7

⁶⁴İsmail Hakkı Uzunçarşılı, , *Osmanlı Devlet'inin Saray Teşkilatı* , Ankara, 1984, s.149, M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.44.

⁶⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.149

şikâyetle bulunabilir. Eğer daha uzayacak olursa kadın, kocasından ayrılabilir. Bu seyrek tir ama, şeriat müsaade eder.

Sultan I. Abdülhamid'in aşık olduğu cariyesi ile olan mektuplaşmasında cariyenin I. Abdülhamid'e yüz vermez hali düşünülenin aksine kadınların her zaman istekleri dışında zorlanmadıklarını göstermektedir ve harem yaşamı ile ilgili bilinenlere yeni bir boyut kazandırmaktadır⁶⁶.

Padişahın kadınlara eşit davranmaması, bazılarına fazla yüz vermesi, kadınlar arasında türlü kaynaşmalara ve mücadelelere sebep olmuştur. Bunun tarih yüzüne çıkan örnekleri vardır. Bunların başında Hürrem Sultan ile Sultan Mustafa'nın annesi Mahidevran baş kadının mücadelesi gelir.

Bazen padişahlar bazı kadınları hareme katmak istemelerine rağmen diğer kadınların dırdırını ve kapisini çekmemek için bunu yapamadıklarını görmekteyiz. Bu durum bize padişah kadınlarının söz hakkı olduğunu kanıtlayan bir örnektir. III. Mustafa aynı durumu yaşamıştır. İstedığı Refet Hanımı haremine katamamıştır.

Padişah kadın ve kızlarına ait ilişkiler bazen mektuplaşma şeklinde de olabilmekteydi. Mektuplar, Fatih ile başlamakta, Sultan Abdülaziz ile sona ermekteydi. XVII ve XVIII. yüzyıllara ait mektuplar ise pek azdı. Buna mukabil XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI ve XIX. yüzyıllara ait mektuplar ekseriyeti teşkil etmekteydi. Bu mektup örneklerine M. Çağatay Uluçay'ın Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları kitabında rastlarız. Bunun sebeplerini XV ve XVI asırlarda padişah kızlarının evlenince kocalarıyla beraber İstanbul'dan ayrılmasında, padişah kadınlarının, ekseriyetle oğullarıyla beraber sancaklara gönderilmelerinde, padişahların sık sık seferde bulunmalarında , XIX. Yüzyılda ise padişahların XV ve XVI. asırlarda olduğu gibi imparatorluk dahilinde gezilere çıkmalarında, kısa müddetler için de olsa kadın efendi ve çocuklarından ayrı yaşamlarında , bu suretle sık sık muhaberatta bulunmalarında aramak lazımdır⁶⁷.

Padişahla karısı arasındaki ilişkiler maddi yönden de olabiliyordu. Boşalan hazineyi doldurmak için karısından borç para alan III. Mustafa, karısına borç senedi

⁶⁶ Nurhan Atasoy, *Harem*, İst., 2001, s.37

⁶⁷ M. Çağatay Uluçay, 'Haremden Mektuplar', *Yeni Tarih Dünyası* S.2, c.1, 1953, s.28

veren ilk padişaktır. III. Selim ve Şah Sultan'ı doğuran Mihrişah Sultan, padişah III. Mustafa'ya 237 kese , 55 kuruş borç vermiştir (1773). Senedi yazdıktan bir yıl sonra ölen Sultan Mustafa'nın vasiyeti yazık ki yerine getirilememiştir. Yeni padişah, Sultan Mustafa'nın kardeşi I.Abdülhamid, 17 Temmuz 1774 tarihinde yapılan Kaynarca Antlaşması'yla savaşa son veriyordu. Ama Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa politikasındaki konumu ve söz hakkı da elden gidiyordu.Mihrişah Sultan'ın elinde kalan borç senedi ise, daha sonra da ödenmediğinden, yırtılamamış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Kadınların padişahla ilişkilerinde kadının hata yapması söz konusu olduğu zaman veya bazen bazı padişahların isteği üzerine kadınlarını öldürttükleri görülmüştür. Avrupalıların toptan öldürmelerden bahsettikleri de görülmektedir. Bizim bazı kaynaklarda, III. Murad ölünce, ondan gebe kalan 7 cariyenin çuvallara konarak denize atılıp öldürüldüklerini yazmaktadır. Hatta denilmektedir ki uygar dünyayı titreten bize ait bu hikâyelerin mübalâğalı olduğu sanılmamalıdır. Bir veya iki kadının öldürülmesi bir alâka toplamaz, bu işler sessizce yapılır. Öldürülecek kadınları kızlar ağası, bostancıbaşı götürür. Bostancıbaşı, kadınları çuvallara koyar, çuvalın ağzını bağlar ve çuvala ağır bir taş da ilâve eder, sonra çuvalı sandala yükler, Sarayburnu'ndan biraz açılınca, yanında bulunan harem ağasının da yardımıyla denize atar, denilmektedir. Bu durum bize yabancı yazarlarla yerli yazarların bu konuda aynı düşünceye sahip olduklarını göstermektedir. Fakat bu durumun doğruluğu tartışma konusu da olabilir; nedeni ise biliyoruz ki çoğu yerli yazarlar arşiv kaynaklarından bu konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olamadıklarında başvurdukları kaynak önce hatıralar olurken sonra sırayı yabancıların yazmış olduğu eserler olmaktadır. Hatıralarda da böyle bilgiye ulaşamayınca yerli yazarların bu şekilde yabancı yazarların yazmış olduğu bu bilgilere bakmaları söz konusudur. Böylece de bu yazılardan etkilenmiş olabilecekleri gözden kaçmamalıdır.

Kadınlar Saltanatı

Adem'in cennetten kovulmasına neden olduğu için Ademoğullarının Havva kızına duydukları güvensizlik ve onları gözetim altında tutma çabaları, kadınları

uzunca bir süre tarih yapraklarında görünmez kılmış. Ancak şairlerin, gerçek cennet dedikleri İstanbul'da, havva kızlarından yine de gücü ve etkisiyle toplumda söz sahibi olan kraliçeler, sultan hanımlar, şair, yazar, müzisyen ve sanatkârlarıyla pek çok ünlü kadın yetişmiştir.

Geçmişten başlamak üzere İstanbul hayalhanesinde beliren güçlü kadınlardan biri İmparatoriçe Theodora'dır. Aslen bir hipodrom bekçisinin kızı olan İmparatoriçe Theodora, İstanbul'un en zeki, güzel, çekici kadınlarından biri olarak anılmıştır. Hayatına, şahane oyuncululuğuyla başlamış, birlikte yaşadığı İustianos'un tahta çıkışından önce onunla evlenerek ülke yönetiminde de etkin olmuştur. Adına şehirler kurulmuş, imparatorluk onuruna dikilen anıtlarda saygıyla anılmıştır. Kadınların lehine olmak üzere, özellikle evlenme, boşanma ve zina konularında bazı kanunları kabul ettiren Theodora için, renkli kişiliği, engel tanımaz hırsı ve yükselme azmiyle kendisinden sonra gelen İstanbul kadınlarının, özellikle erk sahibi kadınların prototipidir denilebilir⁶⁸.

İstanbul'un farklı bir kültür ve dünya görüşüne sahip yeni efendileri, altı asır boyunca payitahtları olarak kalacak bu şehirde; fermanları, fetvaları, asesbaşlarıyla kadınları zapturapt altında tutmayı denemişler ancak en başta kendileri olmak üzere, güzellikleri, çekicilikleri ve zekâları karşısında onlara râmolmuşlardı.

Padişah kadınlarının kariyerleri, cinsellik sonrası dönemin önemini açıkça ortaya koymuştur. Bu güçlerini açığa çıkardıkları zaman, Osmanlı hanedanı içindeki kadınlar, hanedanın kuşakları arasındaki bağı oluşturan ve hanedan tehlikeli derecede tehdit altında kaldığı zaman sürekliliğini simgeleyen bir tür anaerkil otorite sahibi olmuşlardır.

Hanedan ailesi içinde politik güç ve meşruiyetin erkeklerden olduğu kadar kadınlardan da, babalardan olduğu kadar annelerden de, kandaş aile üyelerinden de geçerek geldiği fikri, Osmanlıların 'sultan' unvanını kullanmalarında açığa çıkmıştır. Sultan köken olarak 'otorite' ya da 'hakimiyet anlamına gelen Arapça kökenli bir sözcüktür. İlk kez 11. yüzyılda Selçuklu hanedanı, İslam cemaati üzerindeki politik ve askeri üstünlüğünü çağrıştırmak üzere, resmi bir unvan olarak bu sözcüğü

⁶⁸ Zehra Toska, 'İstanbul Hayalhanesinde Beliren Kadın Sımaları', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.458
34

kullanmıştı. 16. yüzyıl başlarına gelindiğinde, Osmanlı hanedanının hem erkek hem kadınları tarafından taşınan bu unvan, sultan ailesinin önde gelen üyelerinin anıldığı diğer ünvanların (özellikle kadınlar için hatun, erkekler için bey) yerini alıyordu. Sonra bu eski Türk ünvanları hanedanın daha alt düzeydeki üyeleri için kullanılmaya başlandı.

Arapça ‘sultan’ sözcüğünün tercih edilmesi, esas olarak, Osmanlı hanedanının İslam dünyası içinde giderek artan üstünlük iddiasını sürdürürken, İslami bir meşruiyet kazandıracak sözlere verilen önemin arttığını yansıtmıştır. Burada önemli olan, ünvanın cinsiyet yüklenmemiş bir tarzda, hanedan ailesinin erkek, kadın tümünü kapsayacak şekilde kullanılabilmesi olmuştur. Bu kullanım, Osmanlıların hükümlerlik gücünün bir aile hakkı olduğu düşüncesinin altını çizmiştir. Resmi hitaplarda sultanın çocuklarına da ‘sultan’ denmiştir, şehzadeler babaları gibi unvanı isimlerinden önce, hanım sultanlar ise isimlerinden sonra taşımışlardır: örneğin Kanuni Sultan Süleyman’ın çocukları, erkek ve kızkardeş, Sultan Mehmed ve Mihrimah Sultan. Hanım sultanlar gibi valide sultanlar ve en gözde cariyeler olan hasekiler de unvanı isimlerinden sonra taşımışlardır: örneğin Süleyman’ın annesi Hafsa Sultan ve Süleyman’ın en sevdiği hasekisi, Mehmed ve Mihrimah’ın annesi Hürrem Sultan. Bu unvanın gelişimi hanedan kadınları arasında, özellikle de dışı kuşaklar arasında gücün uğradığı değişimi yansıtmıştır. 17. yüzyılda gözdelik makamı zayıflayınca, hasekiler de "sultan" unvanını kaybetmişler, onun yerini eski hatun terimi ile bağlantılı bir unvan olan "kadın" almıştır. Bundan sonra, "sultan" unvanını taşıyıp da hanedan kanından olmayan tek kadın, tahttaki padişahın annesi almıştır.

Osmanlı Devleti’nde kadınlardan güçlü karaktere sahip olanların padişahları zaman zaman avuçlarının içlerine alabilmeleri konusu, çoğu yazarlarca bu konu üzerinde yorum yapmalarına neden olmuştur. İşte ‘Osmanlı Devleti’nin duraklamasında ve gerilemesinde en büyük rolü oynayan nedenlerden birisi de kadınların, bir yüzyıla yakın, devlet işlerine karışması olmuştur’, düşüncesi

bunlardan biridir. Bu karışma, Osmanlı padişahlarının en "kudretlisi olan Kanuni Sultan Süleyman zamanında başlamıştır"⁶⁹, demektedirler.

Gerçi bunun aksine yazarlardan bazıları bunun doğru olmadığını çünkü II. Beyazıd'ın annesi Gülbahar Sultan, Kanunî Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan'ın da devletin işlerine, karıştıkları görülmüştür demişlerdir. Fakat bunlarınki gelip geçici olmuştur diye de eklemişlerdir.

Hurrem Sultan, Mahîdevran kadını yendikten haremde attırdıktan sonra, Kanunî Sultan Süleyman'ın başkadını olmuştur. Hele 1533 de Hafsa Sultanın da ölümü ile haremde idaresi olduğu gibi eline geçmiştir. Bu tarihten ölümüne kadar (1558), tam 25 yıl Kanunî'yi de haremde de avuçları içinde tutmuştur.

Hanedanın kadınları niye daha önce değil de, 16. yüzyıl sonunda güçlenmişlerdir? Bunun nedenleri karmaşıktır; hanedan yönetimi ve denetimine ilişkin iç sorunlar, askeri ve mali nitelikteki dış sorunlar ve İslami toplumsal ölçütlerin artan önemi gibi sosyokültürel konuları içerir. Bunların hepsini kapsayan bir unsuru ayırabiliriz: Osmanlı devletini şekillendiren ilke olarak fetihlerin öneminin azalması ve devletin, yayılcı askeri bir devletten idari, bürokratik bir devlete evrilmesi. (Bu söylediklerimizi iki uyarıyla bir arada dikkate almak gerekir: birincisi, bu evrim kesintisiz, istikrarlı bir evrim değildir, ama can alıcı dönemlerinden biri 16. yüzyıl sonudur. İkincisi, askeri aygıt ve devlet içindeki etkisi sadece görece olarak azalmıştır)

Ekberiyet sisteminin kurumsallaşması ve bunun doğal sonucu olarak şehzade sancağının ortadan kalkması, hanedanın zayıflamasının ve kararlılığını yitirmesinin hem belirtisi hem nedeni genelde Osmanlı'nın gerileyişinin unsurları olarak kabul edilir.

Ekberiyete geçişle birlikte esas güç eksenini baba oğul arasındaki ataerki bağına daha az önem verilmesi çağı gelmiştir. Artık taht çok ender olarak, babalardan şehzadelere miras kalıyor, babalarından hiçbir siyasi eğitim almadıkları

⁶⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.47

oluyordu. Ata mirasının ve sadece hanedanın sahip olduğu kabul edilen uzmanlığın aktarılmasında, yaşlı kuşağın en önemli temsilcisi anneydi⁷⁰.

Gerçekten sarayda hanedan kadınlarının iktidar hiyerarşisinin, en tepede valide sultan olmak üzere ortaya çıkışını bu 16. yüzyıl içinde görmekteyiz⁷¹.

16. yüzyıl sonunun yaygın olarak okunan bir reform risalesinde yazar Hasan Kafi el-Akhisari ilkeli ve etkili hükümet biçimi olarak gördüğü şeye geri dönülmesini teşvik etmiştir. Son zamanlarda hükümette görülen zararlı eğilimlerin iki sebebinden biri olarak kadınlara itibar edilmesi ve tavsiyelerinin dinlenilmesini saymıştır. (diğeri rüşvettir). Yaklaşık yirmi beş yıl sonra benzer bir görüş Kitab-ı Müstetab'da yinelenmiştir. Politik eleştiri sahiplerinin çoğunun yaptığı gibi imparatorluk refahının doruk noktası olarak Süleyman saltanatının ilk on yıllarına bakan anonim yazar, kendi reform reçetesini bir kehanet şeklinde sunmuştu: Süleyman'ın ilk sadrazamı Piri Mehmed Paşa'ya yenilmez görünen imparatorluğu zayıflatabilecek bir şey olup olmadığını sorduğunu anlatmıştır. Sadrazam, Süleyman'ın halefleri dikkatli davranmadığı takdirde zararlı olabilecek üç şey saymıştı: ehliyetsiz birini sadrazamlığa getirmek, hak etmeyen kişilere rüşvet karşılığı makam vermek ve kadınların istekleri doğrultusunda davranmak⁷².

Valide sultanların saltanat dönemi, Kanuni'nin zevcesi Hürrem Sultan'dan başlayarak Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan Sultanlar zamanında bir yüzyıl sürmüştür. Bu dönemde devlete hakim olan haremın tarihi, Osmanlı Devleti'nin tarihinin gizli kalmış yanlarını anlamak bakımından önemlidir ve son derece dramatik sahneleriyle 17. yüzyıldan beri Fransa'da ve Türkiye'de romancılara ve tiyatro yazarlarına ilham kaynağı olmuştur.

17. yüzyıldan beri tarihçiler, devletin çöküşünü hazırlayan faktörler arasında 'kadınlar saltanatı'nı öne sürmüşlerdir⁷³.

⁷⁰ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İstanbul, 1996, s.31

⁷¹ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.122

⁷² Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.240

⁷³ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Halil İnalçık 'Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil Bir Okuldur', İst, 2001, s.12

Diğer taraftan, kurulan kadınlar saltanatı için şunları da diyebiliriz: Kanunî'nin ölümü üzerine padişahlar, sefere ve savaşa, ordularının başına geçerek gitmemişler; tıpkı Emevi ve Abbasî Halifeleri gibi, haremın kafesleri arkasına çekilerek, kadınlarıyla, odalıklarıyla zevk ve sefaya başlamışlardır. Bu harem hayatının gidişinde ve hükümet organlarının çalışmasında bir dönüm noktası olmuş; padişahlar, daha çok, kadınlarıyla temas ettiklerinden, onların daha fazla etkileri altında kalmışlardır. Kanunî'nin yerine geçen II. Selim ve oğlu III. Murad, kadına ve zevke düşkün padişahlardı. Onların zayıf yönetimlerinden kızkardeşleri, kadınları ve kızları faydalanmasını çok iyi bilmişlerdir. Eşlerini, sevdiklerini yüksek memuriyetlere geçirterek hükümet işlerine iyice karıştırmışlardır. Çoğu zaman Sokullu gibi güçlü bir vezirazam bile onların karışmalarını, istek ve tutkularını önleyememiştir.

III. Murat ve Sultan İbrahim dönemleri de kadınların idareyi tamamen ele geçirdiği dönemlerdir. Bu durum için iki görüş öne sürülmektedir: Kadına düşkün bu iki padişahın zevk-ü sefaya teşvik edilmesinin bir politika olduğu öne sürülebilir ya da boşluk nedeniyle kadınların devlet işleriyle uğraşmak zorunda kaldığı görüşü dikkate alınabilir. Ama sonuç olarak söyleyebiliriz ki bu istikrarsız ortamlarında hanedanı birarada tutan zımk, annelerin politikaya girmeleri olmuştur.

Hele Safiye Sultan, oğlu III. Mehmed zamanında, yönetimi tamamen eline almıştır. Başta Veziriazam Hadım Hasan Paşa ve veziriazam Ahmed Paşa olmak üzere, bu mevkileri onlara satmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Venediklilerle savaşmaması için elinden gelen her şeyi yapmıştır. I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman ve IV. Ahmed gibi çocuk ve deli padişahların başa geçmesi, kadın nüfuzunun çok artmasına, bazı hallerde tamamen ellerine geçmesine sebep olmuştur. Kadınlarının istediği değersiz kimseler, yağlı memurluklara gönderilmiştir. Böylece, devlet idaresi daha çok bozulmuştur. Fakat Köprülüler'in başa geçmesi üzerine kadınlar saltanatına son verilmiştir.(1656)Bu olay şöyle cereyan etmiştir. IV. Mehmed 13 yaşındayken haremağaları ile enderun ağalarının çekişmesine Meleki Kalfa neden olmuştur. Devlet memurlarının azlinden sadrazamların tayinine kadar idareyi eline geçiren Meleki Kalfa, Valide Sultan namına hareket ediyordu. Eşi Şaban'ın yardımı ile neredeyse

Mısır hazinesi kadar rüşvet toplayan IV. Mehmet'in dadısı Meleki, yeniçerilere bozuk ayarlı paraların verilmesi sonucu öldürölüp, At Meydanı'nda teşhir edilmişti. Hatta bir yeniçerinin Meleki Kalfa'nın tüm etlerini «diz ağrılarına şifadır» diye kesip sattığı rivayet edilir.

Meleki'nin öldürölmesiyle uzun zamandır devam eden kadınlar saltanatı sona ermiştir. Yalnız burada dikkati çeken husus bu işi yine Turhan Sultan'ın yaptırmasıdır. Burada Turhan Sultan'ın yaptığı diğer büyük iş de Köprölölöleri hükümetin başına geçirmiş olmasıdır⁷⁴ ve şunu da belirtmek gerekir ki, Turhan Sultan, Harem-i hümayun'da bundan sonra kadınların asla siyasete karışmamaları gerektiği terbiyesini öylesine kurmuştur ki, Osmanlı saltanatının sonuna kadar bu terbiye devam etmiştir. Bu suretle, Hürrem-Safiye-Kösem Sultan üçlölölünün başlattığı kötü dönem kapanmıştır⁷⁵.

Bu bahtsız ve entrikacı valide sultanlarla karşılaştırdıklarında XVII. Yölölöl hanım sultanları daha iyi geçinmişlerdir. Politikadan uzak durdukları gibi çocukları da Osmanlı'nın taht oyunlarında doğrudan yer almamışlardır⁷⁶.

Artık haremdeki kadınlar, köşelerine çekilecek, padişahın gözölölüne girmek için türlü işvelere devam edeceklerdir ama bundan sonra, kadınların devlet yönetiminde rolleri görölölmemektedir. Ancak II. Mahmud ile Abdölölmececi zamanında, bazı kadınların, zaman zaman devlet işlerine karıştıkları ve adam kayırdıkları görölöl-müştür. İşte Abdölölmececi dönemine örnek Şevkefza Kadın'ı verebiliriz: Şevkefza kadın, Abdölölmececi'in ikinci kadını ve V. Murad'n annesidir. Tirimölöljân kadından

⁷⁴ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Harem Bir Fuhuş Yuvası Değölöl Bir Okuldur, Halil İnalçık, Ufuk Kitapları, İst, 2001, s.13, Uluçay'ın, Padişahın Kadınları ve Kızları adlı eserde Turhan Sultan'ın Kösem Sultan'ı öldürölölerek onun saltanatına son vermesi şöyle açıklanmaktadır: Kösem Sultan, Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi, yerine IV. Mehmed'in geçmesi üzerine harem ve devletin idaresini ele aldı. Çünkü genç şehzade ancak yedi yaşında idi. Kösem Sultan, kendisine "*Valde-i Muazzama*" diye herkes saygı gösteriyordu. Sırtını yeniçerilere dayamıştı. Hükölölmeti ve memleketi istediği gibi idare ediyordu. Kösem Sultan'ın bu diktatörlölölüğü IV. Mehmed'in annesi *Turhan Sultan*'ı çileden çıkarıyordu. Kayınvalidesinin saraydan çekilip gitmesini istiyordu. Bu durum karşısında Kösem Sultan IV. Mebnied'i tahttan indirip yerine annesi çok saf olan *Sölölleyman*'ı padişah yapmayı kararlaştırdı. Bunu bir cariye Turhan Sultan'a haber verdi. Turhan Sultan, Kösem Sultan'dan daha çabuk harekete geçerek enderun ağaları vasıtasıyla kayınvalidesini boğdurdu (1651).

⁷⁵ Ahmed Akgölölndölöl, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, İst., 2000, s.316

⁷⁶ Fariba Zarıbağ-Shahr, 'Lale Devrinde Osmanlı Prensesleri', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.429

sonra bu payeye yükselmiştir. 21 Eylül 1840 (24 Recep 1256) da V. Murad'ı doğurmuştur. Abdülaziz'in padişahlığı zamanında Pertevniyal Valide Sultan ile iyi geçinmemiştir. Şevkefzade kadın, çok hırslı idi. Oğlunun bir an evvel padişah olmasını, kendisinin de haremın başına geçmesini istemiştir. Daima Abdülaziz aleyhinde bulunmuştur. Bu sebepten Pertevniyal Valde Sultan, oğlunun tahtan indirilmesinde ve öldürülmesinde onu müşevvik olarak kabul etmiştir. 93 günlük Valide Sultanlığı'ndan sonra Murad'la beraber Çırağan Sarayı'na kapatılması, hırs ve kinlerini tahrik etmiştir. Bu sebeple Ali Suavi'nin Çırağan olayını çıkarmasında baş rolü oynamıştır. Bu olaydan sonra dışarı ile irtibatı kestirilmiştir. 17 Eylül 1889 (21 Muharrem 1307)de ölmüştür. Yeni Cami'deki Valde Sultan Türbesine gömülmüştür.

I. Sultan Hamit devrinden sonra artık Osmanlı saraylarında kadınlar saltanatı, tesir ve kuvvetini iyice kaybetmeye başlamıştır. Çünkü saray kadınlarının içinde eski Hurrem'ler, Nuru Bânu'lar, Safiye'ler, Mâhî Fîruz'lar, Kösem'ler, Turhan'lar gibi, hüsünleri ve zekâlarıyla padişahları teshir ederek devlet umuruna müdahale edecek derecede tesire ve nüfuza malik cariyelerden eser kalmamıştır⁷⁷.

I. Abdülhamid Han döneminde kadınların devlet işlerine karıştırılmadığına örnek şu olayı anlatabiliriz:

Olay ikinci Sultan Hamidi de sehhar gözlerinin kargısında kıvrım kıvrım kıvrandıran Ruhi Şah isminde bir başkadınla olmuştur. Bu zalim ve insafsız Kafkas dilberi, çok zamanlar padişaha nazlanır; «Ruhi Şah'ım, Hamid'in sana kurban ola..» diye başlayan mektuplar yazdırır ve bu mektuplarda da: «Cenabı Hallâkı Âlem cemii mahlûkatın halikıdır. Bir kusur ile azabetmez. Efendim, sana bendolmuş bir kulunum. İster beni darbeyle ister öldür. Sana teslimim. Bu gece gel, niyazımdır. Billahi sebebi illetim ve belki mevtim olursun. Ayağın altına yüzüm sürerek rica ederim. Kendimi zaptedemiyorum billâhilazim» diye yalvartırdı. Fakat bu ihtiyar padişah, Ruhişah'ına kurban olmayı bile göze alacak, onun ayağının altına yüzünü, sürerek ricada bulutturacak derecede tezellül gösterdiği halde, sarayında bir kadınlar

⁷⁷ Özellikle son dönem padişahları döneminde kadınlar saltanatının yaşandığı dönemleri incelerken genellikle Ziya Melek'in 'Son Devirde Kadınlar Saltanatı,' *Resimli Tarih Mecmuası*, S.15, c.2, İst., 1951 künyeli makaleden yararlanılmıştır.

saltanatının yaşanmasına müsamaha göstermemiş, saray kadınlarının entrikalar çevirerek devlet umutuna müdahalelerine meydan vermemiştir.

I. Hamid gibi, III. Selim de kendi devrinde, devlet umuruna karışacak bir kadınlar saltanatının hüküm sürmesine meydan vermemiştir.

Üçüncü Selim'den sonra tahta geçen Sultan Mahmut devrinde, sarayın harem hayatı pek sönük geçmiştir⁷⁸.

Ne padişahın validesi Nakşidil Valide Sultan ve ne de diğer saray kadınları, hudutsuz bir saltanat sürememişlerdir. Buna sebep de Sultan Mahmud'un saray kadınlarına ehemmiyet vermemesi, geceleri kıyafetini tebdil ederek, tıpkı bir şehir efendisi gibi daha ziyade halk tabakasının zevklerine rağbet göstermesi idi.

Oğlu Sultan Mecit devri ise, Osmanlı sarayları harem hayatının cidden yüz karası idi. Son derecede halim, selim ve nazik olan padişah sakalını kadınların eline vermişti. Bu devirdedir ki bir kadınlar saltanatı baş göstermişti. Kâğıthane'de, Çırpıcı ve Veliefendi çayırılarında âdi kadınlar gibi gezip dolaşan saray kadınları, padişahı çektikleri paralarla, devletin hazinesini bile alt üst etmişlerdi. Yalnız bunların içinde padişahın validesi Bezmiâlem Valide Sultan hayrat ve hasenatiyle temayüz etmişti. Yenibahçede Nakkaş Paşa arasında İstanbul'daki yoksul ve düşkünler için «Gureba Hastanesi»ni tesis eden bu kadın, bâzı rivayetlere nazaran, Tersanedeki Taş Havuz'u da yaptırmak suretiyle memleketin denizciliğine faydalı bir hizmet göstermişti. Saray kadınlarının israf ve sefahetinden, bizzat Sultan Mecit bile şikâyetçi idi, Bir gün Babiâli'ye gelerek devletin fena halde bozulmuş olan mali vaziyetini düzeltmek için devlet erkânıyla müzakereye girişmiş ve bu esnada hüngür hüngür ağlayarak:

Ah, ah.. Beni, kadınlar mahvettiler. Onlar da Allahtan bulsunlar diye beddua etmişti.

Sultan Aziz devri de, Sultan Mecit devrinden pek farklı değildi. Validesi Pertevniyal Sultan, debdebe ve saltanatı çok severdi. Hattâ kendisine Ümmi-cihan yani cihanın validesi unvanı verilmişti. Lâkin, bütün bu azametli ve tantanalı unvanına rağmen, Sultan Mecit devrinden beri azmış olan saray kadınlarını zaptu rapt altına alamamış ve idare edememiştir.

⁷⁸ Ziya Melek, 'agm' s.634

Beşinci Sultan Murat devri, başlı başına bir kepazelikten ibaretti. Saray kadınları zevk ve sefahete o kadar düşkün bir hale gelmişlerdi ki harem ağaları vasıtasıyla Galata sarraflarından rehin mukabilinde borç almaya alışmış olan bu kadınlar, tarihî kıymeti haiz olan bütün saray elmaslarının yabancılar eline geçmesine sebebiyet vermişlerdi⁷⁹.

Fakat, İkinci Sultan Hamit tahta geçer geçmez, harem hayatının vaziyeti derhal değişmiştir. Babasının, amcasının ve büyük biraderinin devirlerindeki harem takımının taşkınlıklarını pek yakından görmüş olan bu hükümdar, ilk istibdadını harem dairesinde tatbik etmiştir.

Sultan Hamit, aldığı sağlam terbiye dolayısıyla din ve ahlâka son derece ehemmiyet verirdi, Bütün muhitindekilerin de, bunlara riayet etmelerini isterdi. Bu itibarla, ilk kızlarağası olan Hafız Behram Ağaya, harem dairesinin ıslahı için emir verdi. Bütün saray kadınları şiddetli bir disiplin altına girdiler.

Sarayın iç yüzünü bilmeyenlerden birçokları Sultan Hamid'i kadın düşkünlüğü ile itham ederlerse de hakikat böyle değildir.

Sultan Hamid'in, şehzade iken aşkın şarabını ilk defa olarak Safinaz isminde dilber bir Çerkez kızının elinden içtiği rivayet edilir. Bu kız pek küçük yaşta iken annesini kaybetmiş olan Sultan Hamid'e analık vazifesini ifa eden Perestu Kadınefendi'nin cariyesidir. Nitekim bu maceraya vâkıf olan kadınefendi, cariyesini evlâtlığına hediye etmiş, Sultan Hamit de bununla evlenmiş ve padişah olduktan sonra da onu başkadınefendi mevkiine geçirmiştir. Diğer zevceleri ise, sırasıyla Bedri Felek, Bidâr, Dilpesend, Emsali Nur Kadınefendilerle, Başıkbal Müşfika, ve ikballerden sırasıyla Sazkâr, Pesend, Behice, Naciye Hanımefendiler olmuştur. Bu ikballerden, Müşfika, Behice ve Naciye Hanımefendiler, vefat eden kadınefendilerin yerlerine geçmişler, bu suretle ikballikten kadınlığa terfi etmişlerdir. Hatta Sultan Hamit, son yirmi senelik hayatını, Müşfika Kadınefendi ile bir yastıkta geçirmiştir.

«Evim» adını verdiği iki oda, bir sofa ile küçük bir salondan ibaret olan hususi dairesine genç cariyeler girmezdi. O, gözdelerini ekseriye sarayın tiyatrosunda beğenirdi. Ve beğendiğini de açıktan açığa kimseye söylemeyerek sadece hazinedar

⁷⁹ Ziya Melek, 'agm' s.634

ustaya ihsas ederdi. Hazinedar usta derhal o kızı kendi dairesine alarak birkaç gün, padişahın huzurunda ne suretle hareket edilmesi lâzım geldiğini öğretirdi. Nihayet bir gece, padişahın izin aldıktan sonra, elinde bir yemiş sepeti olduğu halde, hünkârın yatak odasına gönderirdi.

Sultan Hamid'in sarayındaki bütün kadınlar nezahetlerini muhafaza etmişlerdir. Senede ancak bir defa, ramazanın on beşinde Topkapı sarayına gelerek Hırka-i şerifi ziyaret ederler, birkaç kere de harem ağalarının sıkı kontrol ve nezareti altında Kağıthane'ye gidip gezerlerdi⁸⁰.

Sultan Reşat devrinde, artık sarayın harem hayatı, bütün revnak ve cazibesini kaybetmiştir. Bu hükümdarın altı zevcesinin hepsi de, basit ve silik birer kadından ibarettir. Fakat çok gariptir ki Sultan Reşat bunlara ayrı ayrı ehemmiyetler verirdi. Hattâ İhlamur köşküne gittiği zaman, oradan eliyle muhtelif çiçekler kopararak getirir, ayrı ayrı hepsine birer tane takdim ederdi⁸¹.

Son sultan olan Vahdettin devrine gelince; artık Osmanlı sarayı harem hayatının iffet, ismet ve nezahetinden hiçbir eser kalmamıştı. İçki ve fuhuş hayatı adeta bir salgın halini almıştı. Hattâ bazı saray kadınları, Şişli ve Beyoğlu'ndaki bâzı hususi evlerde basılmışlar, bâzıları da sarayı terkederek şehir halkından olan dostlarına karışmışlardı. Bilhassa Sultan Murad'ın kızlarının o devirdeki maceraları halk arasında nefretle karşılanan dedikodulara yol açmıştı. Fakat şunu da ilâve etmek lazımdır ki, bunların arasında Vahdettin'in kadınlık şerefini muhafaza etmek için babalarının evlerine çekilenler hattâ Sarayburnu'ndan kendisini denize atmak suretiyle intihara, teşebbüs edenler bile vardı. Artık Osmanlı saraylarında, zekâlarıyla koskoca Osmanlı hakanlarına hükmederek saltanat süren kadınlardan bir tek bile eser kalmamıştı. Ve kadınlar saltanatı da, mazinin sînesine gömülerek eski Osmanlı saraylarının muhteşem bir hâtırası olarak ancak tarih sayfalarında kalmıştı⁸².

⁸⁰ Ziya Melek, 'agm', s.635

⁸¹ Ziya Melek, 'agm', s.635

⁸² Z. Melek, 'agm', s.635

Haremdeki Kadınların Güç Kaynakları

Osmanlı İmparatorluğundaki ilk dönemlere ait nikahlı kadınların sahip oldukları güçlerin kaynağının ne olduğu ile ilgili bilgiler eserlerde verilmediğinden bu konuda yeterli bilgiye sahip değiliz. Şunu söyleyebiliriz: ilk padişahlarla birlikte yaşayanlar zaten resmi nikahlıydı ve çeyiz olarak çoğu zaman toprak getirmişlerdi. Zaten resmi olarak padişahla evli oldukları içinde padişahın sahip olduğu herşeye sahipti. Bu hususta bir sorun yaşamaları söz konusu değildi. Elbette bu güçlerini kanıtlamak içinde pek çok hayırlar yaptıracaktı. Fakat yukarıda belirttiğim gibi bu hususta yeterli bilgiye sahip değiliz.

‘Erken Yeniçağ Osmanlı hanesini incelediğimiz zaman cinslerin birbirinden ayrılmasının kadınlar için kendi iç hiyerarşisini geliştiren bir toplum yarattığını görürüz. Hane büyüdükçe haremının iktidar yapısı daha belirgin bir hal alıyordu. Bu dışı toplumdaki üst statü sahibi kadınların yani anaerki yaşlıların sadece diğer kadınlar üzerinde değil, aynı zamanda ailenin genç erkekleri üzerinde de epeyce büyük otoritesi vardı. Çünkü harem aynı zamanda erkeklerin özel hayatlarının mekânıydı’⁸³. Ayrıca, resmi ziyaret törenleri kanalıyla canlı tutulan dışil ilişki ağları kadınlara erkek akrabalarına yarayacak bilgi ve güç kaynağı sağlıyordu.

Yaşlı kadınların sahip olduğu otorite hem kaynakları hem de etkileri bakımından tek bir ailenin sınırlarını aşıyordu. İmparatorluğu hanedan ailesinin kişisel nüfuz bölgesi sayan Osmanlıların ki gibi bir siyasette, hanedanın önemli kadınlarının -özellikle saltanat süren padişahın annesinin- saltanat hanesi dışında meşru bir yetki rolü üstlenmeleri doğaldı⁸⁴. Bunun nedenini ‘Leslie Ann Peirce Osmanlı hanedanının meşruluğunda ve yapısında meydana gelen değişikliklerin bir fonksiyonu olduğunu ortaya koymuştur. Süleyman ve ondan sonra gelenler, daha önce uygulandığı gibi hanedan ailesinin kadınlar kısmını ayrı bir saraya yerleştirmek yerine kendi resmî makamlarının yanına taşımışlardır. Bu gelişme, hanedan ailesinin kadınlarını, padişahın kendisinin yaşadığı sarayın sanctum sanctorum’unu, yani en

⁸³ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.6

⁸⁴ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.6

kutsal, korunmuş iç bahçesine (Harem-i Hümayun'a ya da Enderun-i Hümayun'a) stratejik olarak yerleştirerek onları hükümet merkezinin yakınına taşımıştır. Bu değişikliğin ana nedeni ise savaş alanlarında padişahın liderlik ettiği savaşçı bir devletten saray-merkezli bir padişah tarafından yönetilen bürokratik bir devlete tedricî olarak geçiş süreci yaşanmasıydı. Bunun ortaya çıkardığı sonuç, saray kadınlarının, yalnız kapalı kapılar ardındaki siyaset ve diplomaside değil, aynı zamanda devlet törenleri, kültürel himaye, yapı yaptırma ve hayırseverlik gibi Osmanlı meşruiyetinin ortaya konma şekillerinde de etkilerini artırmalarıydı⁸⁵.

Kadınların aile sınırlarını aşan nüfuzlarının bir diğer kaynağı mülk sahibi olmaları ve bunları işletmeleri idi. Bir kadının ekonomik bağımsızlığı İslam hukukuna göre kocasının verdiği mihr haklarından ve ölen akrabaların mülkünün sabit bir kısmı üzerindeki haklarından kaynaklanıyordu⁸⁶.

Saray kadınları, dini vakıflarla, kölelerini azat ederek veya başka hayır işlerine girilerek kamu refahına katkıda bulunmuşlardır. Valide sultanların yaptırdığı büyük külliyelerden, sıradan kişilerce kurulan mütevazı mahalle vakıflarına kadar birçok yerde Osmanlı kadınları imparatorluğun kentleri, kasabaları ve köylerinde izlerini bıraktılar. Kadınların giriştikleri kamusal hayır işlerinin ilginç bir özelliği, bunların önemli bir bölümünün diğer kadınlara yardımı amaçlamasıydı. Dönemin tarihleri ya da vasiyetname türünden belgeleri, hali vakti yerinde kişilerin sadece ailelerinin kadınları ve hizmetkârları için değil, daha talihsiz kadınlar, yani yoksullar, mahkûmlar ve fahişeler için de imkânlar hazırladığını gösterir. Varlıklı Müslümanlara zorunlu olan hayır işleri kanalıyla kadınlar kamu yaşamının bir bölümüne kendi yararları için sahip çıkabileceklerini ve bu yaşamı örgütleyebileceklerini iddia ettiler ve bu hakka sahip çıktılar⁸⁷. Onların okul kütüphane kurarak kültür hayatına yaptıkları katkılarla, kurdukları vakıflar yoluyla

⁸⁵ Ruth M. Roded, 'Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.419

⁸⁶ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.6

⁸⁷ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.7

verdikleri sosyal hizmetlerle, yaptırmış oldukları anıt eserlerle anılmaları gereği ise pek akla gelmemiş ya da önemsenmemiştir⁸⁸.

Valide sultanlar, hanım sultanlar ve cariyeler tarafından hayırsever vakıfların kurulması, kökleri Osmanlı'nın ilk dönemlerine kadar giden eski bir gelenektir. Bu gelenek Osmanlı İmparatorluğu'ndan da öncesine, Selçuklu Dönemi'ne kadar geri gider. İran ve Mısır'daki Memluk ve Safavi saray kadınları kendi Osmanlı çağdaşlarıyla karşılaştırıldıklarında benzer ekonomik güce sahiptirler⁸⁹.

Bir çok harem kadını ki bunların içinde cariyeler, gözdeler valide sultanlar da dahildir, hareme girdikten sonra aileleri ile bağlarını kaybettikleri için yaşlandıkları zaman mülklerini hayırsever vakıflara dönüştürdüler. Sultan veya damat vezirlerin tahtlarını kaybettikten sonra Osmanlı hanedanına mensup kişilere ait mallarının devlet tarafından haczedilebileceği korkusu, bu tür kişileri böyle hayırsever vakıflar kurmaya yöneltti. Bu onların hayatlarını idame ettirebilmeleri için iyi bir vasıta oluyordu. Osmanlı hanım sultanların idam ya da sürgün oldukları pek vaki değildir. Bundan dolayı, bir çok Sultan'ın mevcut durumdan memnun olmayan askerlerden meydana gelen ayaklanmalardan dolayı güçlerini kaybettikleri bir dönemde bu tür vakıflar iyi birer yatırımdılar. Osmanlı prensesleri nakit ödenekleri, veraset payları, düğün çeyizleri, evlilik hediyeleri, mehr-i müeccelleri, çiftlikleri, mukata'aları, Edirne'de ve İstanbul'da boğaz kenarlarındaki malikaneleri ve saraylarıyla büyük servetler biriktirmişlerdi. Servetlerini gayrimenkul, dükkanlar, kamu binaları, konaklar, köleler olarak ve umumi çeşmeler, kütüphaneler, camiler, mektepler ve aşhaneler şeklinde vakıflar yaptırarak kullanmışlardır. Artan Osmanlı hanım sultanları (Hatice Sultan, Beyhan Sultan ve ablaları Esma Sultan) tarafından onyedinci yüzyılda Boğaz boyunca yaptırılan özel yalıları dikkatimizi çekmektedir. Lale devrinde tüm Osmanlı üzerinde Osmanlı prensesleri tarafından inşa ettirilen umumi çeşmeler ve mescidler arkalarında bıraktıkları en üst mimari ve hayırsever miraslardı. Valide sultanların ve hanım sultanların inşa faaliyetleri XVII. yüzyılın ilk yıllarında başladı ama XVIII. yüzyılda daha yaygın hale geldi.

⁸⁸ Zehra Toska, 'İstanbul Hayalhanesinde Beliren Kadın Sıraları', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.458

⁸⁹ Fariba Zarinebaf-Shahr, 'Lale Devrinde Osmanlı Prenseleri', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.432

Bu yapılmış olan eserler Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan'dan başlamak üzere günümüze kadar gelmiş pekçok mimari eserin bânileri, padişah kadınları ve kızları olmuştur.

Kanunî'nin saltanatı boyunca (1520-1566) Hürrem Sultan, onun siyasî danışmanı, doğulu ve batılı yöneticilerle ilişkileri kuvvetlendiren bir diplomat ve Mekke, Medine, Kudüs, İstanbul ve Edirne'deki başlıca vakıfları kuran yüksek derecede etkisi hissedilen bir hayırsever olarak hizmet görmüştür. Kudüs külliyesi, bir cami, hacılar için elli beş oda ve bir mutfak içermektedir. Profesyonel yöneticilik ve hizmetçilik görevlerinde otuz yedi kişiyi istihdam etmekte ve günde en azından beş yüz kişiye yemek vermektedir. Hürrem, Batı'da Roxalana olarak bilinen en fazla üne sahip Osmanlı saray kadınıydı, fakat onun Kudüs'teki külliyesi yüzyıllarca sadece "Haseki Sultan'ın" külliyesi olarak anıldı. Süleyman tarafından yeniden düzenlenen şehrin duvarları içinde yer alan bu külliye, cinsiyet sınırlamalarını aşan Osmanlı gücünü, zenginliğini ve cömertliğini, oranın yerlilerine sürekli olarak hatırlatan bir yapı işlevi görmektedir⁹⁰. Bunun yanı sıra Ayasofya'daki Çifte Hamam'ın ve Kâğıthane Camii'nin de bânisidir. Kızı Mihrimah Sultan ise, yine Sinan'a yaptırılan Edirnekapi'daki saray ya da köşkü andıran caminin bânisidir. Bu cami, Osmanlı mimarisinin tek kubbeli cami tipinin en büyük aşaması olarak kabul edilir.

Eminönü'ndeki Yeni Cami ve Mısır Çarşısı herkesçe bilinir. Ancak Safiye Sultan'ın 1598'de yaptırmaya başladığı bu camii 66 yıllık bir aradan sonra Turhan Valide Sultan'ın tamamlattığı, Mısır Çarşısı'nı bu camiye gelir getirmek üzere yaptırmış olduğu hafızamızda pek yer etmemiştir. Döneminde Valide Camii diye anılan bu camiye Turhan Sultan'ın değerli kitaplardan oluşan bir kütüphane vakfettiği bilgisine sahip olmak ise, ancak uzmanlık alanına girmektedir.

Hanım sultanlar içinde bir bani olarak, adını taşıyan Vakıf Guraba Hastanesi'yle en tanınanı ise Bezm-i Âlem Valide Sultan'dır. II. Mahmud'un kadınlarından ve Abdülmecid'in annesi olan Bezm-i Alem'in diğer önemli işlerinden biri de, eşi II. Mahmud'un türbesinin arkasında yaptırdığı Valide Mektebi'dir. Bu mektebin içinde bir litografya matbaası ve bugün Beyazıt Devlet

⁹⁰ Ruth M., Roded, 'a.g.m.', s.419

Kütüphanesi'ne devredilmiş olan zengin bir kütüphane bulunuyordu. Ayrıca Dolmabahçe Camii, mektebi ve çeşmesini de O, yaptırmıştır.

Bani hanım sultanların sonuncusu olarak Pertevniyal Valide Sultan (öl. 1883) da İstanbul'a önemli katkılarda bulunmuştur. İstanbul'un pek çok semtine çeşmeler yaptırmıştır. Cami, türbe, çeşme, mektep, kütüphane, imam ve müezzinlerle diğer çalışanlar için hücreler ve muvakkit haneden oluşan Aksaray'daki külliyesinin bazı kısımları günümüze kadar gelmemiştir. Bu külliyenin kütüphanesine pek çok kitap vakfettiği bilinmektedir.⁴ Şubat 1883'te ölmüş, kendi yaptırdığı Aksaray'daki türbesine kaldırılmıştır.

Görülüyor ki İstanbul'un tarihi mimari dokusunda hala onların inceliği, zevki yansımaktadır. Dünyada belki de başka hiçbir şehir bu ölçüde kadın eliyle biçimlendirilmemiştir⁹¹.

⁹¹ Zehra Toska, 'İstanbul Hayalhanesinde Beliren Kadın Sıraları', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999, s.458

I. BÖLÜM

HAREM TEŞKİLATI

Harem teşkilâtının Fatih Sultan Mehmed zamanında, Enderun mektebi ile birlikte kurulduğu eldeki bilgilerden ve belgelerden çıkarılmaktadır⁹². Bugüne kadar türlü biçimlerde; çoğu zaman yanlış anlatılan haremi doğru olarak anlamamız için, harem teşkilâtını şu iki nokta etrafında toplamak gerekir:

1. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak haremde de esas olarak ‘devşirme’ usulünün uygulandığı görülmektedir. Nasıl devşirilen erkek çocuklar, hükümetin en yüksek memurluklarına kadar çıkabilmişler ise, hareme alınan cariyeler de türlü aşamalardan geçerek Osmanlı haremının en yüksek mevkilerine çıkmayı başarmışlardır. Bunlar, kalfa, usta, gözde, ikbal, kadınefendi ve valide sultan unvanını alarak cariyelikten sultanlık aşamasına ulaşabilmişlerdir.

2. Haremin çok karışık görünen örgütünü kısaca tanıtmak için bu örgütü enderun teşkilâtına benzetmek gerekmektedir. Yalnız haremin özel yapısı ve padişahların buradaki özel hayatları gözönünde tutulursa enderun teşkilâtında bulunan organların bir kısmının harem teşkilâtında yer almadığı görülmektedir. Haremdeki görevliler genellikle enderunlular gibidir.

Saraylar, nasıl görevlerin önem derecelerine göre oturma yerleri yapılarak meydana gelmiş ise, haremde de başlıca düşünce bu olmuştur. Bunun için devletin olduğu gibi, haremin de başı padişah olduğuna göre, harem hünkâr dairesinin etrafında kurulmuştur. Sırayla valde sultan, kadınlar, ikballer, sultanlar, şehzadeler, ustalar, kalfalar ve cariyelerin daireleri yer almıştır. Gerek Edirne Sarayı’nda, gerekse Topkapı Sarayı’nda valde sultan dairesinin etrafını kadın efendilerin, ikbâllerin, şehzadelerin, cariyelerin daireleri kuşatmış, böylece sultan, bunları daha iyi kontrol etmek imkânlarını elde etmiştir. Sultanlar, kısa bir süre için haremde ayrılacaklarından, eski padişahların evlenmemiş kızları da Eski Saray’da yaşadıklarından bunlar harem çatısı altında ikinci plânda yer almışlar, hattâ plânlarda

⁹² M.Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.116

ve bugünkü mevcut dairelere göre kendileri için özel bir dairenin mevcut olmadığı da görülmektedir.

Ana hatlarıyla haremın kadrosunu çizdiğimiz haremın nüfusunun XV. ve XVI. yüzyıllarda çok az olduğu görülmektedir. Bunun sebebi şehzadelerin sancaklarda sancakbeyliği yapmaları, çoğunlukla annelerinin de onların yanında oturması, daireleri halkının da onlarla beraber gitmeleridir.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında, kuşkusuz padişahın yeni konumundan ötürü, kadın sayısı ve statüsü hızla artmıştır. Haremın yüksek mevkilerdeki hepsi kadın olan idari görevlileri, özellikle idari hiyerarşinin başı kethüda kadın, yüksek ödenekler alır ve önemli itibar sahibi olurlardı. Bu kadınlar haremın hizmetlerini gören çok sayıda hizmetkârı, daha da önemlisi sultanın kendisine ya da annesine hizmet edecek seçilmiş genç harem kadınlarının eğitimi denetlerlerdi. Kadın düşkünlüğüyle kötü nam salmış bir-iki padişahın saltanatı dışında haremde sultanın yatağını paylaşan kadın sayısı azdı.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da durum farksızdı. İlk dönemlere nazaran artık haremın nüfusu oldukça kalabalıktı. Padişah tahtan indirildiğinde sadece saraydan uzaklaşmaları söz konusuydu. Fakat bu sefer de saray yeni padişahın ailesi ve hizmetlileri ile dolup taşmaktaydı. Sürekli yenilenen ve kalabalıklığı devam eden saraylarda bu durum haremın dağılışına kadar sürmüştür.

Harem teşkilatını oluşturan öğeleri tanımamız bu konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Yalnız hemen konuya harem teşkilatının içerisinde olup bitenlerle başlamakdan ziyade hareme alınan kişilerin nerelerden geçtikten sonra hareme giriş yaptıkları üzerinde durulmuştur.

Köle Ticareti

Kölelik müessesesi, tarihin çok eski devirlerine kadar uzanır. Eski uluslarda köle ticareti çok geniş bir çevreyi kaplardı. Doğulular beyazlardan, Batılılar da esmer esirlerden çok hoşlanırlardı. Eski çağın büyük şehirlerinde esir pazarları vardı.

Esirler, buralarda satılırlardı. Eski Mezopotamya, Yunanistan, Roma ve Mısır'da hemen hemen bütün işler esirler vasıtasıyla görülürdü⁹³.

İslâmiyetten önce, Araplar da esir ticaretiyle uğraşırlardı.Hz. Muhammed, İslâmiyeti kurunca bu müesseseyi kaldırmadı. Savaşta esir edilenlerin, para ile satın alınanların esir olduklarını ilân etti. Esirler, ya kurtuluş parası ödeyerek ya da efendisi tarafından azâd edilerek hür olabilirlerdi.

İslâm hukukuna göre esirlerin hiçbir hakları yoktu. Esir, sahibinin malı idi. Efendisi, evinin bir eşyası gibi, onu arzu ettiği şekilde kullanabilir, satabilir, hibe edebilir, hediye olarak başkasına verebilir, nikâhsız olarak onunla birlikte olabilir. Bunun için, sahibinin, cariyesini odalık olarak alması kâfi idi. Cariyeye verilen mihir de öbür malik olduğu şeyler gibi sahibine aitti.

'Müslümanlar ve Türkler, esirlerin hiçbir hakkı olmadığını bilmesine rağmen cariyelere çok iyi davranırlardı. Çünkü Hz. Muhammed yediklerinizden ve giydiklerinizden onlara da veriniz, eziyet etmeyiniz demişti. Bundan başka Müslümanlarca en büyük sevaplardan birisi de kölesini azat etmektir. Hazreti Muhammed: "Müslüman esiri azat eden cehennem azabından kurtulur" hadîsini söylemişti'⁹⁴.

Abbasîler devrinde Bağdat Doğu'nun en büyük esir pazarı idi. Hattâ Abbasîler, daha ileri giderek İmparatorluğun doğu ve batı ucundaki ulusların vergi yerine köle vermeleri esasını kabul etmişlerdi. Zenci ve Kafkas kölelerin mergup olmasında bu vergi sisteminin çok büyük rolü oldu.

Osmanlı haremünde, daha Orhan Bey zamanından beri kölelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

'İlk zamanlar savaş yapılan uluslardan cariyeler saraya alınmıştır. 14. Asırda başlayan ve yaklaşık dört asır süren Akdeniz kaynağının kuruması ile Osmanlılar yeni cariyeler ve köle alanları aramaya başlamışlardır. Bunun asıl nedeni fuhat, akıncılık ve korsanlık dönemlerinin giderek tükenmesi olmuştur. Bu devrin kapanması ile 1700'den itibaren kaynak Kuzey Kafkasya'ya yönelmiştir. Kafkasya

⁹³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.10

⁹⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.11

köleleri ve cariyeleri başta Çerkezler olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarı haline 18. asırda gelmişti. Söz konusu alışverişi hızlandıran kişi olarak Vezir Ferah Ali Paşa tanınmaktadır. Ali Paşa'nın Kuzey Kafkasya toplulukları arasındaki İslamlaştırma çabalarını arttırması özellikle kız çocukların saraya ve büyük konaklara satışını hızlandırmıştı⁹⁵. Bunun yanında Çerkez, Gürcü ve Rus kölelerin satın alınarak hareme sokulma tarihini eski çağlardan beri Doğuda büyük şöhretleri olmasından dolayı, hemen hemen Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan beri olduğunu savunan görüşler de ortaya çıkmıştır ve buna ek olarak şunu söyleyebiliriz ki XVII. Yüzyıldan başlayarak harem –bu yüzyılda ve onu kovalayan yüzyılda birkaçı bir yana hemen hemen hepsi Kafkasyalı cariyeler olmuştur⁹⁶.

Sultan Abdülmecid, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu ticaretin yasaklanması için ilk adımı atmıştır(Hicri 1 Muharrem 1263 Miladi 14 Eylül 1847)⁹⁷.

1847 yılında İstanbul'a gelen Nerval, Sultan Abdülmecid ile görüşmesinin ardından anılarını kaleme almış ve padişahı anlatan bölümü şöyle bitirmiştir: *'Zavallı Sultan! Ne garip kaderdir ki karı olarak bir esirden başka kimseyi seçemeyecek durumda bırakılan bu adamın kendisi de bir esirin oğludur.'*Bilindiği gibi Abdülmecid bir cariye olarak saraya giren Bezmialem Valide Sultan'nın oğludur ve Nerval bu sebeple böyle bir yorum yapmaktadır Belirtilen tarihte padişah Bab-ı Ali'nin muayede salonunda *'Esir pazarlarını da kapatınız. Ülkemde insan ticaretini görmek istemiyorum. Bunu yaşadığımız devre, beşeri şefkate ve İslâm dininin hürriyet ve müsavat mefkuresine aykırı buluyorum.'* dediğinde 25 yaşındaydı.

Abdülmecid'in fermanı devlet kararı halinde ilân edilmişti. Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde 9 numaralı önemli ve gizli "Mühimme-i Mektume" defterinin 162. sayfasında Bağdat Valisine yazılan emri görmek mümkündür (9. Safer 1263-Hicri 27 Ocak 1847)⁹⁸.

Bağdat Valisi Vezir Mehmed Necip Paşaya:

⁹⁵ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.49

⁹⁶ M. Çağatay, Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.12

⁹⁷ Sema Ok, *Haremağaları*, İst., 1997, s.26

⁹⁸ Sema Ok, *age*, s.26

Afrika kıtasından Amerika taraflarına ve başka yerlere zenci esirleri götürmenin yasaklanması için ve kıtadaki bazı hükümet adamları ile İngiltere devleti arasında özel mukaveleler yapılmış ise de bazı tüccarlar gemilerinin Afrika kıyılarına yanaşarak esirleri çalıp başka yerlere taşımakta oldukları görülmüştür. Bu sebepten mukavelelerin hükümleri yerine getirilememekte olduğundan devletin bu konuda kendilerine yardımcı olması ve gerekli tedbirlere başlanması İngiltere devleti tarafından rica olunmuştur. Çalınan esirlerin taşındıkları yerlerde haklarında uygulanan muameleler bu taraflara gelen esirlerle kıyaslanmayacak derecede ağır, insanlık ve merhamet duygularından yoksundur. Bu sebeple esir ticaretini yasaklamak adalet ve şefkate uygun olacağından bundan sonra devletimin sancağı altında bulunan tüccar gemilerinin bu kıyılarla olan esir ticaretleri tamamen yasaklanacaktır. İçlerinden bu yasağa aykırı hareket edip de, Allah'ın izni ile o sulara gönderilecek harp gemilerim tarafından tutulan veyahut oralarda dolaşmakta olan İngiliz harp gemileri tarafından yakalanarak Basra körfezinde bulunan devletimin limanından subaylarına teslim edilen gemilerin devletim tarafından zaptolunarak kaptanları cezalandırılacaktır.

Bu hususların lâzım gelenlere önemle tenbih edilerek yapılan bu yasaklamanın devamlı olarak yerine getirilmesi ve aksi davranışta bulunanların bildirildiği şekilde terbiye olunmalarına büyük gayret ve dikkat olunarak gereğine göre hareket edip hilafından korkup çekinesin." 9 Safer. 1263" 27 Ocak 1847⁹⁹.

‘ Ancak 1848 tarihli iki "irade" de bu kararın uygulanmadığı görülür. Sadaret Trablus valisinin gönderdiği köle ve cariyelerin yol giderlerinin ödenmesi isteğinde bulunmuştur. 1857 yılı Şubat ayında Trablus'taki İngiliz konsolosu, İngiliz hariciyesine 60-70 köle taşıyan bir Osmanlı gemisinin İzmir ve İstanbul'a gitmek için vilâyetten ayrıldığını bildirmiştir. Osmanlı yetkilileri gemi İzmir'e geldiğinde gerekli uygulamayı yapacak Ekim 1857'de sonuçlanabilen davada, köleler azad edilecektir. Ayrıca isteyen köleler belirlenen maaşlarla yerli ailelerin yanına hizmetçi olarak yerleştirilmiştir. Bu işlemlerden sonra, esircilerin hükümete üç dilekçe ile

⁹⁹ Sema Ok, *age*, s.26

başvurarak tazminat talebinde bulunmaları konunun bir başka ilginç boyutunu teşkil edecektir¹⁰⁰.

1857 tarihli fermanla Afrikalı köle ticareti bütün Osmanlı ülkesinde tamamen yasaklanmıştır. Fermanın 1858’de zorla uygulandığı görülür¹⁰¹. 1860 yılında Rus baskısından kaçan Çerkezler de böylesi bir uygulamaya maruz kalmıştır.

Samsun çevresindeki açlık ve susuzluk felâketinin yaşanması ile ilgili şehirlerde esir pazarı kurdurulmuştu. Bütün bunlardan Osmanlı İmparatorluğu’nun esir ticaretinin yasaklanması için ferman çıkardığı ancak yeterli uygulama yapamadığı ortaya çıkmaktadır. Oysa Abdülmecid’in esir ticaretinin kaldırılması için yayınladığı fermana, Tanzimat fermanından daha az ilgi gösterildiğini söylememek mümkün değildi. Halk köleliğe karşı ortaya konan iradeye sempati ve destekle bakmıştı. Ancak padişah fermanı da olsa asırların alışkanlığı ile ayakta kalan kölelik sektörü bir anda yok edilemezdi.

Zenci köleler ve cariyelerin Fatih civarındaki bazı hanlarda ve Tophane’deki evlerde gizli gizli satışları sürmüştü, değişen tek şey fiyatlar olmuştu. Yasak fiyatları arttırmıştır.

Bu gizli satışlar sırasında esirci mekânında ölen köleleri nasıl bir son beklediğine Tarih Dünyası Dergisi şöyle bir açıklama getirmektedir:

"Bu gizli satışlar sürerken esircilerin evinde bulunan köle ve cariyeler arasında ölenler gizleniyordu. Modern Tıp öğrenimi başladıktan sonra uzun yıllar geçtiği halde en çok sıkıntısı çekilen şey anatomi derslerinde kullanılacak kadavra bulmaktı. Tıbbiye Mektebi Nazırı İzmirli İsmail Efendi Mayıs 1847 tarihinde Sadaret makamına bir dilekçe verdi. Esircilerin evlerinde ölen zenci köle ve cariyelerin gizlenmemesini, haber verenlere "ihbariye" adı altında belli bir para ödenmesini teklif ediyordu. Bunu onaylayan bir padişah iradesi çıktı. Sadrazam tarafından Hekimbaşı'ya gönderilen yazı sadeleştirilmiş şekli ile diyordu ki:

-Hekimbaşı Efendiye yazılmıştır.

¹⁰⁰ Sema Ok, *age* s.27

¹⁰¹ Sema Ok, *age* s.27

Esircilerin evlerindeki zenci köle ve cariyelerden ölenlerin cesedlerinin Tıbbiye Mektebi teşrihhanesine götürülmek üzere haber verilmesi ve gizlenmemesine vesile olmak üzere haber verenlere otuzar kuruş ihbariye verilmesi için izin istenmesine dair olan tezkerenizde gösterilen usule göre gereğinin yapılmasına dair padişah iradesi çıkmış ve esircilere bu hususta lâzım gelen tenbihin yapılması bir yazı ile İhtisab Nazırı paşa hazretlerine bildirilmiş olduğundan adı geçen mektep tarafından verilmesine himmet buyurmanız için tezkere yazıldı."

Bu uygulamayı Tıbbi bir hizmet olarak nitelemek ne derece doğru bir görüş olabilir?

Bu gizli köle satışlarının sadece İstanbul'da olduğu sanılmasın. Trabzon'dan İstanbul'a kadar uzanan köle trafiğinde özellikle vitrine Çerkez köleler çıkarılıyordu. Bu konuda bir eleştiri de Trabzon'daki Rusya konsolosu Maşnin'den gelmiştir¹⁰²:

'Constantinopol'de dergiler köle ticaretinin yasaklandığını yazarken, Erzincan'da köle satışları sürüyor. Buradaki İngiliz konsolosu Rabereen'in kızkardeşi Bayan Mareny, Emin Paşa'nın desteğiyle köle ticareti ile uğraşmaktadır.'

1880'de Köle Ticaretinin ilga edilmesi için Osmanlı-İngiliz Andlaşması imzalanmıştır ve dolayısıyla Osmanlı Devleti de milletlerarası köle ticareti yasağına katılmış sayılmıştır. İngiltere'den sonra köleliği ilga eden tek devlet Osmanlılar olmuştur¹⁰³. Bu köle manzaraları İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar sürecek ve 1908'den sonra satışlar tamamen ortadan kalkacaktır.

Cariyeler

Osmanlı toplumunda cariye sadece 'cinsel obje' olarak görülmemiştir. Cariyelerin birçoğu hizmet görmek için alındığından, idareciler tarafından çamaşır, külhan, kiler, sofrası gibi genel hizmetlere verilirlerdi. Bunlar, pek güzel olmayan genç ve orta yaşlı cariyeler olurdu. En güzelleri ise padişahın hizmetine, ona yakın olanlar

¹⁰² Sema Ok, *age* s.28

¹⁰³ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, İst., 2000, s.183

da şehzadeler dairesine gönderilirdi. İlerde güzel olacakları umulanlar da haznedarlara ve kalfalara bırakılır, yetiştirilmesi emredilirdi.

Cariyelerin imparatorluğun ilk dönemlerinde sayıları az iken haremden çoğalmasa özellikle Fatih'ten beri artmıştır. Çünkü Fatih devrinde devlet idaresi devşirmelerin eline geçtiği gibi, haremden de böyle olmuştur. Nasıl devşirilen erkek çocukları, orduda ve enderun mektebinde terbiye edilerek Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî ve idarî üst kademelerine yükselmek imkânlarını elde etmişlerse, hareme alınan cariyeler de güzellik ve zekâlarına göre usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan payelerini alarak en yüksek mevkilere çıkmayı başarmışlardır.

Genel olarak cariyeleri üç kısma ayırmak mümkündür:

1-Haremden türlü hizmeti gören cariyeler: yaşları büyükçedir. Yüzüne bakılabilecek güzelliktedir. İçlerinde güzel olmayanları, vücutları düzgün bulunmayanları da vardır. Bunlar en ucuza satılan cariyelerdir.

2-Satılmak için alınan cariyeler: 5-7 yaş arasında olurdu. Yüzleri güzel, vücutları, endamları mütenasiptir. Büyüdükçe güzelleşecekler arasından seçilirler. Yaşları ilerledikçe, gerçekten güzelleşiyorlarsa, bu gibilere ut veya kanun öğretilir. Nezaket ve muaşeret kaideleri ile bir erkeği avlamak için naz ve işve usulleri de en ince ayrıntılarına kadar öğretilmeye çalışılırdı. Cariyeler, bulûğ çağına gelince sahipleri, onu görücülere çıkartır ve satarlardı.

3-Odalıklar: Bunlar, cariyelerin en güzelleri ve en pahalılarıdır. 15-20 yaşları arasında odalık olarak satılırlar veya hediye edilirler. Yüksek devlet memurlarının ve padişah kızlarının en çok alıp besledikleri bu odalıklardır.

Padişahların Cariye ve Odalıklarını Sağlamasına İlişkin Faraziyeler

Osmanlı hükümdarlarının hangi kaynaklardan odalıklarını sağladıklarıyla ilgili yerli kaynaklarda hiç denilecek derecede bilgi vardır. Bulunan yeni belgeler biraz daha durumu aydınlatmıştır. Genellikle cariye ve odalık avcılığının nasıl

yapıldığının tek kaynağı batılı yazarların kitapları olmuştur. Bunların gerçekte ilgisi olup olmadığını anlamak için onların verdiği bilgilere şöyle bir göz atmak gerekir.

Padişahların kadınları, cariyeleri ve odalıkları hakkındaki ilk yazılar XVII. yüzyıldan başlar. Bu meseleyi ilk olarak Thomas Dallam (1599), III. Mehmed'in bazı harem kadınlarının tasvirini yapmakla ele alır. Ondan sonra "Venedik Elçisi Ottaviano Bon (1606-1609, Penzer ise 1604-1607 yılları arasında elçilik yaptığını yazar, Robert Withers (1650), Rico, Madam Montegü (1717-1718) ve Fransız fabrikatörü Flachai (1745-1755) bu alanda en önemli bilgileri verirler. Padişahların ilk olarak odalıklarını nasıl seçtiklerini Venedik Elçisi O, Bon ele almış, onun bütün bu açıklamalarını ondan sonraki bütün Avrupalı yazarlar —Madam Montegü hariç— olduğu gibi kopye etmişlerdir. Bon, genellikle odalık seçimini şöyle anlatmaktadır: *Padişah cariyelerden birisinin oyununu seyretmek, müziğini dinlemek ve eğlenmek isterse onun adını başkadına söyler. Başkadın cariyeleri hükümdarın yanına gönderir. Padişah, cariyelerin önünde birkaç defa geçer, hoşuna gidene mendilini verir, kendisiyle geceyi geçireceğini bildirir.* İşte haremden ve kadından söz eden bütün yazarlar, hep bu tema'yı almışlardır. Rico, Flachai da aynı şeyleri yazarlar¹⁰⁴. Bu durumu pek çok yabancı yazar doğru olarak kabul ederken Leydi Montequ, Hafize Sultan'ın söylediklerini aktararak karanlık bir noktayı aydınlatmıştır:

'Kendisinden saray hakkında bilgi edinmek için fırsattan istifade ettim. Öteden beri padişahın hangi kızı isterse ona bir mendil attığı hakkındaki fikrimizin katiiyen doğru olmadığını söyledi. Padişah istediği kızı kızlarağası ile çağdırırmış. Diğer sultanlar derhal itaat edip o kızı yıkar, giydirir, vücuduna kokular sürerlermiş. Padişah önce kıza güzel hediyeler gönderir, sonra da kendisi girermiş.

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı'nda bu konuda yazılanlar yabancı yazarlarınkiyle uyumludur. Bu durum bize bu konuda İsmail hakkı Uzunçarşılı'nın yabancı yazarlardan etkilendiğini kanıtlamaktadır. Daha fazla bilgi için sayfa 150-151'e bakınız. Fakat Alev Lytle Croutin'in Harem: Peçeli Dünya kitabında ise bu durum hayali olarak değerlendirilmektedir onu da geçen şu anlatımdan anlıyabiliriz: Osmanlı sultanlarının adeta tanrısal bir varlıkları vardı. Huzurlarında ne kimse konuşabilir, ne de gözlerini yerden kaldırılabildi. Padişahın geceyi birlikte geçirmek istediği odalığın önüne bir mendil attığı masalı çok anlatılmış olmakla beraber, bu seçim gerçekte hiç bu kadar teklifsiz ve ateşli değildi.

Yatağının ucuna kadar kızın sürünerek geldiği yalanmış. Hafize Sultan Leydi Montequ'ya kesinlikle padişahın ilk hanımını diğerlerinden üstün tuttuğunu söylemiştir. Padişah ekseriya bütün hasekileriyle eğlenirmiş. Bu hasekiler padişahın etrafında bir daire meydana getirirlermiş. Hafize Sultan'ın dediğine göre padişah içlerinden birine fazla iltifatta bulunursa diğerleri kıskanırlarmış. Bu hal bütün saraylarda vardır. Oralarda da hükümdarın gözünün içine bakarlar, gülümsemesini bekleyip bu tebessüme nail olanları da kıskanırlarmış. Bir başka yolu da, haznedar ustanın özel olarak yetiştirdiği güzel cariyeyi kahveci usta yanına yerleştirmesi olmuştur. Padişah, valide sultan ziyarete geldiği zaman güzel cariyeye hümkâra kahve takdim eder, hümkâr bu takdim sırasında cariyeyi beğenirse onu has odalığa almış¹⁰⁵.

Görülüyor ki, bu seçme, bizdeki belgelerle, yazılan hâtıralardakine hiç uymamaktadır¹⁰⁶.

Padişahın beğendiği cariyeye artık, has odalık olmuştur. Bir başka anlatımda ise şöyle denilmektedir: *Padişah eğer geceyi geçirdiği kadını beğenirse sabah namazı için kalkan hükümdar memnuniyetine göre artık odalık olan cariyeye para, mücevher veya elbise gibi hediyeler gönderirdi. Has odalığa ayrı bir daire ve emrine cariyeler verilirdi. Padişahın o gece beğenmediği cariyeye ve cariyelerden huysuzluk edenler, çocukları olmayan ve Hümkâr tarafından istenmeyenler bendegandan biriyle evlendirilip çırak çıkarılırdı¹⁰⁷.*

Birçokları da azatnameyi yırtarlar, sarayda kalmaya devam ederlerdi. Çırak edilenler dışarda bir eve yerleşirler, evlenirlerdi. Osmanlı haremî, her yıl ölen ve çırak edilen cariyelerle boşalıyor, fakat yerlerine yenileri alınarak harem değirmeni dönüşüne devam ediyordu.

Yine Batılı yazarlara göre padişahın has odalıkla ilk cinsî münasebeti şöyle olur: Padişah, yeni seçtiği has odalığa hediyeler gönderir. Kız güzelce yıkanır, süslenir. Geceyi, kadınlar dairesinde olan hümkâr yatak odasında geçirir. Onlar içerde

¹⁰⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.27

¹⁰⁶ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.27

¹⁰⁷ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.35

uyurken, mağrıplı kadınlar (her halde Zenciler demek istiyor), nöbet tutarlar. Geceleyin birisi mağrıplı kadının yanında, öbürü padişah yatağının ayak ucunda iki mum yanar. Bunlar, hükümdarı uyandırmadan değiştirilir. Sabah olunca, kral (padişah) kalkar, bütün elbiselerini değiştirir, başka odaya gider, odalığına memnuniyet derecesine göre; para, mücevherat, elbise v.b. gibi hediyeler gönderir .

Batılı yazarlar, ayrıca odalığın seçiminden sonra haremde büyük bir hareketin başladığını söylerler. Bütün odaların ustaları ve kalfaları yardıma çağırılır. Onu ilk olarak külhancı usta alır, güzelce yıkar, masaj yapar, kokular sürer, saçlarını örer. Öbürleri de onu nefis elbise ve çamaşırlarla giyindirirler. İş bitince yeni odalığı haznedar usta alır, hükümdarın yatak odasına götürür. O, her haliyle o şahane aşka hazırlanmıştır¹⁰⁸. Padişah, soyunup yatağa girmeden önce hiçbir kadının içeri girmesine izin verilmez. Hünkârın yatak odasına giren yeni odalık yerlere kapanır, sürüne sürüne padişahın yatağına kadar ilerler, örtüyü hafifçe kaldırır, yavaş yavaş kalkar, padişahın hizasına gelince yatağa girer...

Penzer, mendil hikâyesini ve odalığın padişahın yatağına sürünerek gitmesini ısrarlı bir şekilde savunmaktadır. Mendilin, Türkler nazarındaki önemini ve değerini belirtiyor. Yerde sürünme işine gelince, Bon ve Rico'dan sonra gelen yazarların da bunları, itiraz etmeden kitaplarına aldıklarını söylüyor. Bu geleneğin padişahın damatlar tarafından da uygulandığını, bir sultanla evlenen damadın gerdeğe girdiği gece yatak odasına ürkek ve utangaç bir durumda girdiğini, tıpkı odalık gibi, yere kapanarak sürüne sürüne sultanın yatağına yaklaştığını, örtüyü kaldırıp öptüğünü, bunu bütün İstanbulluların bildiğini iddia ediyor. İlave olarak Çin Sarayları'nda da bu sürünmenin mevcut olduğunu yazıyor.

Genel olarak, Batılı yazarlar, Madam Montegü de dahil, yeni odalığın, hünkârın yanına girmeden önce, yıkandığı, süslendiği ve tuvalet yapıldığı konusunda birleşmektedirler. Aslında, Türklerde gerdeğe girmeden bir gün önce gelin hamama götürülür ve yıkanır. Bu bizim evlenme âdetlerimizdendir. Bunun doğru olması gerekir, çünkü bu da padişah ile odalık arasında bir çeşit evlenmedir¹⁰⁹.

¹⁰⁸ M. Çağatay Uluçay, Ankara, 1992, s.28

¹⁰⁹ M. Çağatay Uluçay, Ankara, 1992, s.28

‘Yerde sürünmek meselesine gelince, bu bir fantazi ve hayal mahsulü olsa gerek. Yeni odalık, padişahın hoşuna giden bir kızdır, buna denecek söz yok. O da öbür kadınlar ve insanlar gibi padişahın kuludur. Öbürleri gibi, huzuruna girince eteğini öpmesi gerekmektedir. Bu sebeple, odalık da, ortalıkta etek olmadığına göre, yatak örtüsünü öpebilir. Nitekim, bu söylenenleri Madam Montegü ve D’asson kabul etmezler. II. Mustafa’nın mahremiyetine giren Hafsa Sultan, bu olayı şöyle anlatır: ötedenberi iâşe edildiği üzere padişah hangi kızı isterse ona bir mendil attığının katiyen doğru olmadığını söyledi. Padişah kızlardan hangisini isterse onu kızlar ağası vasıtasıyla çağdırtmış. Derhal öbür sultanlar (kadınlar) ona riayet gösterirler, hamama götürürler, vücuduna kokular sürerler ve yapacağı işe muvafık surette gayet zarif giyindirirlermiş. Padişah kendisinden evvel kıza hediye gönderir, sonra da bulunduğu daireye gidermiş. Padişahın yatağının eteğine kadar kızın sürünerek geldiği de yalanmış’¹¹⁰.

Şeriat hükümlerine göre, padişahlar, cariyelerden istedikleriyle nikâhsız olarak münasebette bulunabilir. Bunlar hareme alınınca haznedar ustaya teslim edilirler. Haznedar usta bunların her şeyleriyle ilgilenir. Aynı zamanda padişahla ve saray halkıyla nasıl münasebette bulunacaklarını da öğretir. Bunun böyle olduğunu III. Mustafa’nın veziriazama yazdığı hattı hümayundan öğreniyoruz:

Has odalığa bir daire tahsis edilir, emrine cariyeler verilir. Eğer, padişahdan çocuğu olursa ikbal ve kadın efendi sınıfına dahil olur.

Aslında, odalıkların gebe kalmalarına da katiyen müsaade edilmezdi. Gebe kalanlara ilaçlar verilir; karnındaki çocuk düşürülürdü. Lakin bazı insaflı efendiler böyle bir cinayet irtikabından çekinirler; gebe kalan odalığı derhal nikah ederek doğurduktan sonra da hanımlık makamına geçirirlerdi. Örneğin; II. Sultan Abdülhamid’in ilk şeyhulislamlarından birinin zevcesi, koyu renkli bir siyahi idi. Bu zat, müderrislik zamanında bu Arap halayığı alarak kendisine odalık yapmış, gebe kalmasını müteakip nikah ederek bu renkli dildadesini hanımefendilik makamına çıkarmıştı¹¹¹.

¹¹⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.29

¹¹¹ Ziya Şakir, ‘Osmanlılar Devrinde Odalıklar’, *Resimli Tarih Mecmuası*, s.7, İst., 1953, s.102

Padişah kendisinden hoşlanmaz, arzu etmezse, bendegândan birisiyle evlendirilirdi. İlk erkek çocuğu doğuran kadın, başkadın olurdu.

Padişah, küçük yaşlarda alınıp zat-ı şahaneleri için odalık olarak yetiştirilen kızların belki de hepsi ile münasebette bulunmuyordu. Düşüp kalktığı odalıklardan çocukları olanlar, kadınlar sınıfına alınıyordu. Çocuk doğurmayanların da alındığı oluyordu. Odalıklardan padişah soğursa, çocukları olmazsa, geçimsizlik yaparlarsa bunlar, münasip bir kimse ile evlendiriliyor; çeyizi, evi padişah tarafından sağlanıyordu.

Cariyelerin Hareme Alınma Şekilleri

Osmanlı orduları savaşlarda harp ganimeti olarak sayısız köle alırlar, bunları iç pazarlara dökerek satarlardı. Osmanlıların ilk payitahtları Bursa'da, ikinci payitahtları Edirne'de muazzam esirhaneler ve esir pazarları vardı. Viyana'ya kadar dayanan Osmanlı orduları her seferlerinde dünyanın en güzel kızlarını ve kadınlarını getirerek burada satarlardı. İşte bu ilk cariyeler, savaşlarda ve alınan düşman şehirlerinde esir edilen güzel ya da tam âzatlı kızlar arasından seçiliyordu. Aşık Paşazade, İkinci Murad'ın 831 H. Yılı Macar seferini yazarken en güzel bir Macar kızının esir pazarlarında 300 akçeden fazla para etmediğini söyler. İkinci Murad 842 H. Yılında Belgrad'ı fethederken Osmanlı ordusu o kadar çok esir almıştı ki büyük şehirlerde bir dilber cariyeye bir çizmeye değiştiriliyordu. Bu padişah Aşık Paşazadeye 9 köle vermişti. Tarihçi bunları ikişer, üçer yüz akçaya zor satabildiğini anlatıyor. Bu tarihte, Edirne güzel kadınlarla dolmuştu. Macar, Leh, Çek, Yugoslav kızları bir mübadele metayı haline gelmişti. Bu sistem genişleme devrinde böyle devam etti. Harplerde alınan esirlerin beşte biri hükümdarın hissesine düştüğü için Osmanlı sarayı dünyanın en güzel cariyeleri ile doldu¹¹². Fakat duraklama ve gerileme devri başlayınca bu kaynak kurudu. Nadir olarak ele geçirilen güzel cariyeler komutanlar tarafından saraya sunuldu.

¹¹² İbrahim Hakkı Konyalı, 'Cariyeler ve Esir Pazarı', *Tarih Dünyası* s.2, İst., 1950, , s.74

Hareme alınan cariyelerin ikinci kaynağı ise devlet adamlarının bunları padişaha armağan etmeleri idi. Başta sadrazam olmak üzere, divan azaları, valiler, sancak beyleri, padişahın kızkardeşleri, yetiştirdikleri veya satın aldıkları cariyeleri padişaha sunarlardı. Bu durum, III. Murad, Sultan İbrahim, II. Mahmud, Abdülmecid ve II. Abdülhamid zamanında sanki yarışma halini almıştı.

Başka bir kaynak da, cariyelerin, Gümrük Emini tarafından satın alınıp hareme verilmesi idi¹¹³. Bunlar çoğunlukla Çerkez, Gürcü ve Abaza idiler. Genelde dile getirilenlerin tersine, Türkiye’de esirlik, hiçbir zaman, örneğin Amerika’da olduğu anlatılan biçimde, yani insan sürülerinin kırbaç altında iki büküm çalıştırılması ya da çoğu kez aç gözlü ve acımasız efendilerini zengin etmek uğruna sürekli acı çekerek ölmesi biçiminde, öyle korkunç olmadı. Bizde esirlik, hayırsever ya da övünülecek bir yöntemdi demek istemiyorum, yalnızca gerçeği belirlemeye çalışıyorum. Genellikle, Kafkasya’da ovalardaki dere boylarında eğlenmek amacıyla evlerinden uzaklaşan güzel Çerkez ya da Gürcü kızları, insan avı yapan esirciler tarafından pusu kurularak kaçırılmış. Bazılarıysa İstanbul’da parlak bir konuma ulaşabilmek umuduyla gönüllü olarak esircilerin peşinden koşarlarmış. Esir olmanın bir üçüncü türü de (ki belki de bu en üzücü ve dayanılmaz olanıydı) önceden saptanmış, doğumla gelen esirlikti. Esir sahibi, zengin Çerkez beylerinin, döl almak amacıyla eşleştirdikleri erkek ve dişi esirlerin çocukları da, efendilerinin malı ve esiri olurdu. Böylece, bu efendi, böyle doğan çocuklar arasından seçim yapar ve bunları satılmak üzere İstanbul’a gönderirdi. Bu iğrenç ticaret sonunda, çoğunlukla ana ve babaya özgürlüklerinin geri verilmesi beklenirdi¹¹⁴. Ama bunun her zaman mümkün olmadığı görülmüştür. Örnek; ‘Yenişehir’den dört kızın Harem-i Hümayun’a dahil olmak üzere darsaadete götürüp ebeveynlerini öldürmüşlerdir’¹¹⁵.

XIX. yüzyılda, Osmanlılarda esirlerin alınıp satılması yasak edilmiştir, fakat Kafkasyalılar kendi rızaları ile kızlarını saraya vermeye devam etmişlerdir. Bununla ilgili örneklerle rastlamak mümkündür: ‘kerimelerimiz cariyelerin evvelce gelen Kafkasya ahali-i muhacirinden olduğumuz gibi defter-i maşta zikrolunan evlad-ı

¹¹³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.12

¹¹⁴ Şair Leyla Saz Hanım, *Anılar, 19.Yüzyıl Saray Haremi*, İst., 2000, s.52

¹¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.TKM, D:39, G:70, 2875/1315(Hicri)

iyallerimiz dersaadette ve gerekse sair saraylarda ve gerek konaklarda hiçbir kimesneye mensup olmadığımız gibi kerimelerimiz dahi peder valide hizmetinden başka kimsenin hizmetinde bulunmamışlardır ve kendi hüsn-ü rızalarımız ile memnun ve mesrur olarak velinimeti binimetimiz şevkep meap efendimiz hazretlerine takdi kılındı¹¹⁶.

Cariyelerin Muayeneleri

Satın alınacak cariyeler, kurulan esir pazarlarında muayene edilmeye başlanırdı, bu durum alıcıların evlerinde kontrolleriyle tamamlanırdı. Esir pazarındaki kızların değeri, yaşına, güzelliğine, hünerlerine ve bekâretine göre belirlenirdi. Bir dişinin eksik oluşu ya da saçlarının olmayışı, esirenin fiyatını büyük ölçüde düşürürdü. Hele ayaklarının düztaban oluşu bir felaketti.

Alıcı, kızın göğüslerini, bacaklarını ve kollarını açtırmak hakkına sahipti¹¹⁷. Bu durum bazı yazarlarca bu şekilde açıklanmakta ise de bu durum aslında Ahmed Akgündüz tarafından şiddetle kınanmaktadır ve bu konuda şunları söylemektedir: *‘Bu cümleler kendisine ait olan hocamızın tarih bilgisine saygı duymamıza rağmen, İslâm Hukukunun hükümleri tam tetkik edilemediğinden dolayı, o da ciddi hatalar yapabilmektedir. Zira İslâm hukukunda iki üç çeşit avret kavramının bulunduğu, cariyelerin efendileri yanında sadece el, kol ve başlarını açarak dolaşabileceklerini, bunun da iş zaruretinden meydana gelmesinden kaynaklanır’*¹¹⁸.

Kız satın alındıktan sonra bir gece tecrübe edilir. Horluyor veya sayıklıyorsa geri verilebilir ya da fiyattan düşülürdü. Günlerdir esir pazarında satılmayı bekleyen, belirsiz bir geleceği olan güzel, eğer yorgunluktan sayıklamıyorsa sınavı başarıyla vermiş demektir. Tabii hekim veya ihtiyar bir kadın tarafından muayene edildikten sonra. Hastalıklı olanlar derhal sahiplerine geri verilirdi¹¹⁹. Satın alındıkları zaman da

¹¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.ASK, D:255, :2, 11/5/1326(Hicri))

¹¹⁷ Buradaki açıklama pek çok yazarca kabul edilmesine rağmen Ahmed Akgündüz tarafından şiddetle kınanmaktadır nedeni ise o dönemde bu şekilde çıplaklığın kesinlikle bir başkası tarafından görülemeyeceği husundan kaynaklanmaktadır.

¹¹⁸ Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*, İst., 2000, s.27

¹¹⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.15

çoğu zaman sahibinden genellikle, annesi veya babasından sattığına ve alâkası kalmadığına dair bir senet de alınırdı. Bu cariyeler arasında dilsizler, maskaralar, zenciler ve cücelerin de bulunduğunu bilmekteyiz. Bunların olması da padişahın haremdeki her kadınla yatıp kalktığını iddia eden ve bunların hizmetçi statüsünde olduğunu bilmeyenlere de iyi bir cevap teşkil etmektedir. Çünkü saraya alınan cariyelerin makbuzları incelendiğinde, bazı yaşlı kadınların, süt annelerinin ve dadılık edecek tahsilli kadınların da bulunduğu görülecektir. Bundan sonrası tamamen kendisini kanıtlamasına bağlıdır. Saraya alınmış talihli cariyelerden ise, en kısa zamanda İslam dinini, Türkçe'yi ve saray adetlerini öğrenmesi gerekirdi. Kendisine yeni bir ad verilir, yetişmek üzere kalfanın ellerine teslim edilirdi. Kalfa, tecrübesiz bu kız çocuğuna işve, ihtiras ve cinsellik dersleri verecektir. Hangi konuda yeteneği olduğunu keşfedip, müzik, raks, yazı ve nakış öğretecektir. Çünkü yetiştirdiği cariye, kendisine de devlet kapılarını açabilir. Günümüz sınavlarından çok daha zor olan bu aşamaları geçtiğinde, cariye daha işin başındadır. Hazinedar Usta'dan sonra ona padişahın yatağını açacak olan kızlarağası'nın gözüne girmesi gerekir. Bunun için de hem haremdekilerle uyumlu olacak sakinliğe, hem de yükselmesini sağlayacak kıskanç bir hırsa sahip olması gerekirdi. Bütün çabalar padişahın yatağına bir kez olsun girebilmek içindi, çünkü dünyanın her tarafından gelen, birbirinden güzel yüzlerce rakibi vardır.

Padişahla bir kez birlikte olup, ikinci iltifatına nail olursa, odalık, kadın efendi ve valide sultandan oluşan az sayıda rakibi kalmıştır. Akıl ve güzelliğin yetmediği bu amansız savaştan, bir çocuk -özellikle erkek- sahibi olarak çıkarsa, hemen hemen kavgası bitmek üzeredir. Artık padişahın onunla sık birlikte olması da gerekmez. Yeter ki, tahttan inerek ya da ölürek, bu kadar mücadele vermiş kadının Eski Saray'a sürgün edilmesine neden olmasın.

Diğer kadınların değil de, kendi oğullarından biri tahta geçerse zafer kazanılmıştır. Bundan sonrası rutin çekişmelerdir.

İşte «meşum» diye tarihe geçen Kösem, Hürrem, Safiye gibi sultanların bu gerçekler ışığında değerlendirilmesi gerekir. Acımasızlığı kendilerine ilke etmek zorunda kalmış olamazlar mı?

Cariyeler Dairesi'nin kapısında yazan, 'Ey Kapıları açan Tanrım, bize de kapıları aç' cümlesi Haremdeki kadınların duygularını çok iyi ifade ediyor.

Cariyelerin Yetiştirilmeleri Ve Okutulmaları

Padişahların bile bozamadığı sıkı kurallara tabi olan harem, daha çok kadınlar manastırına benzemektedir. Gelen cariye, talihi varsa bu örgüt içinde sıkı bir disiplin altında uzun bir eğitimden sonra padişaha takdim edilebilirdi. Padişahın özel hayatını geçirdiği enderun, iki paralel örgütten oluşmaktaydı: İç oğlanların yetiştirildiği ve padişahın dış hizmetlerinin görüldüğü dairelere paralel olarak cariyeler de aynı biçimde örgütlenmişti. Hepsi, rütbesine göre bir maaş alır ve belli derecelerden geçerek baş kadınlığa yükselirlerdi. Padişah annesi olan valide sultan ise bir kraliçe kadar itibarlı ve nüfuzlu idi¹²⁰.

İlk olarak, saray geleneklerine uyularak, yeni cariyelere, fettanlıktan, renkleri, güzellikleri, karakterleri veya görünüşleri göz önünde tutularak yeni isimler yerilir, bu isimler Farsça olurdu: Hoşneva, Hanerû, Ruhisar, Lâlifâm, Neş'eyab, Demsaz, Demihoş, Tarzinev, Şevkiyar, Düzdüdü Şengül, Sayeperver, Ebrünigâr, Mahcemal, Hoşnaz, Safdil, Reftardil, Şevkiâlem, Lâligül, Nergizeda, Rengimelek, Nazlıcemal, Neşedil, Feleksu...

Hareme alınan cariyelere, kalfalar tarafından terbiye, nezaket, büyüklere karşı saygılı olma hakkında bilgiler verildiği gibi uygulanırdı. Yalnız, güzel ve müstait olanlara okuma yazma öğretilmiştir. İlk olarak bunlara Türkçe öğretilirdi. Okumak, yazmak vb. daha sonra gelirdi. Eldeki saray kadınlarına ait mektuplardan bunların imla hataları yaptıkları ve fazla iyi yazıları olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu istenen seviyede tahsillerinin olmadığını gösterirse de tamamen tahsilsiz olduklarını göstermez. Haremde hemen hemen hepsinin odasında mutlaka bir kitaplığın bulunması bunu kanıtlamaktadır.

¹²⁰ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk mektupları*, Halil İnalcık, 'Harem bir Fuhuş Yuvası Değil , Bir Okuldu', İst, 2001, s.9

Okumanın yanında, müstait cariyelerin bazı müzik aletlerini çalmayı, şarkı söylemeyi, oyun oynamayı öğrendikleri de kesindir. Bunların dışında cariyeler dikiş dikmesini, dantelâ işlemesini, örgü örmesini de iyi biliyorlardı. Bunları, bugün onlardan bize kalan eşyalarından ve elbiselerinden görüp anlayabiliyoruz. Bu sebeple, harem bir kültür, okulu ve nezaket yuvası olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Saraylılar, acemilere: "Sarayda terbiye olmayan hiçbir yerde terbiye öğrenemez, burası, terbiye mektebidir" diye korkuturlarmış.

Haremden yaşayan cariyeler üç kısımda yetiştirilirdi: Acemiler, kalfalar, ustalar.

Acemiler

Acemilere ilk olarak, saray göreneği ve çalışacakları işler öğretilirdi. Ancak bundan sonradır ki, acemilik devresi sona erer , bir kalfanın yanında hizmete girerlerdi. Lâyık ve müstait olanlar, daha sonraları kalfa ve usta olurlardı. Bunlara genel olarak "gedikli" derlerdi¹²¹.

Kalfalar

Sarayda ve konaklarda cariyeler için kullanılan bir terimdir. Belgelerde usta terimi XVIII. yüzyılda görüldüğü halde kalfa teriminin çok eski olduğu anlaşıyor. Kalfa terimi, XVI. yüzyılın yarısında kullanılmaya başlıyor. Kalfanın yerine abla anlamına gelen 'bula' terimi kullanılıyor. Acemi cariyeler yetiştirildikten sonra yükselirler ve kalfa olurlardı. Kalfa haline gelen saray cariyeleri, güzelliklerine ve işbirliklerine göre hünkar, kadın efendi, valide sultan, şehzade ve ikbal dairelerine hizmetçi olarak verilirlerdi. Kıdemlerine göre, büyük kalfa, ortanca kalfa ve küçük kalfa diye üç gruba ayrılırlardı.

¹²¹ Cariyelerin yetiştirilmesiyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler için İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1984, s.147'e bakabilirsiniz.

Şehzadeler daha çok kalfalarla düşüp kalkarlar, padişah olanlar kadınlarını ve ikballerini ilk olarak bunlar arasından seçerlerdi

Kalfalar, bulundukları dairenin bütün işlerini görürlerdi.. Kalfaların daire işlerinden başka haremın genel işlerinde de görevleri vardı. Kalfaların oda ve aş nöbetleri de önemli görevleri arasında yer almaktadır. Kalfaları harem nöbetine katılmaları ve genel temizliği yapmaları asli vazifeleri arasında yer almaktadır¹²².

Kalfaların Harem Nöbeti Ve Genel Temizliğe Katılmaları

Sarayın en eskilerinden bir iki kişinin maiyetinde her gece 15-20 kalfa nöbet tutarlar; haremın hünkâr sofasında, yatsıdan sabaha kadar oturup ikişer üçer, bütün daireleri, bahçeleri dolaşırlardı. Bunlara nöbetçi kalfalar denirdi. Gece bir kaza veya hastalık olursa hemen bas kâtibeye haber verirlerdi. Uyumamaları için gece yemek yerler, bir kısmı dolaşırken öbürleri oyun oynarlardı.

Her ay başında haremde genel temizlik yapılırdı. Ortanca kalfalar, gençler, bütün sofaları, koridorları, merdivenleri, hamamları, bodrum katını hep beraber temizlerlerdi. Her yeri ve yere serili ince Mısır hasırlarını sabun köpüğü serperek silerlerdi. Temizliğe çok dikkat edilirdi.

Kalfaların Çırak Edilmesi Ve Evlendirilmesi

Padişah değiştiği zaman, saraydaki eski kalfalar, ustalar, kâtibeler, ocak örgütü olduğu gibi yeni padişaha geçirdi. Yalnız haznedar ustalar ve kalfaları saraydan ayrılırlardı, ölen kadınefendi, sultan ve şehzadelerin kalfaları da hareme gelip tekrar hizmet edebilirdi.

Kalfalar, hizmet süresini bitirince, dışarıya çıkmakta serbesttiler. Fakat bunların bir kısmı sarayı bırakmaz, işlerine devam ederlerdi. Hele acemilikten yetişmiş kalfalar, dışarı çıkmak ve evlenmek isterlerse, onların istekleri ön plânda tutulurdu. Çırak edilmek isteyen kalfalar, bayramlarda veya kandillerde büyük bir

¹²² Ahmed Akgündüz, *a.g.e*, s.294

kâğıda "Kulun istediği murad, ihsan efendimindir" diye yazıp, altına imzasını koyar; göze çarpacak bir yere bırakır; bir daha efendisine görünmemek için odasına kapanırdı. Bunun üzerine efendisi çeyizini yaptırır; para ihsan eder ve bendegândan birisinin evine gönderirdi. Uygun bir kısmeti çıkınca evlendirilirdi.

Haznedar usta ve kalfalar, iktidar değişikliğinde, haremden ayrılıp Eski Saray'a gönderildikleri gibi, padişahın yüz görmiyenler de haremden Eski Saray'a gidip orada bir nasip bulacaklarını umarlardı.

Ustalar

Harem Örgütünde çalışan cariyelerin yükselebilecekleri en üstün makam ustalıktı. Bu makama güzel cariyeler ile yatkın olanları yükselebilmekteydi. Bunlar, doğrudan doğruya, padişahın hizmetinde bulunmaktaydılar. Çamaşır usta, çasnigir usta, berber usta, ibrikdar usta, kilerci usta, kahveci usta, saç takarlar, uzun etekli entari giyerlerdi¹²³.

II. Sultan Mahmud devrine kadar sarayda yedi adet gedik ustalık varken (hazinedar usta, çamaşır usta, çasnigir usta, ibrikdar usta, kahveci usta, kutucu usta, kilerci usta) bu ustalıklara Sultan Mahmud devrinde başkatibe ve harem kahyası da ilave edilerek dokuza çıkarılmıştı¹²⁴. Son zamanlarda bunların ikinci rütbe nişanları vardı. Bu ustaların her birinin yeteri kadar maaşları vardı. Yılın belli zamanlarında kendilerine bağışlar yapıldığı gibi giyecek bahaları da ödenirdi. Ustalar istedikleri zaman emekli olabiliyorlardı. Yalnız 1854 den sonra, emekli olmak isteyenler, bu isteklerini bildirirler; ocak saydıkları Topkapı Sarayı'na giderler ve orada bir yıl kaldıktan sonra emekliye ayrılabilirlerdi. Padişahların hizmetlerini gören ve usta adıyla anılan bu kadınların aralarındaki rütbeleri itibariyle muhtelif kısımları şöyle özetlenebilir:

Hazinedar Usta:

¹²³ Ustalar konusunda genellikle M. Çağatay Uluçay'ın Harem II (Ankara 1992) adlı kitabından yararlanılmıştır.

¹²⁴ Ziya Şakir, 'Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi', *Yeni Tarih Dergisi*, S.7, İst., 1950, s.258

Ustalar içinde en nüfuzlusu hazinedar ustadır. Hazinedarları padişahın kendisi seçerdi. Hazinedarların sayısı zaman zaman değişmiştir. Haznedar usta, bütün haremde yaşayan kalfalara, cariyelere ve öteki ustalara hükmeder. Valide sultan, kadınefendi, şehzade ve sultanlardan sonra haremde en nüfuzlu kadındır. Eğer valide sultanı haremde başı sayarsak, hazinedar ustayı onun yardımcısı saymak gerekir.

Hazinedarların ilk beşi önemlidir. Bunlar başhaznedar, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci haznedar diye çağırılırlar. Haznedar ustadan sonra ikinci haznedar gelir öbürleri kalfadır. Sultanlar ve kadınefendiler bile bazı konularda ona akıl danışmışlar. Haznedar usta, haremdeki görevlerini yardımcılarını kalfalar vasıtasıyla görür.

Hazinedarların başlıca görevleri hünkârın özel hizmetini görmektir. Padişah haremde bulundukça, hünkâr dairesinde bulunurlardı. Haznedar usta, hünkârın yanına girer ve oturabilirdi. İkinci ve üçüncü haznedar ise, padişahın yanına her zaman girer, emirlerini yerine getirir, hizmetlerini yaparlardı. Bunlardan 3,4 ve 5. haznedarlar, yanlarına aldıkları kalfalarla gece gündüz padişah dairesinin önünde nöbet tutarlardı. Ayrıca yeni alınan ikballerin, gözdelerin yetiştirilmesini de bunlar yaparlardı. Hazinedar usta, haremdeki bütün hazinelerin anahtarlarını taşır. Göçleri, törenleri düzenler. Hazinedar usta ölünce yerini ikinci hazinedar alır. Hazinedarlar, sürelerini doldurunca çıracak olmasalr, ölenlerin veya ayrılanların, yerini alırlar.

Tahttan indirilmelerde ve ölümlerde bütün hazinedarlar, haremde ayrılmak zorundadırlar. Onların yerlerini, yeni padişahın güvendiği haznedarlar alır. Bunlara aynı zamanda "Hünkâr kalfaları" da denir. Bir çokları kadın efendi, ikbal, sultan ve şehzadelerin daire kalfalıklarında hizmet ederler, genç kalfaları eğitirler.

Çaşnigir (Çeşniyar) Usta:

Genel olarak, sofrada hizmetlerini görenlere çaşnigîr denirdi. Saraylılar kendi aralarında çeşniyâr derlerdi. Bunların başındakine çaşnigîr usta denirdi. Maiyetinde kalfa ve cariyeler vardı. Bunların görevleri, hükümdara ait yemek ve sofrada

takımlarını korumaktı. Bu sofrta takımları da zamana bağlı olarak değişmiştir. Gümüş yemek takımları sofraya, Mahmut II'nin (1808-39) tahta çıkışına kadar hareme girmemiştir. O günlere dek haremliler yemeklerini elleriyle yemişler, yemeklerin tadına parmak uçlarını emerek varmıřlardır¹²⁵.

Diğer öğünlere kıyasla, haremlerde sabah kahvaltıları daha sade ve yoksuldu. Tereyağ, bal, beyaz peynir, reğel, zeytin ve koyu Rus çayından oluşur, sabah kahvaltılarında asla kahve içilmezdi. Bugün bile sabah kahvaltılarında kahve içmek yakışık almaz, ama saray haremnde bazı özellikler vardı ve Leyla Saz'ın 'Haremın İçyüzü'nde anımsattığı gibi, 'Bazı peynirler gümüş kaplar içinde hazırlanır ve sepetlerle saraya getirilirdi. Bunlar özel olarak saray için hazırlanır ve kesinlikle başka yerlerde satılmazdı'.

Çamaşır Usta (Cameşuy Usta):

Padişahın çamaşırlarını yıkayanların başına bu ad verilirdi. Maiyetinde bulunan kalfaların en kıdemlisine de ikinci denirdi. İlk çamaşırcı kadına Yavuz döneminde rastlamaktayız. Saray, Dolmabahçe ve Yıldız'a taşındıktan sonra eski âdet bırakılmıştı.

II. Abdülhamid zamanında çamaşırları şöyle yıkanırđı: Çamaşır ustanın maiyetindekiler padişahın çamaşırlarını yıkarlardı. Yıkanırken daima usta başlarında bulunurdu. Yıkanacak çamaşırlar, yedi gümüş leğenden geçmek suretiyle yıkanırđı. Bu bir saray usulüydü. Kalfaların hepsi beyaz giyerlerdi. Yıkanan çamaşırlar büyük sepetlere konup bahçede yalnız padişahın çamaşırlarına mahsus direklere gerilmiş iplere asılırđı. Çamaşır kalfaları, çamaşırları yine öylece indirip büyük masaların üzerinde ütü cendere yaparlar, hünkârın dairesine götürüp üçüncü veya dördüncü haznedara teslim ederlerdi¹²⁶.

¹²⁵ Alev Lytle Croutier, *Harem:Peçeli Dünya*, İst, 1990, s.88

¹²⁶M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s.134

İbriktar Usta:

Padişahın el ve yüzünü yıkamak, apdest almak için hizmet edenlerin başına ibriktar, yardımcısına da ikinci denilirdi. Bunun da maiyetinde yeteri kadar kalfa, vardı. İbriktar usta, aynı zamanda padişaha ait, leğen, ibrik ve havluları korurdu. Fakat bu âdet son zamanlarda kaldırılmıştı. İlk zamanlarda kullanılmasının nedeni şehir suyu olmamasından kaynaklanır¹²⁷.

Berber Usta

Berber usta, padişahın tıraş takımlarına bakan kalfaların başı idi. Yardımcısına ikinci denirdi. Bunun da yanında kalfalar vardı. Fakat son zamanlarda bu ustalık da kaldırılmıştı¹²⁸.

Kahveci Usta:

Padişahın kahvesinin pişirilmesine ve kahve takımlarının korunmasına bakan kalfaların başına denirdi. Kahveci usta ve yardımcılara törenlerde, özellikle bayramlarda büyük iş düşerdi. Bayramı kutlamaya gelen kadınlara, sultanlara kısa bir süre içinde kahve hazırlamak ve dağıtmak onların başlıca görevlerindendi. Kahveci ustalar tabla fes denen takkeyi takarlardı. Bunu genelde yaşlıca hanımlar kullanırken gençlerse başlarına el büyüklüğünde, yuvarlak ve alçak bir fes takarlardı. Bu küçük fesin ortasında bulunan ipek püskül, başın sağ tarafından aşağı sarkıtılır ve her zaman başta tutulan ufak yemeninin üzerine iğnelenirdi. Bu ufak fes, o günün kurallarına göre kesinlikle giyilir ve hiçbir genç kız, padişahın ya da büyüklerin önüne fessiz

¹²⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s.134

¹²⁸ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992, s.134

çıkamazdı. Odadan dışarıya bile bu fesi takmadan çıkmak, bir terslik yaratabilirdi. Sultan Abdülaziz'in padişahlığı döneminde bu fes tümüyle ortadan kalktı¹²⁹.

Kilerci Usta

Padişahın kilerine ve kiler takımlarına bakan kalfaların başına kilerci usta denirdi. Yardımcısı ikinci kilerci idi. Görevini emrine verilen cariyelerle yapardı. Bu ustalar Sultan Reşad döneminde işlerle alakaları kalmamış, yalnız rütbeleri kalmıştır¹³⁰.

Bunlar, hünkârın özel işlerini gören ustalardır. Bunlardan başka bir de haremın genel hizmetini gören ustaların olduğu anlaşılmaktadır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Kutucu Usta:

Sultanların, kadınefendilerin ve ikballerin hamamda yıkanmalarına. giyimlerine ve tuvaletlerine bakan kutucu usta ile yardımcıları vardı. Pek eskiden kayık hotozlar, tabla fesler, birçok örgüler, kolay ve az iş değilmiş. O ziyneti öğrenmiş, eli yakışır birinin yardımına ihtiyaç muhakkaktı. İşte bu vazifeyi kutucu ustalar görürlerdi. Sonraları sultanlar ve kadın efendiler, şahıslarına mahsus kutucular edinmişlerdir.

Külhancı Usta:

Haremde bulunan hamamların yıkanmasını sağlayan cariyelerin şefine denirdi. Bundan başka en önemli bir başka görev de padişaha sunulacak cariyeleri ve odalıkları yıkamaktır.

Vekil Usta:

¹²⁹ Şair Leyla Saz Hanım, *Anılar*, 19. Yüzyıl Saray Haremi, İst., 2000, s.40

¹³⁰ Ahmed Akgündüz, *a.g.e*, s.397

Haremdeki bütün cariyelerin başı bulunan haznedar usta cariyeler bölümünde yaşayan cariyeleri kendi adına yönetmek üzere bir vekil tâyin ederdi ki, buna vekil usta denirdi. Vekil ustanın dairesi cariyeler bölümünde idi. Her zaman, onların başında bulunur, gerekli emirleri verir, yetişmelerine yardım ederdi.

Kethüda Kadın: Saray Usta

Daye hatun gibi kethüda hatun da imparatorluğun ilk dönemlerinde önemli bir kişi olmuştu. Bu makam II. Bayezid ve I. Selim'in saltanatlarından sonra defterlerde gözükmektedir.

Mehmet Zeki Pakalın, kethüda kadının, saraydaki kalfaların başı olduğunu yazıyor. Oysa, saraydaki cariyelerin, kalfa ve ustaların başı haznedar usta olduğuna göre bunun olmaması gerekir. Yalnız cariyelerin ve kalfaların en yaşlı, en görgülü ve bilgili olduğu gerçektir. Kethüda kadın, haremde teşrifatçısıdır. Düğünlerde, doğumlarda, bayramlarda kısaca haremde yapılan bütün törenleri yönetir, padişah ve hanedan üyeleriyle nasıl münasebette bulunulacağını ve ne yolda hareket edileceğini kethüda kadın öğretir, memuriyetinin güç ve yetkisini göstermek üzere gümüş işlenmiş bir asa taşır, hünkâr dairesindeki eşyaları mühürlemek üzere yanında mührü hümayunu bulundurur. Sultanla hiçbir aile bağı olmadığı halde kethüda hatun 17. yüzyılın ikinci on yılına gelindiğinde harc-ı hassa defterlerinde aile eliti arasında yer almıştı. Bu, kısmen harem kurumunun en kıdemli idari görevlisi olarak bulunduğu yüksek mevkiden ve sultanın şahsi hizmetine bakan kadınların eğitilmesindeki rolünden ötürüydü.

Kâtibe Usta:

Haremin disiplinini, teşrifat ve düzenini sağlayanların âmirine baş kâtibe veya kâtibe usta denirdi. Kâtibe kalfalar, haremde eskilerinden gözü açık ve iş bilenleri arasından seçilirlerdi.

Hastalar Ustası

Haremde hasta olan cariyelere bakan kadına hastalar ustası denirdi. Yardımcısı hastalar kethüdâsı idi. Hasta bakıcılarına nine denirdi.

Haremin altında bodrum katında hastalar dairesi vardı. Buraya hastalar ustası bakardı. Sarayda hasta olanlar buraya yatırılırdı. Fakat Topkapı'dan Dolmabahçe'ye göç edilince bu usul kaldırılmıştır. Hastalık başkalarına bulaşmasın diye hasta olan kadın efendiler ve cariyeler dışarıya gönderilmişlerdir ve orada tedavi edilmişlerdir¹³¹.

Sarayda birisi hasta olursa, derhal haremdeki kapı vurulur ve kapı haricinde nöbet odasında bekleyen harem ağasına haber verilir. Ağa ile beraber nöbetçi doktor hareme girer. Eğer hasta ağırsa hastahaneye, hafif ise şehirdeki kapı yoldaşlarından (Saraylılardan) birinin evine çıkarılır. Saraydan lüzumlu olan para ve eşya gönderilir. Tamamen kesb-i afiyet edinceye kadar orda kalır. Zannederim bu sebepten sâri hastalık saraya girmemiştir. İki saraylı birbirleriyle konuşurken hasta olan kapı yoldaşları için 'tımara çıktı' diye tedavi için şehre çıktığını bildirirler, bunlar bilâhare saraya avdet ederler¹³².

Ebe:

Haremde çocuk düşürme ve doğum işleriyle uğraşan ebeler vardı. 16 yüzyılda yaşanmış olan örnek o dönem sıhhi teşkilatı hakkında önemli bilgiler vermektedir: Kaya Sultan 1659 yılında bir kız çocuğu dünyaya getirdi. Çocuk doğduktan sonra, içerde «son» kaldı diyen ebeler, türlü yollarla bunu çıkarmaya uğraştı. Ellerini bileklerine dek Kaya Sultan'ın rahmine sokan ebeler, Sultan'ın rahim kanamasından ölmesine yol açtılar. Bir padişah kızına çağrılan ebelerin bu kadar cahil olması, dönemin sıhhi teşkilatı hakkında iyi bir belgedir. Belgelerden bunların sayısının ne

¹³¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.17

¹³² Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.399

kadar olduğu anlaşılmamaktadır. Fakat belgelerden ebelerin haremde maaşla görevli oldukları anlaşılmaktadır.

Taye= Daye (Sütnine)

Padişahların kızlarına ve şehzadelerine süt emzirmek için tutulan veya satın alınan cariyelere daye, taye, sütnine denirdi. Osmanlıların ilk zamanlarından beri dâyenin var bulunduğu tarih kaynaklarından ve belgelerden anlaşılmaktadır.

Dadı

Padişahların çocuklarına bakan câriye ve kadınlara denirdi. Dadılar, padişahın sevdikleri olduğu için önemli kimselerle evlendirilirdi.

Cariyelerin Miktarları Ve Maaşları

Haremdeki cariyelerin sayısı harem halkının toplam sayısı gibi her devirde değişmiştir¹³³.

Osmanlı Beyliği'nin kuruluşu ve imparatorluğun yükselme devrinde cariyelerin çok olmadığı anlaşılmaktadır. Gerçi o zamana kadar elimize geçmiş rakamlar mevcut değildir. Fakat bizi bu kanıyaandıran sebepler vardır. Genel olarak şehzadeler, sancaklarda, illerde görevliydi. Onlarla beraber haremli de yanlarında bulunuyordu. Haremden küçük yaşta ayrılan bu şehzadelerin yanına anneleri de katılıyor, onun dairesi halkı da böylece saraydan ayrılmış bulunuyorlardı. Bu bakımdan harem kalabalığı çok fazla değildi. Haremin kalabalığı II. Selim'den, özellikle III. Murad'dan başlayarak artmaya başlamış, Ahmed zamanında veraset sisteminin değişmesi, şehzadelerin sarayda hapsedilmeleri usulünün kabul edilmesi üzerine, cariyelerin sayısı daha da artmıştır. Fakat harem kadrosu, ekonomik, siyasî

¹³³ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.34

sebeplerle hiçbir zaman sabit kalmamıştır¹³⁴. Haremde, cariyelerin miktarını gösteren ilk liste I. Mahmut zamanına aittir. Bu listeye göre cariyelerin dairelere dağılışı şöyledir: kilerde 17, külhanda 6, türlü kişiler yanında 23, Şehzade Osman dairesinde 19, Şehzade Mehmed dairesinde 14, Şehzade Mustafa dairesinde 13, Şehzade Beyazıd yanında 12, Şehzade Numan dairesinde 14, Abdülhamid'in dairesinde 7, başkadın dairesinde 20, ikinci kadın dairesinde 11, üçüncü kadın dairesi'nde 14, dördüncü kadın dairesinde 8, beşinci kadın dairesinde 10, altıncı haznedar kadın dairesinde 13, baş ikbal dairesinde 6, ikinci ikbal dairesinde 6, üçüncü ikbal dairesinde 4, dördüncü ikbal dairesinde 5 cariyeye vardı. Bunların sayılan 456'yı buluyordu.

Abdülmecit devrinde cariyelerin dairelere dağılışı şöyle idi: haznedarlar 11, mansıblı 2, birinci sınıf 8, ikinci sınıf 7, üçüncü sınıf 50, dördüncü sınıf 177, kilerci kalfalar 11, külhanda çalışan cariyeler 6, hastanede bulunan 14, Aziz Efendi dairesinde 58, Murad Efendi dairesinde 42, Abdülhamit dairesinde 34, Reşad Efendi dairesinde 24, Kemâlettin Efendi dairesinde 22, Burhaneddin Efendi dairesinde 10, Nureddin Efendi dairesinde, 20, Behice Sultan dairesinde 23, Seniha Sultan dairesinde 17, Mediha Sultan dairesinde 6, Naile Sultan dairesinde 12, baş kadın dairesinde 13, ikinci kadın dairesinde 13, üçüncü kadın dairesinde 11 dördüncü kadın dairesinde 17, beşinci kadın dairesinde 12, baş ikbal dairesinde 16, ikinci ikbal dairesinde 15, üçüncü ikbal dairesinde 13, dördüncü ikbal dairesinde 7, valde sultan dairesinde 17 cariyeye vardı. Bunların sayıları 688'i buluyordu.

Abdülaziz zamanında cariyelerin biraz daha arttığı görülmektedir ve durumları şöyledir: Haznedar 11, birinci sınıf 8, ikinci sınıf, üçüncü sınıfta 50, dördüncü sınıfta 214, kilerci kalfalar 11, külhanda 3, hastanede 10, valde sultan dairesinde 43, Yusuf izzettin Efendi dairesinde 27, baş kadın dairesinde 5, ikinci kadın dairesinde 3, üçüncü kadın dairesinde 3, Murad Efendi dairesinde 4, Hamit Efendi dairesinde 41, Reşad Efendi dairesinde 40, Kemâlettin Efendi dairesinde 26, Burhanettin Efendi dairesinde 20, Nurettin Efendi dairesinde 20, Süleyman Efendi dairesinde 8, Vahdettin Efendi dairesinde 5, Behice Sultan dairesinde 25, Seniha

¹³⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.20

Sultan dairesinde 25, Mediha Sultan dairesinde 8, Naile Sultan dairesinde 15, baş kadın dairesinde 15, ikinci kadın dairesinde 15, üçüncü kadın dairesinde 15, dördüncü kadın dairesinde 23, beşinci kadın dairesinde 12, baş ikbâl dairesinde 16, ikinci ikbal dairesinde 15, üçüncü ikbal dairesinde 15, dördüncü ikbal dairesinde 8 cariyeye vardı. Sayıları 809 İdi. Bu listeler incelenince padişahın hizmetine verilen cariyeler görülmemektedir.Çünkü bunlar haznedarlar dairesindedir.

1826 yılında kadınların ve padişah kızlarının yaşadığı eski saray bırakılınca bunların çoğu harem dairesine geldiler. Bunlar eski padişahların kadınları ve kızları idi. Daire halkını da beraber getirmişlerdi. Gerçi hali vakti yerinde olan kadın efendiler, isterlerse dışarıda da yaşayabiliyorlardı. Fakat durumları elverişli olmayanlar, daireleriyle birlikte eski saraydan padişahın haremine göçtüler.

Cariyeler giyecekleri hazineden verilirdi. Çeşitli vesilelerle hediyeler alan cariyeler konusunda dikkati çeken husus haremde çalışan cariyelerin tıpkı günümüzdeki hizmetçi kadınlar gibi, gündelik olarak belli bir ücret almalarıydı.

Cariyelere verilen gündelikler, haremdeki eskiliklerine göre değişiyordu. II. Beyazıd devrinde şehzade Abdullah'ın 15 cariyesi günde 15 er, Eski Saray'da çalışan 7 cariyeye 10 ar, 9 cariyeye 5, 15 cariyeye 3, 32 cariyeye 2 şer, 1511 (917) yılında on cariyeye 10 ar, 1513 yılındaki cariyelerin gündelikleri 1-5 akçe arasında değişiyordu.

I.Mahmud zamanında haremde bulunan cariyelerin gündelikleri oldukça yükseltmiştir: 4 cariyeye 30, 2 cariyeye 25, 1 cariyeye 20, 12 cariyeye 15, 28 cariyeye 10, 152 cariyeye 5 akçe gündelik alıyordu.

II. Mahmud zamanında 1226 yılında haremdeki 298 cariyenin gündelikleri 100, 80, 70, 60, 55, 45, 40, 35, 30 akçe arasında değişmektedir. II Beyazıd devrine göre; cariyelerin gündelikleri 5, 10 kat artmıştır. Bunda Osmanlı akçesinin değer kaybının da tesiri söz konusudur¹³⁵.

¹³⁵ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s. 290

Cariyelerin Hapsedilmeleri Ve Sürülmeleri

Şeriat hükümlerine göre cariyeler, ister azatlı iken ister haremde iken olsunlar, padişahın idiler. Onun için ölümlerinde muhallefatlarının yarısı padişah tarafından zaptettirilir ve hazineye irat kaydolunurdu. Burada göze bir şey çarpmıyor. Çırak edilip dışarıya giden cariyeler, haremde kullandıkları Farsça adları bırakmışlardır, onun yerine ilk isimleri veya sonradan aldıkları -genellikle- Arap adlarını kullanmışlardır.

Cariyelerin işledikleri suçlardan dolayı derecelerine göre hapis ve sürgün edildiklerine dair bazı rivayetler vardır. Cariyelerin hapis olunduklarına dair elimizde hiçbir belge yoktur. Söylentilere göre, Topkapı Sarayının harem kısmının bodrum katında, çamaşırhane ve hastahane yanında cariyelerin hapsedildiği bir oda vardır. Bunun yanında haremde cariyelerin sürüldüğüne dair elimizde bir belge bulunmaktadır. III. Mustafa zamanında, 15 Eylül 1764 de bir cariyeye Bursa'ya, bir cariyeye de Sakız adasına sürülmüştür. Fakat bunların neden sürüldüğü açıklanmamıştır. Sürülmeleri padişahın hattı hümayunu ile çok gizli tutulmuştur.

III. Murad ölünce cariyelerinin çoğu saraydan atıldığı gibi, Kösem Sultan, Turhan Sultan'ın adamları tarafından boğdurulunca da cariyelerin hepsi Topkapı Sarayından çıkarılmıştır. Eski Saray'a gönderilmişlerdir, ya da halleriyle münasip birer koca ile evlendirilmişlerdir.

Avcı Mehmed'in, hükümdarlığı zamanında haremde 700 den fazla cariyeye vardı. 1687 yılında tahttan indirilince, ayaklananlar, Topkapı Sarayı'na hücum etmişler, bunlardan 500 ünü dışarıya atmışlardır.

Abdülaziz'in hal'i ve intiharı sonunda ise haremde yaşayanların durumu perişanlık halini almıştır. Kadınların ve cariyelerin eşyaları subaylar tarafından zaptedilmiştir. Hakan-ı merkuma müteallik kâffe-i cevare azat olup bazıları şehirde bildikleri mahalle gönderilmiş ise de ekserisinin yeri yurdu olmadığından yatakları hamallar sırtında ve kendileri yer bilmez birtakım biçare ve aceze, şurada burada kapıları çalıp kabullerini istirham ettikleri vakidir.¹³⁶

¹³⁶ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.35-36

Fakat II. Abdülhamid tahttan indirilince Yıldız Sarayı'ndaki bütün cariyeleri dışarı atılmış idi. Onların bu gerçek durumunu Halit Ziya Uşaklıgil şöyle anlatıyor: "Abdülhamid'in yakın bulundurmak istediği kadınlar daire-i hususîye bitişik müferrih binada yerleştirilirken uzak bulundurmak istediği ihtiyarlar, hizmetine artık ihtiyaç kalmayan haznedarlar ve kızlar, hele bir koca buluncaya kadar tekrar firaşına girmeye lâîk addedemeyerek bekletilen biçareler, takım takım bu harap ve köhne binalara takılmıştı. Artık ileri tutarı kalmayanlar da, ihtiyar saray kadınları için bir nevi darülaceze hükümünde kullanılan Topkapı Sarayı'nın haremünde bir hususî daireye gönderilmek suretiyle defedilirlerdi. Hal'i müteakip bu konakların sekencesini de sandıklarını, çıkınlarını ve o meyanda kendi odalarına ait olduğu için yine kendilerine bırakılan eşyayı alarak her biri bir tarafa savuşmuş, dağılmıştı. Barınacak yeri olmayanlar da yeni hünkâr tarafından Topkapı Sarayı'na misafir olarak gönderilmiş, bu suretle saray tamamen boş kalmıştı'¹³⁷.

HAREM AĞALARI

Hadımın anlamı

Hadımlık anadan doğma olduğu gibi, genellikle, bir erkeğin başka bir kişi tarafından sakatlanması diye açıklanmaktadır¹³⁸.

Kaynaklar Hadımların ilk defa Asurlular tarafından kullanıldığını ve bunların, kral saraylarının harem kısmında görevlendirildiklerini yazarlar¹³⁹.

Hadımlar, Asur'dan İran'a oradan Çin Saraylarına kadar yayıldığı gibi Batı'da da Suriye ve Anadolu yoluyla Yunanistan'a ve İtalya'ya geçmiştir.

Evlilik ahlakının hadım bekçilerinin görev gördüğü yere Araplar Harem, Türkler Haremlik, İranlılar Enderun, Hintliler de Hendnah demişlerdir¹⁴⁰.

¹³⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.35-36

¹³⁸ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.128

¹³⁹ Haremağaları konusunda genellikle Sema Ok'un, *Haremağaları*, (İst., 1997)adlı kitabından yararlanılmıştır.

¹⁴⁰ Meral Altındal, *Osmanlı'da Harem*, İst, 1993, s.79

Hadımlığı efsanelerde görmek mümkündür. Bu da olayın ne kadar eskiye indiğini belirlemektedir. Günümüze kadar gelen bu efsane de temel aşk ve kıskançlık olup, kahramanları ise genç ve çok yakışıklı bir çoban olan Atis ile yer tanrısı Sibel'dir:

'Sibel, Frigya topraklarına hükmeden büyük bir hükümdardı. Ormanda dolaştığı bir gün ağaç kütüğüne oturmuş, kavalını çalmakta olan Atis'e rastladı. Gizlice yaklaşıp onu doya doya dinledi. Sibel Atis'e aşık olmuştu. Onu önce otağına, daha sonra da sarayına aldı. Sibel Atisi gözünden kıskanmakta, Atis'in çapkın nazarları ise saraydaki körpe kızların üzerinde dolaşmaktadır. Sibel'in yalvarışları, tehditleri kâr etmez. Onun yalnız kendisinin olmasını isteyen hükümdar, birgün kudretini gösterir. Kalbini kazanamadığı yakışıklı çobanı hadım ettirir'.

Büyük bir çoğunluğun isteği dışında gerçekleşen 'hadım'lığın bazan de inanç uğruna uygulandığı görülmüştür.

İslâmiyette ilk hadıma Emevi halifelerinden Yezid bin Muaviye'nin haremde rastlarız. Feth ismindeki bu hadım, mabeynci olarak hizmet vermiştir¹⁴¹. Ortaçağda, Abbasiler ve Bizanslılarda gelenek sürmüştür. Memlûkler ve Osmanlılar da zenci hadımlar kullanmışlardır. Bizanslılardan hadımlık Osmanlı Türklerine geçmiştir. Hadımlığın Osmanlı Türkleri'ne geçtiği bu devirde Çin'de de iğdiş etme olayı çoktan yerleşmişti ve Büyük Pekin Sarayı'nın düşmesine kadar serpilip gelişerek sürecekti. Ne var ki Çin'de bütün hadımlar Çinli oldukları halde, Osmanlılarda Türklerden başka herkes hadım ediliyordu ama bunları da Osmanlı Devleti kendi eliyle yapmıyordu, hadım edilmiş kimseleri satın alarak bu ihtiyacını karşılıyordu. Nedeni ise insanları hadım etmek İslamiyet'te caiz olmamasından kaynaklanmıştır. Bunun delili de Kur'an'daki şu ayettir ve bütün Osmanlı şeyhulislamları hadımlığı yasaklayan fetvalarını bu ayete dayanarak vermişlerdir: (şeytan devamla şöyle der) onlara emirler vereceğim, ta ki, Allah'ın yarattığını değiştirmeye kalkışacaklar. Kim Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinirse, açık ve büyük bir hüsrana maruz kalır. Bu yüzden Osmanlı devlet adamları, padişahlardan paşalara kadar, kendileri, insanları asla hadım etmemişlerdir.

¹⁴¹ Sema Ok, *a.g.e.*, s.32

Hristiyanlığın bazı kesimlerinde özlcrini ahirete hazırlamak için kendilerini hadım ettirmelerine tanık olunmuştur. Valentin'in kurduğu ve "Valensianis" olarak anılan son derece mutaassıp bir tarikat ise üremeyi günâh olarak kabul ediyordu. Üremeyi durdurmanın yolu ise hadımlığı bir inanç gereği olarak yerine getirmekti¹⁴².

Mata Juan ile Pedro, el yazması bir eserde Osmanlı İmparatorluğu 'nu çeşitli konularda ele alırlarken onlara en ilgi çekici gelen konulardan biri de hadımlık olmuştur. Haremağalarının nasıl hadım edildiklerine şöyle bir anlatım getirmektedirler:

"Üstelik hayvanlara yapıldığı gibi sadece hayadan değil, tamamen kökünden alınarak hadım edilir. Böylece emniyet ederler. Bir çoğu da bu ameliyata dayanamayıp ölür".

Hadımlaştırma işleminin nasıl yapıldığına dair en ilginç bilgileri eski İstanbul'un doktorlarından Zamboka Paşa verir. Onun 1911 yılında yazdığı "Les Eunuques D'Aujourd'hui et ceux du Jadis" kitabından hadımlaştırma ameliyatının nasıl yapıldığını Hıfzı Topuz şöyle nakledecektir¹⁴³: *'Köle çocuklar Mısır'a yakın yerlerden kaçırılmışsa, Assiout'taki hristiyan manastırına götürülürdü. Bu manastırların en ünlüsü So-hog yakınlarındaki Detr-elAbiad manastırıydı. Araplar burada çocukları papazlara teslim ederlerdi. Bu yüce din adamları da ufak bir çıkar karşılığı bu zavallı çocukların cinsel organlarını ve erkeklik bezelerini keserek bunları hadım ederlerdi. Hadım edilecek çocuklar önce bir masaya yatırılır, kollarından, bacaklarından ve göğüslerinden bağlanırdı. Sonra çocukların cinsel organları bir sicimle boğulur ve iyice sıkıştırılırdı. Bundan sonra papaz eline bir ustura alarak, bağırtı bağırtı çocuğun cinsel organını keserdi.'*

Dr. Zamboka Paşa, kesilen sperm kordonları karında akıntı yaparsa ya da kesilen damarlardan bir kanama olursa çocuk hemen öldüğünden, papazlar kestikleri kordonları ve damarları bağladıktan sonra yaranın üzerine eritilmiş çam sakızlı döktüklerini ya da kızdırılmış demirle dağladıklarını söyleyerek anlatmasına devam ediyor. Bu iş de bitince idrar yollarının uçlarına birer kamış takılır ve

¹⁴² Sema Ok, a.g.e., s.32

¹⁴³ Sema Ok, a.g.e., s.34

çocuklar bellerine kadar kuma gömülüydü. Birkaç gün sonra papazlar çocukları yeniden manastıra alarak aromatik bir yağla yaralarına pansunam yaparlardı. Yaralar iki üç ay içinde kapanır, ancak bu süre zarfında çocuklar idrarlarını yaparken katlanılmaz acılar çekerlerdi. Papazların bu ameliyatları İngiliz'lerin, Mısır ve Sudan'ı ele geçirmeleri ile son buldu. Bu işleri yürütemeyeceklerini anlayan papazlar, manastırlarını kapatmak zorunda kaldılar. Zamboka Paşa, bu bilgileri görüşmelerinden elli yıl önce bu acıyı tatmış bir haremağasının kendisine ağlaya ağlaya en ince teferruatına kadar anlattığını ve kendilerini bu duruma sokan cellatlara lanet yağdırdıklarını ifade etmiştir.

Zamboka Paşa'nın anlattıkları bununla da bitmeyecektir. 'Zenci çocukların hadım edildikleri önemli merkezlerden biri de Kızıldeniz kıyılarındaki Massava Limanı... Buradaki hadım ameliyatlarının yapıldığı merkezi işleten ise Halil Ağa.... İlginç olan yanı ise Halil Ağa'nın emekli bir haremağası olması. Zamboka Paşa'nın anlattığına göre Halil Ağa, Hidiv İsmail Paşa'nın annesinin dairesinde yıllarca çalışmış. Azad edildikten sonra Massava'ya gelip yerleşmiş ve bir hadım merkezi açmış. Bir İtalyan doktoru bulup bu işin başına geçirmiş. 1868'le 1888 yılları arasında zenci çocuklar burada hadım edilmiş.'

Zamboka Paşa, bu yerlerden başka hadım operasyonlarının yapıldığı yerler olarak Ouaday, Sudan sınırları içinde bulunan El Obeid ve Obok limanlarının isimlerini verecektir.

Çağatay Uluçay ise operasyonun nasıl yapıldığının kesin olarak bilinmediğini yazar ve hadımlık anadan doğma olduğu gibi, genellikle, bir erkeğin başka bir erkek tarafından sakatlanmasıdır, çok tehlikeli bir ameliyattır. Birçokları ameliyattan sonra ölürlür. Genellikle hadımlar üç bölüme ayrılır: 1) Hayaları ve erkeklik organı kesilerek hadım edilenler 2) Yalnız erkeklik organı kesilerek hadım edilenler bunlarda çiftleşme ve sevişme gücü bulunur; 3) Yalnız hayaları çıkarılarak hadım edilenler¹⁴⁴ diye açıklar.

¹⁴⁴ Hadımlık hakkında daha fazla bilgi için Alev Lytle Croutier'in, *Harem: Peçeli Dünya*, İst., 1990, adlı kitabının 128, 129, 130. sayfalarını inceleyebilirsiniz.

Bir insanı, yaşama zevkini sağlayan organlarını körleterek, sakat yapmak, onda moral ve fizikî bazı tepkilerin doğmasını sebep olmuştur. Genellikle, erginlikten önceki ameliyatlar, hadımlar üzerinde az; fakat erginlikten sonrakiler ise korkunç etkiler yapmaktadır. Bunlar, onarılması imkânsız bir aşağılık duygusunun içine düşerler ve intikam almayı düşünürler. Bu durumda fiziksel olarak hafıza zayıflığı, sidik torbası daralması gibi rahatsızlıkların yanı sıra, hadımların huysuz, aksi, çocuksu, sinirli, kinci, zalim, küstah olduklarına şaşmamalıdır. Buna karşılık basit, sâf, zararsız, ikiyüzlü, zevkten hoşlanan ruhsal bozukluklar ortaya çıkıyordu. Bu yönde acı çekenlere örnek olarak Mehmet Ağa'yı gösterebiliriz. Cumhuriyet'in ilânı ile İçerenköy'de bir köşke yerleşen Mehmet Ağa, yaşlılık günlerinde idrar yollarındaki rahatsızlıktan dolayı hastahaneye yatmak zorunda kalmıştı.

Ergun Hiçyılmaz, hadımlarda rastlanan ruhsal bozukluklarla ilgili yorumunda onların iç dünyasına şöyle bir görüş getirir: *'Erkek görünüşlü olup erkek olmamak, zengin olup yalnız ve aşağı görülmek, en önemlisi de çocuk sahibi olamamak. Şüphesiz cariyelerinkinden daha berbat bir hayat... Sevgi ve şefkatten uzak kalplerinin derin boşluğunda kin ve intikam hislerinin yeşermesi çok doğaldır. Bu konuda ecnebler de aynı fikirdedir. Ecnebler de haremağalarının erkeklere karşı kin ve garaz beslediklerini sanırlar. Lakin bu yanlıştır. Bunlar, ta memleketlerinden haremle selamlık, kadınla erkek arasında dikenli bir siper olmak üzere getirilip kudreti olanların konaklarına da satın alınırladı. Her yerde vazifeleri buydu. Erkek ve kadınlarla dostça geçinen bu adamcağızlar, vazifelerini bozacak bir hal ve hareket görmedikçe kimseyi incitmezlerdi'*¹⁴⁵.

Niyazı Ahmet Banoğlu ise, hadımların iç dünyasındaki dengesizliğine Ercüment Ekrem Talâ'nun bir yazısı ile katılır. 'Bir Harem âğasının İtirafı' isimli yazıda hadım edilen haremağasının hisleri kendi ağzından dile getirilir: *'Midesi sağlam, iştahı yerinde, herşeyden tad alabilecek bir insanı göz önüne getirin. Bu adam bir demir kafes içindedir. Günlerden beri açıtır. Gözlerinin önüne en nefis yemekler, meyvalar, şerbetlerle bezenmiş bir sofraya kurulmuştur. Bu sofraya oturacak, sofraya başında iştah ile kendilerini doyuran insanları görecektir ama bu nimetlerden bir*

¹⁴⁵ Leyla Saz, 'Saray ve Harem Hatıralarım', *Yeni Tarih Dergisi*, S.16, İst., 1958, s.430

tanesine elini uzatıp alamayacak. İşte bu aç ve susuz adamın duyacağı ızdırıp, bizimkinin yanında hiçtir. Bize çocukluğumuzda yapılan ameliyat, acemi eller tarafından yapıldığı için çoğumuzun erkeklik duygularını yok edememiştir. İşte asıl bahtsızlığımız burada. Biz de herkes gibi duyar, herkes gibi kadın vücudu denen çiçekten zevk alırız, fakat... gecenin karanlığında ışığa kanat çırpan pervanelerin yanışi gibi, karşımıza çıkan ışığın alevlerine çarpar, veremden ölürüz. Verem bizde nezle kadar tabii bir hastalıktır. Bu hastalık gıdasızlıktan değil, durmadan gerilip gevşeyen sinirlerimizin vücudumuzu bitkin bir hale getirmesinden doğar.'

Osmanlılarda Haremağaları

Osmanlılar'ın hadım ağalarını kesin olarak hangi tarihte kullandıkları belli değildir. Atâ Efendi, hadım ağalarının harem hizmetine alındığını II. Murad zamanında olduğunu yazar. Enderun Tarihi de bunu doğrulamaktadır. II. Murad zamanında Rumeli Beylerbeyi bulunan Hadım Sahabettin Paşa'nın yaşı gözönünde tutulursa, hadımların Osmanlı sarayında görevlendirilmelerinin Çelebi Mehmed zamanına rastlaması gerekir¹⁴⁶.

Osmanlı haremde, ilk zamanlarda, ak ağaların fazla, siyah ağaların daha az olduğu sanılmaktadır. Kuran-ı Kerim, insanları hadım etmeyi yasak ettiğinden ilk zamanlarda hele imparatorluğun genişlediği sıralarda İstanbul'a bol sayıda Macarlar'dan, Almanlar'dan ve Slavlar'dan esirler getiriyorlardı¹⁴⁷. Bunlar daha çok ak hadımlardı. Daha sonraları Gürcü, Ermeni ve Çerkezlerden hadım olanlar satın alınarak temin edilmeye başlanmıştır. Ancak bunlar dayanıklı insanlar değildi, aralarında ölüm oranı yüksekti. Buna karşılık zenci hadım ağaları daha güçlü ve dirençliydi. Bu nedenle Mısır, Sudan ve Habeşistan iyi para getiren av alanları haline geldi¹⁴⁸ ve hadım olarak Afrika'dan getirilen köleleri, evlerinde ve bu arada Harem'de istihdam etmek üzere satın almışlar ve hizmetçi olarak kullanmışlardır¹⁴⁹.

¹⁴⁶ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.117

¹⁴⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.127

¹⁴⁸ Alev Lytle Croutier, *a.g.e.*, İst., 1990, s.128

¹⁴⁹ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, İst., 2000, s.274

ve bunları Mısır, İstanbul başta olmak üzere, öbür Akdeniz limanlarında satmışlardır. Gayet kara ve ekşi yüzlü ve yüzü buruş buruş, gövdesi zayıf, derisi kuru, saçları yufkacık, dişleri seyrek, sesi incecik ve baldırı ince, dudağı kalın, burnu yassı, parmakları kısacık, boyu büğrü ve boynu ince olmasına dikkat edilerek hareme getirilmişlerdir¹⁵⁰. Böyle çirkin olmalarına rağmen, zaman zaman Osmanlı Haremde de sapık hareketlere rastlanmıştır. Bu nedenle, zenci hadım ağaları, ak hadım ağalarıyla konuşmamışlar ve onları hareme sokmamışlardır.

Seyyahların kitapları incelenince, Fatih zamanında siyah ve beyaz hadımların haremde çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu durum Sicilli Osmaniye’de ise imparatorluğun ilk kuruluşundan bu yana ak ve kara hadımağaları çalışmaktadır¹⁵¹ şeklinde açıklanmaktadır. II. Beyazıt devrinde ise, zenci hadım ağalarının bulunduğu açıkça görülmektedir

Dış dünyayla iç sarayın rutin iletişimini iki haremde muhafızlığını yapan hadımağaları yürütürdü. Akağalar erkek haremde, karaağalar kadın haremdeydi. Eşikte görevli olan bu kişilerin haremdeyi oluşturan hem fiziksel hem de ahlaki sınırlarda aracılık etmedeki önemi Shaun Marjmon tarafından Memluk toplumu çerçevesinde gösterilmiştir¹⁵².

Son yüzyıllarda Türkler’de de ak hadım ağaları olduğu bilinmektedir. Akağalarının en önemli görevi, padişahın mabeyn daireleri ile harem dairesini korumak ve gerekli hizmetleri görmektir. Dış göreve atandıklarında vezaret payesi verilir ve genellikle Mısır valiliğine gönderilirlerdi¹⁵³.

Bâb üs-saâde’yi bekleyen ak hadım ağalarının âmirine Bâb-üs-saâde veya kapı ağası adı verilir. İlk zamanlarda, sarayın ve haremde en büyük memuru kapı ağası idi. Kapı ağaları, görevlerini yanlarındaki ak ağalarla yaparlardı. Kapı ağası, Bâb-üs-saâde’nin sağ tarafındaki odada, ak ağalar ise onun karşısındaki odalarda yatıp kalkarlardı¹⁵⁴.

¹⁵⁰ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.227

¹⁵¹ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.71

¹⁵² Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu’nda Hükümranlık Ve Kadınlar*, çev. Ayşe Berktaş, İst. 1996, s.12

¹⁵³ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.277

¹⁵⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.127

Bâb-üs-saâde'yi bekleyen ak ağaların en önemli görevi, padişahın mabeyin daireleri ile harem dairesini korumaktı.

Kapı ağaları, padişahların savaşta ve barışta ve camiye gidişlerinde yanında bulunurlar, göçlerde ve ava çıktığı zamanlarda saraydan ayrılmazlardı. Eğer bir dış göreve atanırsa vezirlik pâyesiyile Mısır valisi olurlardı. Kapı ağasından sonra, başta haznedarbaşı olmak üzere, kilercibaşı, saray ağası, saray kethüdası ve baş kapı oğlanı gelirdi. III. Murad 1582 yılında haremın idaresini zenci kızlar ağasına bırakınca, kapı ağaları eski durumlarını kaybettiler¹⁵⁵. Kapı ağalarının yetkileri ve nüfuzları XVII. yüzyıldan sonra azalmaya başladı. XVIII. yüzyılda yalnız seksen ak ağaya komuta eder duruma düştü.

1574'de III. Murat akağayı azlederek yerine Habeş Mehmet Ağayı Kızlar ağalığına getirmiştir ve Hicri 1031 tarihinden saltanatın kaldırılmasına dek Darüssaade (Harem) Ağaları zenci hadımlar olmuştur¹⁵⁶.

Bunlar ilk zamanlarda çok ucuza sağlanıyordu. Aynı zamanda harem işlerini de beyazlardan daha iyi beceriyorlardı. Bu nedenle Osmanlı haremında zenci hadımların itibarı çok arttı. Türkiye'de bir zenci alışverişi başladı.

Hareme alınan zenci hadımlardan bir ocak kurulmuştur ve buna "ağalar ocağı" adı verilmiştir. Ağalar ocağına alınan zenci çocukları, kendilerinden daha büyük zenci hadım ağalarınca yetiştirilmiştir. Bunlara Türkçe öğretilir daha ziyade çiçek isimli adlar verilirdi. Sarayın ve haremın âdabı hem nazarî ve hem de amelî olarak öğretilirdi. Tıpkı enderun okulunda olduğu gibi, ağalar ocağında da, hadımların sıkı bir disiplin içinde yetiştirilmelerine çok dikkat edilirdi. Bunların küçükleri hareme giderler, oradaki cariyelerle oyun oynarlar ve arkadaşlık ederlerdi.

Hareme koruma ve disiplin işlerini gören zenci hadımağaları idari kadroyu oluşturmaktaydı. İlk hareme alınan zenciler "en aşağı" adıyla vazifeye başlarlardı. Sonra acemi ağalığına geçerler ve daha sonra nöbet kalfası, ortanca, hâsıllı veya hasırlı, yayla başkapı gulâmı, Yeni Saray baş gulâmı gibi sınıflara ayrılırlardı. Bir sınıfta hizmetini tamam etmeden üst sınıfa geçirilmezdi¹⁵⁷. Her sınıfın ayrı gündeliği

¹⁵⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.127

¹⁵⁶ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.73

¹⁵⁷ İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.35

vardı. Onlar, zenci darüssaade, öbür adıyla haremağasının veya kızlarağasının emri altındaydılar.

Cariye odalarının nezareti, maaşların dağıtımı, kapıların muhafazası hatta harem imamlığı bu hadımağalarının elindeydi.

Belli bir yaşa kadar eğitilen hadımlar, bu süreyi doldurduktan sonra haremde bulunan şehzadeler, kadınefendiler, sultanlar ve valide sultanların hizmetine verilirler, burada bir çeşit staj görürlerdi. Bu ocaktan yetişenlere genellikle harem ağaları adı verilir. Fakat diğer isimleri olan darüssaade Ağası ve kızlar ağası terimleri de kullanılmamış değildir. Haremağalarının ilanı hatt-ı hümayunla olur ve padişah huzurunda kürk giyerek görevine başlardı.

Haremde kadınlar, efendilerine; kızlar, babalarına söyleyemedikleri her çeşit gizli şeylerini haremağalarına açabilirler ve onlardan da yardım görürlerdi¹⁵⁸. Yine dışarda evli bulunan sultanların ve hanedan üyelerinin saraylarına da hadım ağaları bu ocaktan gönderilirdi.

Harem ağalarının Fatih zamanında 20, 1517 de 40, 1537 de 20, XVI. yüzyılın sonlarında 600-800(!) XVIII. yüzyılın sonlarında ise 300-500 olduğunu yazan batılı tarihçiler vardır. Bu rakamlar çok mübalâğalıdır. Osmanlı hükümdarlarının Topkapı Sarayı'na terkedip Beşiktaş, Yıldız ve Dolmabahçe Sarayları'nda yaşamaya başlamaları ile buralardaki ağaların sayıları da iyiden iyiye azalmıştır¹⁵⁹.

Riko harem ağalarını önem derecelerine göre şöyle sıralar: Kızlar Ağası, Valide Ağası, Şehzadeler Ağası, Valide Sultan Haznedar Ağası, Kiler Ağası, Büyük oda Ağası, Küçük Oda Ağası, Başkapı Oğlanı.

Harem ağası, Osmanlı sarayının ve bütün iç ve harem halkının başı idi. Derecesi, sadrazam ve şeyhülislamdan sonra gelirdi.

Harem ağalarının belli başlı görevleri şunlardı: Sabah akşam harem-i hümayûnun kapılarını kilitlemek, kapıda nöbet beklemek, girip çıkana bakmak, arabalara refakat etmek, doktorlarla beraber girip çıkmak, hariçten içeriye hiç bir kimseyi bırakmamaktır. Buna 'halvet tutmak' derlerdi.

¹⁵⁸ Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Devrinde Harem Hayatı; Harem Ağalarının Meraklı Hayatı,' *Hayat Haftalık Mecmua*, İst., 1963, S.9, c:1, s:11

¹⁵⁹ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s:18

16. yüzyıl sonlarında Mekke Medine ve Sultan vakıfları idaresinin valide sultana, dolayısıyla darüssaade ağasına verilmesi sonucu, darüssaade ağalarının nüfuzu artmış, içoğlanlarının amiri babüssaade ağasını gölgede bırakarak bütün enderunun amiri durumuna gelmişlerdir.

Haremağaları padişah, sadrazam ve valide sultanla görüşebilme ve kararları etkileyebilme şansına ve padişaha cariyeye seçmekten haremdeki terfileri takip etmeye ve kendisine bağlı memurları tayin etmeye kadar saray için en önemli yetkilere sahip olmuşlardır. Hatta, haremağaları, padişaha yakınlığı dolayısıyla bir ara vezirazamların tayin ve azline etki yapacak kadar nüfuz ve etki kazanmışlardır¹⁶⁰.

Haremdeki kadınlar arasında padişaha yaklaşmak isteyen herkes, önce kızlar ağası tarafından benimsenmeliydi. Yani yeni bir cariyeyi padişahın yatak odasına götürenler de yine onlardı. Ayrıca bunlar çok zengin olur, kendilerinden korkulur ve çekinilir, buna bağlı olarak da, bütün Osmanlı İmparatorluğu içinde en çok rüşvet verilen kişi olurlardı¹⁶¹.

Kızlar ağası, yalnız haremın idaresini eline geçirmekle yetinmedi, gücünü arttıracak bazı imtiyazları da ele geçirdi¹⁶². 16. yüzyılın sonlarında Harem yönetimini ele geçiren zenci haremağaları 17. ve 18. yüzyıllarda altın dönemlerini yaşamışlardır. Özellikle çocuk yaşta padişah olanlar ve kadına düşkün olan padişahlar zamanında devleti avuçları içine almışlardır. Kimi zaman padişahların tahtan indirilmelerine yol açacak kadar nüfuz elde etmişlerdir.

İşte böylece III. Murad döneminde Haremağaları saray ve devlet yönetiminde önemli mevkiye gelmişlerdi¹⁶³.

Haremağalarının önemli mevkiye gelmeleri, padişahların onların maaşlarına yaptıkları zamlarla da kendisini göstermiştir. Nevbet kalfası Abdüllatif Ağa'nın beşyüz değine nöbet kalfası Daniş Tahsin Ağa'nın 250 gurusıtan ibaret olan maaşlarına 150'şer gurusı zammı ile o tarihçe tayini ve agavattan Mehmet Salim Hayreddün Ağanın 500, Abdülvahid ağanın 150 gurusı maaşlarına dahi 100'er

¹⁶⁰ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, 'Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil Bir Okuldur', Halil İnalcık, İst, 2001, s.9

¹⁶¹ Alev Lytle Crotutier, *a.g.e.*, s.139

¹⁶² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.119

¹⁶³ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.73

guruşun zammıyla nöbet kalfası tayini ve zamanını mezkurenin ağavat malulünden icrasıyla 29 Teşrinevvel tarihinden itibaren kayıtlarının tesliyesi Darüssaadet-üş Şerife ağalığı canib-i semisinden işar olunmuş olmağla hazinece olvehile maaşla kılınmasun.6 zilkade 324¹⁶⁴. Padişah tarafından verilen bu emirle bu durum ilgili şahıslara uygulanmıştır.

Bunların çoğu bilgisiz, sinirli ve aşağılık kompleksleri içinde kıvrandıklarından, çocuk ve kadına düşkün padişahlar zamanında istedikleri gibi, devlet adamlarını buyrukları altına aldılar¹⁶⁵.

Ahmet, I. Mustafa ve II. Osman zamanında haremağalığı yapan Hacı Mustafa Ağa 1603-1620 (1014-1029), ulema ve rical-i devlet arasında büyük bir ün kazandı. I. Mustafa'nın tahttan indirilmesinde başrolü oynadı. Diğer Beşir Ağa, Hacı Beşir Ağa'nın ölümü üzerine haremağası oldu. Bu da Sultan Mahmud'a, veliahtlığında hizmet etmişti. I. Mahmud, padişah olunca haznedar oldu (1730). Altı yıllık haremağalığı zamanında devlete ve memlekete çok kötülükler yaptı. Bütün sadrâzamlar kendi adamları idi. Keyfine göre hareket etmiyen sadrâzamları, yerinden attıramazsa, İstanbul'da yangın çıkarır, sadrâzamı yerinden attırırdı. Rüşvet ile devlet memurluklarını istediklerine verdirirdi. Nüfuzundan korkan sadrâzamlar, yerlerinde kalabilmek için elini eteğini öperlerdi. Yaptığı rezalet ve saygısızlık o kadar arttı ki, yenicheriler ayaklanıp I. Mahmud'u bu yüzden tahttan atmaya bile niyet ettiler. Sultan Mahmud bunu haber aldı, hemen öldürerek, bir ayaklanmanın önüne geçti.

Haremağası, azledildiğinde, İstanbul'dan ayrılır, Mısır'a gidip orada otururdu. Burada kendilerine 'azatlık' denilen bir maaş verilirdi. Bundan başka, sürgün edilip Limni'ye ve Kıbrıs'a gönderilenler de vardı. Genellikle, kızlar ağası, padişah tahtından ayrılınca o da görevini bırakır, Mısır'a giderdi.

Haremağasının, kıyafeti II. Mahmud zamanında değiştirildi ve Tanzimat'ın ilânıyla yetkilerinin çoğu da ellerinden alındı. Bilhassa İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesinden ve 1909 ihtilâlinde sonra durumları çok zayıfladı, ikinci ve üçüncü derecedeki memurlar seviyesine düştüler. Sultan Mehmed Reşat'ın fermanıyla görev

¹⁶⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.SGE, Dosya no:2, gömlek:76, 11/Za/1303/Hicri

¹⁶⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.122

alanları kısıtlanmış, işlevleri iyice zayıflamıştır¹⁶⁶. Bunu, Mehmed Reşad'ın padişah olunca, vazifelerinin ne olduğunu gösteren fermanından daha iyi anlayabiliyoruz. Bu fermana harem ağalarının vazifesi şöyle açıklanmaktadır: 1-Haremde yaşayan kadınların kıyafetlerine dikkat edecekler, ahlâka aykırı giyinenleri böyle giyinmekten menedecekler;2-Saraylı kadınlar, dışarıya giderken yanlarında bir harem ağası bulunacak, kötü yerlere gitmekten onları menedecek; 3-Akşamları saat yarımından sonra harem ağaları haremde kalamayacaklar; 4-Bu saatten sonra haremde birşey olursa kızlar ağasına haber verecekler; 5-Bohcacı, işçi ve buna benzer işçi ve satıcıların hareme girmeleri yasaktır; 6-Haremde yaşayanları dışardan ziyarete gelenler, eğer harem ağası izin verirse, içeriye girebilecekler ve bu ziyareti yapabileceklerdir.

Bu ferman, harem ağalarının etkilerini çok daralttığı gibi, ağalar ocağını Topkapı'dan Beşiktaş'a götürülmesiyle gelenekleri de etkileri de yok olmuştur. Beşir Ağa'nın başının vurulmasıyla haremağaları saltanatı kökünden yıkılmıştır. Zaten Abdülaziz zamanında da esir ticareti yasaklanmıştı, dolayısıyla yenileri gelmiyor, mevcutlar görevlerine devam ediyorlardı. Haremlerin ortadan kalkmasıyla birlikte harem ağaları ve hadım kölelerde tarihe karıştı. Son günlerinde eski hayat tarzlarından bugüne kadar gelen yaşanan üstüne bir ilgi uyandı. Birlik kurma girişimleri yürümedi. Artık kimse onlarla ilgilenmek isleliyordu; çünkü hepsi, herkesin gömmek istediği bir geçmişe aitti¹⁶⁷. Böylece Tanzimat fermanıyla etkileri çok azalan haremağalarının ocakları, saltanatın kaldırılmasıyla kapatılarak tarihe karışmıştır¹⁶⁸.

Haremağaları üzerine yapılan yorumlarda söylenenler şunlardı: Çok geri bir çevreden alınıp getiriliyorlardı. Akıl ve zekâdan, çoğunlukla yoksundular, içlerinde kafası işleyen pek azdı. Bu nedenle, haremağaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasında ve gerilemesinde büyük rol oynamışlardır¹⁶⁹. Bu durum kadınların politik işlere burunlarını sokmasına benzetilmektedir.

¹⁶⁶ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.18

¹⁶⁷ Alev Lytle Croutier, *a.g.e.*, s.141

¹⁶⁸ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.126

¹⁶⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.126

Haremin kayboluşuyla birlikte anılarda yok oldu. Haremin son günlerinde o eski yaşamı kurtarmak için çaba sarfediliyordu. Buralarda reformlar yapılmak isteniyordu. Kimse onlarla karşılaşmak istemiyordu. Çünkü onlar, herkesin yıkmak istediği şeye karşı durmuşlardı. Edmondo de Amicis in in The Midst Ofa Crowded Bazaar adlı kitabında tatlı sularda zevk arayanların cami kolonlarını nefes edenler; kayıklarda, gemilerde, eğlencelerde herkesin beraber gittiği yerlerde bu oriental homoseksüel hayatın bir karanlık gölgeler arasındaki hüznü yüzleri görünürdü.

1909 yılı Sonrası... Abdülhamid'in haremine ait olan kadınlar Viyana yollarında haremağaları ile birlikte kendilerini kaybettirdiler.

Yurt dışında olanlar, vatan özlemi ile yaşadılar. Kimileri yıllar sonra vatanına dönebilmiş, kimilerinin yaşamı da gittikleri yerde noktalanmıştı. Hasretini uzaktan uzağa bakmak yoluyla gidermek zorunda kalanlar da olmuştu. Tıpkı Neslişah Sultan in yurda dönüşündeki gibi...

30 Mayıs 1947 de Aksu vapuruyla İskenderiye'den İzmir'e gelen Sabiha Sultanın kızı Neslişah Sultan'ın lâkabı artık "Mısır Prensesi" idi. Aynı vapurda bulunan Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Metin Toker, limandaki izlenimlerini şöyle anlatacaktı.

‘... Yolcu salonunun rıhtımında mutaddan fazla bir kalabalık vardı. Prensesi görmek için bekleşen eski saray mensupları ve bilhassa haremağaları dikkati çekiyordu.’

Willy Sperco' ya göre Cumhuriyet dönemine ulaşmış en yaşlı haremağası Zülkipi Efendi'dir. Zülkipi Efendinin "Türkler Dün ve Bugün" adını taşıyan kitaptaki açıklamalarına göre, İmparatorluğun batışı ile İstanbul'da kalan haremağaların sayısı otuz ile otuzbeş arasındadır. Bu haremağaları Üsküdar'da bir binaya yerleşerek bir yardımlaşma derneği kurmuşlar, aralarında para toplayarak ölen ayakta arkadaşlarının cenazelerini kaldırmak suretiyle bu birliği bir süre tutmuşlardır¹⁷⁰.

Haremağalarından bir kısmı Amber Ağa gibi hayatlarını yoksulluk içinde tamamlamıştı. Amber Ağa ömrünün son yıllarını Çamlıca eteklerindeki küçük bir

¹⁷⁰ Sema Ok, a.g.e, s.68

kulübede geçirmişti. Yoksulluğunu kendisi ile beraber aynı yerde kalan dört haremağası ile paylaşıyordu. Sarayın ihtişamını onlara tek hatırlatan şeyler yanlarında getirebildikleriydi. Koltuğun kenarına sıra sıra dizilmiş ilmihâller, Ahmet Mithat Efendi ‘nin "Adab-ı Muaşeret" i ile eski "Aferin" varakaları...

Amber Ağa Ayda Bir Dergisi’nin muhabirine şöyle diyordu:

‘El Mukadder layetegayyar... Kırk sene evvel bir zalim tesadüfün kurbanı olmasaydık kimbilir şimdi Habeş cengaveri arasında harp mı edecektik, yoksa çoluk çocuğumuzla başbaşa mı bulunacaktık? Bizimde bir yuvamız olacaktı, biz de insanların saadet dedikleri sırrı bilecektik.’

Çocuk sahibi olmayı çok istediğini söyleyen Amber Ağa, bu arzusunu şöyle ifade etmişti: ‘Bir baba olmak isterdim. Bana göğsünü açacak ve bu günümde şefkatle elimden tutarak bana baba diye kendine çekecek bir delikanlım olsaydı.’ Ancak, Amber Ağa’nın belki de bu çocuk özleminden olmalı, Abdullah Efendi nin oğlu Aziz’i yanında alıkoymuştu. Ağa vekâlet almak üzere Çırağan Sarayı’na gelirken oğlunu da yanında getirmiştir. Aziz’in sesi çok güzeldir. Kur’an-ı Kerim okuyuşu başta Amber Ağa olmak üzere herkesin dikkatini çeker ve ayrılacakları sırada Amber Ağa, Aziz’in kendisine bırakılmasını teklif eder. Fakat Abdullah Efendi ise teklifi red edecektir.

Ancak, hareket günü oğlu sarayda kaybolacak ve çırpınıp ağlaması da kâr etmeyecektir. Abdullah Ağa vapura bindirilip Medine’ye gönderilir. Çocuğu alıkoyan ağa ise onu yetiştirip, bir musikişinas olmasında pay sahibi olur. Amber Ağa, yaşlılık dönemlerinde bu çocuk özlemini anlatırken bu olaydan pek söz etmeyecektir. Çünkü kendisinden olma bir çocuk özlemi duymakta ve Çamlıca eteklerinde bir kulübede her açıdan yoksulluğu yaşamaktadır.

II. BÖLÜM

HAREM VE KADINLAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde resmi nikahla evlilik söz konusuydu. Resmi nikahın o dönemde yapılıyor olmasının da nedeni daha çok siyasi nedenlere bağlı idi. Bu durum Fatih döneminde değişikliğe uğramıştı. Artık evlenmeler cariyelerle yapılmaya başlanmıştı. Bu duruma ayak uydurmayan padişahlar çıktıysa da bu sonucu değiştirmemişti. Fatih'in haremine devşirme sistemini getirmesiyle cariyelerin sayıca artmasına ve sonra da I. Ahmed'in veraset sisteminde yaptığı değişikliğin hareme etkide bulunmasıyla haremdeki sayının daha çok artmasına daha önce açıklamıştım. Hatta haremde padişahın eşi durumuna gelmek için geçilen yollar olduğunu birinci bölümde yer verdiğim için burada tekrar etmeyi düşünmedim. Sadece kısaca şunları söyleyebilirim: başlangıçta kadınlarla doğrudan siyasi nedenlerden dolayı evlenilirken Osmanlı imparatorluğu'nun genişlemesi ve dışarıdan yabancı devletlerin kızlarıyla resmi nikahla evlenmesine gerek kalmaması nedeniyle durum değişikliğe uğrayacaktır. Fatih döneminin devşirme sistemi ve I. Ahmed'in veraset sisteminde değişiklik yapmasının haremde etkisini göstermesiyle haremdeki cariyeye sayısı çoğalacaktır. Bu cariyelerde dikkat çekecek derecede güzel olanlar ile iyi yetiştirilmiş ve karakter yönünden ön planda duran kadınlar padişahın karısı olabilmek için belli sıraları takip ederek en üst seviyeye ulaşabileceklerdir. Bu sırayı aşağıdaki şekilde açıklayabilirim.

Gözdeler, Peykler Ve Has Odalıklar

Genellikle kadın efendilerin kendileri arasından seçildiği ikballer, odalık, peyk veya gözde adı ile anılan cariyeler arasından seçilmişlerdir¹⁷¹.

II. Mustafa zamanında ikbal müessesesi ortaya çıkıncaya kadar, Kadın efendiler de doğrudan has odalık, peyk veya gözde tabir edilen bu cariyeler arasından

¹⁷¹ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.322

padişah tarafından seçilmişlerdir. İslâm Hukukuna göre, efendiler ve bu arada elbette ki padişahlar başkalarıyla evli olmayan ve istifraş hakkı kendilerine ait bulunan cariyelerle karı-koca hayatı yaşayabilmekteydiler. Osmanlı Padişahlarının karı-koca hayatı yaşayacakları cariyeler, hareme alınan cariyeler arasından temin edilirdi. Hazine Ustanın nezâreti altında saray terbiyesi alan cariyelerde önce padişahın şahsi ve hususî hizmetlerini görmek üzere hünkâr kalfalar seçilirdi. Hünkâr kalfaları arasından padişahın beğendikleri, peyk, gözde ve has odalık adıyla padişah için ayrılırlardı. Has odalık, peyk veya gözde adıyla ayrılan cariyelere bir daire tahsis edilirdi.

Has odalıklar da peyk ve gözde adıyla ikiye ayrılırdı. Peyk ve gözdeler de en fazla dörder adet olurlardı. Bunlar arasından padişah ile münâsebette bulunan ve padişahın beğenisini kazananlar ile padişahın çocuğu olanlar ikbal veya kadın efendi olurlardı. Diğerleri ise, harem hâricinde bulunan erkek kölelerden biriyle evlendirilirdi. Erkek çocuk doğuran kadınlar mutlaka kadın statüsünü kazanır ve doğurduğu çocuk ilk erkek çocuk ise baş kadın efendi olurlardı.

Osmanlı padişahlarından kadın efendilerinin yanında ikballeri bulunanların sayısı yedi sekiz tanedir; ikballerinin yanında gözdeleri de bulunanların sayısı ise çok azdır; gözdelerinin yanında peykleri bulunanlar ise bir veya iki tanedir. Yoksa her padişahın illa da dört kadın efendisi, dört ikbali, dört gözdesi ve dört peyki olacak demek değildir.

Gözde ve ikballerin sayısı mahdud değildi. Bazı padişahların zamanında bunların yüzü geçirdikleri bile vaki idi¹⁷².

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki, başta Penzer olmak üzere, Batılı yazarlar, padişahın ikbal ve kadın efendilerinin içlerinden tesbit edildiği has odalık cariyelerin teminini ve seçilişini, öylesine gayr-i meşru tarzlarda ve öylesine kötü şekillerde tavsif etmişlerdir ki, bunların verdikleri bilgileri, ne bir Osmanlı tarihi ve ne de arşivlerdeki belgeler tasdik etmemektedir. Oynatıp oyununu seyredirken üzerine

¹⁷² Ziya Şakir, 'Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi?', *Resimli Tarih Mecmuası*, S.7, İst., 1950, s.258

mendili atılması, hamamlarda yıkanırken tercihlerde bulunulması ve buna benzer halvet tasvirleri, gerçekle ilgisi olmayan yalanlardan ibarettir¹⁷³.

İkballer

Has odalık olarak alınan veya yetiştirilen cariyelerle padişah münasebette bulunursa, bunlar eğer gebe kalırlar ve çırak edilmezlerse; ikbal adını alırlardı. Baş ikbal, ikinci ikbal, üçüncü ikbal... denirdi. İkballer, hanım, hanımefendi diye çağırılırdı.

İkballer, duraklama ve gerileme devri padişahlarının tahta çıktıktan sonra aldıkları hanımlarıdır. Diğerlerine nazaran daha gençtirler. Gerek tarihlerimizde, gerekse elde mevcut belgelerde ilk ikbale II. Mustafa'da rastlıyoruz ve ismi de Şahin Fatma Hanım'dır. Bundan sonra III. Ahmed'in 1, I. Mahmud'un 4, III. Mustafa'nın 1, III. Selim'in 1, II. Mahmut'un 4, Abdülmecid'in 6, II. Abdülhamid'in 4 ikbali tesbit edilebiliyor. Bu itibarla ikballerin görünüşe göre XVII. yüzyıl sonlarında önem kazandığı, XIX. yüzyılda ise haremin sayılı kadınları arasında yer aldıkları görülmektedir. I. Abdülhamid zamanına kadar, bunların dairelerinin nerede olduğu belli değildir. I. Abdülhamid, Topkapı Sarayı'nda gözdeler-ikballer dairesini yaptırmıştır. *Beşiktaş, Çırağan, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayları'nda ikballer dairesi vardı*¹⁷⁴.

İkballer, ölüm, boşanma .. vb. sebeplerle terfi ederler, kadın efendilik payesine kadar yükselirlerdi. Padişahın kadınlarından birisi vefat eder veya gözden düşüp Eski Saray'a gönderilirse de ikballerden biri ve genellikle baş ikbal onun yerine geçerek kadın efendi unvanını alırlardı. Mesela; Mahmud'un ikinci ikbali iken Abdülaziz'i doğuran Pertevniyal Sultân, hemen beşinci kadın efendiliğe yükselmiştir. Bunlar arasında, padişahların kadınlarından daha çok sevdiklerine de rastlanmaktadır. Meselâ; Abdülmecid' in II. ikbali Serefrâz Hanım ile II.

¹⁷³ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s:323

¹⁷⁴ M. Çağatay, Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s:38, Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s:320

Abdülhamid''ın altıncı kadını Saliha Naciye Hanım, sonradan dördüncü kadınlığa yükselen baş ikbal Müşfika Kadın Efendi bunlar arasında sayılabilir.

İkballer de, kışın kürkle kaplı elbise giymek hakkına sahiptirler. İkballerin hususî maiyetleri vardı ve hizmetlerine tahsis edilen cariyeler bulunmaktaydı.

Kadın Efendiler

Osmanlılar da ilk zamanlarda, tıpkı Selçuklular da olduğu gibi kadınlarına ve kızlarına "Hatun" diyorlardı. Genellikle Hatun terimi XVI. yüzyıla kadar kullanıldı, bundan sonra daha çok kadın ve kadın efendi terimleri kullanıldı.

Osmanlı padişahlarının kadınlarına genel olarak 'kadın, kadın efendi' denilirdi. Böylece ikballerinden bunları ayırt etmek kolay olurdu. Padişahın ilk kadını, başkadın olurdu. Baş kadın öbürlerine göre üstündü. Dairesinde hizmet eden cariyeleri, kalfaları diğerlerinden fazla olurdu.

Genel olarak bazı padişahların baş kadınlarını fazla sevdikleri, öbür kadınlara az yer verdikleri veya pek az kadınla düşüp kalktıkları görülmektedir Kadın efendilerden, boşanan veya ölen olursa o zaman, ondan sonraki kadın efendi yerine geçer, kballerden de kadınlar sınıfına alınırdı.

Bunlar, Osmanlı padişahlarının bazen dört kadınla evlenmek sınırına riayet ederek nikah akdi ile evlendikleri ve bazen de nikah akdi yapmadan beraber yaşadıkları ve ancak ümm-i veled statüsündeki yani çocuk sahibi oldukları kadın veya kadın efendi denilen cariyelerdir. Bunların sayıları, en fazla sekize çıkmıştır. Çok kadınlı padişahlara karşılık, pek az eşi olanlar da görülmektedir: I. Mustafa'nın hiç kadın tesbit edilememiştir. Yavuz, II. Selim, III. Mehmed, IV. Murad, II. Ahmed'in birer; Osman Bey, Çelebi Sultan Mehmed, III. Murad, I. Ahmed, II. Osman ve III. Osman'ın da ikişer kadını olduğu tesbit edilebilmiştir¹⁷⁵.

Ayşe Osmanoglu'na göre bunların çoğu nikah ile alınmaktadır. Nikah ile alınması, evlenilen kadın cariyeye de olsa, aynı anda dört kadından fazla olanı haram haline getirir. Dört adedine ulaşılnca ancak birisinden boşandıktan sonra diğerini

¹⁷⁵ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.319

nikahlayabilir. Halbuki bir anda dörtten fazla cariye ile kadın efendiler olarak hayat yaşayan padişahlar vardır. Bu duruma göre, böyle bir iddia bütün kadın efendiler için doğru değildir¹⁷⁶.

Bir padişahın haremine yeni bir kadın alındığı zaman kendilerine ayrı bir oda tahsis edilir, elbiseler ısmarlanır, haznedar usta ve kalfaları tarafından saray âdetleri öğretilirdi. padişahın arzusu geçmeden çocuğu olacağı anlaşılanların nikâhları derhal şeyhülislâm tarafından kıyılırdı. Bunlar ‘kadın efendi’ unvanını alırdı.

Padişahın kadınlarına "haseki" de deniyordu. Haseki terimi tarihlerde geçmekle beraber, belgelerde çok seyrek geçmektedir. Haseki terimi, XVI. yüzyılda kullanılmaya başladı. XVIII. yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyıldan itibaren pek kullanılmadı. İlk olarak haseki terimine Husrev Sultan’da rastlanmaktadır. Sultan İbrahim’in bütün kadınlarına haseki deniliyordu. Cariyelerin en güzellerinden olup pâdişâhın teveccühüne mazhar olan hasekilerden dört, altı veya yedi tanesi diğerlerinin fevkinde idi. Bunlar hükümdarın en sevgili zevceleri olup kendilerine kadın unvanı verilir ve haslar tâyin edilirdi. Bunların ayrı ayrı daireleri ve maiyyetleri vardı. Bunlardan gayrisine çocuk doğursun doğurmasın haseki denilirdi. İçlerinden çocuk doğuranların itibarlı sayıldığına dair seyyahların verdikleri bilgiler de vardır. Bu mütaleaya göre pâdişâh kadınları, kadın efendi ve haseki olarak iki kısımdı; erkek veya kız doğuran hasekiye haseki sultan denilir ve başına kıymetli mücevherle süslü bir küçük altın taç konurdu¹⁷⁷. Buna karşın Riko, sadece erkek çocuk doğuran kadın efendilere haseki denildiğini açıkça yazar. Genellikle, padişahlardan çocuk doğuran kadın efendilere bu ismin verildiği anlaşılmaktadır. Bu ad, daha çok, Hürrem Sultan’a alem olmuştur. Bazı tarihçiler, kadınların en sevilenine ve çocuğu olanına ‘haseki’ denildiğini yazmaktadırlar.

İlk zamanlarda kadın efendiler oldukça serbesttiler. Çoğu zaman vali veya sancak beyi bulunan oğullarının yanlarına giderler, orada ömürlerini geçirirlerdi. Fakat veraset sisteminin değişmesi üzerine haremın dört duvarı arasına çekildiler. Hele kocaları öldükten sonra, Eski Saray’a sanki sürülerek bir hapis hayatı yaşadılar.

¹⁷⁶ Ahmed Akgündüz , *a.g.e.*, s.315

¹⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.152

Haremi, Eski Saray'dan, Yeni Saray'a getiren III. Murad olduğundan, ilk sürgünde III. Murad'ın kadınlarına tatbik edildi. Eğer kadın efendilerin erkek oğlu olup da tahta çıkarsa ancak o zaman valide sultan olarak buradan kurtulur, harem en yüksek mevkiine çıkardı. Yoksa, buradan cenazesi ayrılırdı.

Bununla beraber, XVIII. yüzyıl sonlarında bu sıklık kalktı diyebiliriz. Gerek padişah kadınları, gerekse varlıklı eski padişah kadınları, saray dışında, konaklarda yaşayabiliyorlardı. Hali vakti yerinde olmayan kadın efendiler, kabul edilirse padişahın bulunduğu sarayın haremde veya başka gösterilen bir yerde yaşıyorlardı.

Kadın Efendi Daireleri

Edirne Sarayı'nda kadınlar, şehzadeler, valide sultan, cariyeler dairesi, valide sultan taşlığı etrafında toplanmıştır. Bugün, Topkapı Sarayı haremde kadın efendi dairelerinin bulunduğu yer olarak altın yol üzerindeki bir iki daire gösterilmektedir. Kadın efendiler dairesi, ikballer dairesi, valide sultan dairesi ve veliaht dairesi, hep ayrı ayrı yerlerde bulunmaktadır. Aynı zamanda, bu yapıların inşa tarzları da, bunların çok yeni ve uydurma olduklarını göstermektedir. Bu daireler ne olmuştur, neden sonradan aşağıya nakledilmiştir? Bugün için bunun nedenini bilemiyoruz. Belki de bunda I. Mahmud ile beraber Beşiktaş ve Çırağan Sarayları'nın önem kazanmasında, harem buralara taşınıp yerleşmiş bulunmasında aramak gerekir.

Çırağan, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'nda da kadın efendiler, ikballer ve valide sultan dairelerinin yan yana olduğu görülmektedir. Hattâ Leylâ Saz, çok iyi bildiği Çırağan Sarayı'nda, kadın efendiler dairesinde, her kadının bir karaya, bir de denize bakan ikişer odaları bulunduğunu yazmaktadır¹⁷⁸.

Kadın Efendilerin Bakım ve Giyimleri

Haremde yaşayan bütün kadınlar gibi kadın efendiler de, özellikle, saçlarına pek itina etmişlerdir. Bunun için sarayda berber usta ile kutucu usta bulunmuştur.

¹⁷⁸ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.51

Saçlar, uzun ve örgülü olurdu; bazılarında topuğa kadar inerdi. Saçları örmek, bu örgülerin arasına kıymetli taşlardan yapılmış iğneler ve kurdeleler koymak moda idi. Başa hotoz giyildiği zaman saçlar, bu hotozun içine toplanırdı. XIX. yüzyıl padişahlarıyla kızları başlarına taç giyerlerdi. Hotozlar, kışın inci veya elmaslarla işlenmiş kadifeden, yazın gayet ince ve bol kırmalı kumaştan yapılırdı. Üzerine ya elmas bir gül ya da gayet güzel işlenmiş mendille beraber altın bir iğne takılırdı. Çoğu zaman ön tarafına da kıymetli taşlardan yapılmış çiçek ve sorguç konurdu. Kadın efendilerin taktıkları sorguçlar hem değerli, hem de güzeldi. Hotozlar, başa dikine değil, yan oturtulurdu.

Haremde, kadınlar yüzlerine makyaj yaparlar, gözlerine sürme çekerlerdi. Vücutlarına güzel kokular sürerlerdi. Bu kokuların bazıları o kadar ağırdı ki etkileri uzaktan hissedilirdi. Boyun ve gerdanlarına inci, elmas ve altından yapılmış gerdanlıklar ve kordonlar takarlardı.

Kulaklarda, değerli taşlardan yapılmış küpeler bulunurdu. Sırta giyilen entariler, mevsimlere göre değişirdi. Çoğu zaman ince ipeklilerden yapılır, böylece vücudun güzelliği, yapısı meydana çıkardı. Yakaların açık obuasına, erkeği tahrik edecek biçimde yapılmasına dikkat edilirdi. Entarinin yakası elmas düğmelerle iliklenirdi. Entarinin üzerine dört parmak genişliğinde bir kemer bağlanırdı. Kemerin üzeri elmas ve başka değerli taşlarla işlenirdi. Kemerler, önden elmaslı bir toka ile bağlanırdı. Elbiselerin yenleri kürkle kaplanmıştı. Omuzları üzerine Keşmir şalı örtelerdi. Kışın ise, kürk giyerlerdi.

II. Mahmud zamanına kadar kadın efendiler, ferace ve çarşaf giymezlerdi. Fakat II. Mahmud'un izni üzerine kadınlar, çarşaf ve ferace giydiler, yüzlerine yaşmak örttüler, mesire ve eğlence yerlerinde görünmeye başladılar. Özellikle Abdülmecid zamanında saraydışı gezileri arttı. Padişahların kadınları bundan sonra Avrupalılar gibi yaşamaya ve giyinmeye başladılar¹⁷⁹. Abdülhamid ise çarşafı hiç beğenmedi, giyilmemesini istedi ama o zamanın moda giysisi olduğu için giyilmekten vazgeçilmedi.

¹⁷⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.52, ve N. M. Penzer, *The Harem*, England, 1967, 161-173 bakabilirsiniz.

Kadın Efendilerin Maaş Ve Ödenekleri

Kadın efendilerin hepsinin tayinat ve ödenekleri vardır. Bunlara yetecek derecede yiyecek, giyecek ve yakacak verilirdi. II. Beyazıd kadınlarına her yıl 15 bin akçe, dokuz parası Avrupa kumaşı, iki samur kürk tahsis etmişti. Daha sonraları ‘haslar’ tevcih, bazı çiftlikler de kendilerine temlik edilmiştir.

Kadın efendiler kendi dairelerinde yerlerdi. Kadın efendilere günde beş okka et 3 tavuk, 2 okka sade yağ, yazları bir denk kar, bir tabak kaymak, 4 has ekmek, 200 dirhem bal, hoşaf, bir okka meyva, iki yumurta, 4 piliç ve mevsimine göre yeteri kadar sebze veriliyordu. Bunlardan başka hasları ve başmakları vardı.

Fakat Tanzimat devrinde, kadın efendilerin ödenekleri maaşa çevrildi. Onlar da devlet memurları gibi maaşlarını hazineден aldılar¹⁸⁰. Buna rağmen padişahların israfları önlenemedi. Özellikle Abdülmecid’in Serefraz adlı kadını çok borca girmiştir ve bunlar hazine tarafından ödenmiştir. Her ne olursa olsun, kadın efendilerin maaşa geçmeleri nispeten ulu orta para sarf etmelerini önlemiş oldu.

Bunlardan başka, kadın efendilere ayrıca in’am ve ihsanlar da bulunulmuştur.

III. Ahmed’in kızlarından birisi evlendiği zaman damat tarafından kadın efendilere hediyeler verilmiştir. Ramazan ve bayramlarda da kumaş vb. gibi şeyler in’am edilmiştir. Doğumlarda da saray halkına in’amlarda bulunulmuştur. Örneğin I. Abdülhamid’in oğlu, Şehzade Mehmed 1776 yılında doğduğu zaman başkadınına 7000, üçüncü kadına 5000, beşinci ve altıncı kadınlara 3500 kuruş dağıtılmıştır.

Bu dağıtılan ‘in’amlar, bağışlar ve maaşlar kadınefendilerin zamanla iyice zenginleşmelerine ve hatta imparatorluğun maddi yönden güç duruma düştüğünde padişaha borç para verecek konuma gelerek imparatorluğun bu sorununu çözmesinde yardımcı olacak konuma gelmesine neden olmuştur. Bunun yanısıra kadınefendilerinin zenginleşmeleriyle güçlerinin simgesi olarak pek çok hayır ve vakıflar yaptırdıkları da bildiğimiz husustur.

¹⁸⁰ Akgündüz, Ahmed, *a.g.e.*, s.319

Boşanmaları Ve Evlendirilmeleri

Osmanlı padişahlarının ölümünden sonra bazı kadınlarının evlenmeleri, bugün hâlâ bir tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Padişah vefat edecek olursa, onun çocuk doğurmamış yahut da erkek çocuk doğurmuş da vefat etmiş olan kadın ve hasekileri devlet ricalinden biriyle evlendirilirdi.

Padişah kadınlarının başka birisiyle evlenmesine ilk olarak Fatih Sultan Mehmed'de rastlıyoruz. Bir hayli fasıladan sonra, tekrar III. Murad zamanında kadınların evlenmeleriyle karşılaşyoruz. Bu padişahın ölümü üzerine kadınları Eski Saray'a gönderilmiş, derecelerine denk kimselerle evlendirilmiştir¹⁸¹. Bu kocaya satılanlar, her halde padişahın odalıkları ve çocuksuz olan ikballeri olmalıdır.

Anlaşıyor ki, yüzlerce kadın içerisinde evlenenler birkaç tanedir. Odalıkların ve ikballerin evlendirilmesi mümkün olduğu görülmektedir. Evlendirilmeleri kadar devlet idaresine adam seçilmesi de önem taşımıştır. II. Abdülhamid Nurefsun adını verdiği üçüncü kadın efendisi Safinaz Hanım'ı yaşarken evlendiriyor. Safinaz Kadın Efendi, haremde kıskançlık yüzünden, diğer kadınlardan gördüğü muamelelere, hakkında mütemadiyen icadedilen iftira ve ithamlara tahammül edemedi. Hattâ bir gün haremde bir tarafına ateş verilerek, Safinaz'ın yaptığı ileri sürüldü. Nihayet Safinaz, kendisini ayırmasını Abdülhamid'den rica etti, Abdülhamid buna bir türlü razı olmak istemedi, yahut öyle göründü. Nihayet sevgilisinin istirahatı için buna muvafakat etti. İstanbul'da büyük bir konak tahsis ederek, kaydıhayat şartıyla 50 lira maaş tahsis etti. Bir müddet sonra da ikinci esvabı Safvet Bey'le evlendirdi¹⁸². Bu durum aslında kadın efendiler için evlendikleri zaman, hanedana ve padişaha karşı yapılan en büyük saygısızlık kabul edilmekteydi de.

Osmanlı Padişahlarının, bazı suçları sebebiyle, sayılan üçü dördü geçmeyen kadınlarını idam ettirdikleri nakledilmektedir. Mesela Kanuni Sultân Süleyman'ın kendisine isyan eden ve izzet-i nefsinı kıran Gülfem Kadın'ı idam ettirdiğini ve sonra da yarım kalan camiini tamamlattırdığını ve II. Mustafa'yı kendisini öldürmeye

¹⁸¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.55

¹⁸² M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları Ve Kızları*, Ankara, 1992, s.173

teşvik eden Peykidil Kadın Efendi'yi II. Mahmud'un idam ettirdiğini tarihçiler nakletmektedir. Bu arada haremden idam ettirilen bir kaç kadını, yüzlerce kadının katledildiği, haremde bir nevi katliam yeri olduğu ve insanların hayatlarının bu mekânda kıymetini kaybettiği şeklinde açıklayan Batılı yazarların yalanları ve iftiraları da çok dikkat çekicidir. Sarayburnu'nda bir kaza olduğu ve bir dalgıç denize daldığı zaman, dipte çuvallara dolmuş bir sürü kadın cesetlerinin bulunduğu, akıntı dolayısıyla sağa sola sallandığı titreşen bir sesle anlatılır. Bu şekilde anlatımlarla kadınların toplu ölümlere maruz bırakıldığı anlatılmak istenmiştir ama ne derece anlattıkları doğrudur, böyle bir şeyin olmuş olması mümkün müdür hangi dönemlerde bu durumlarla karşılaşmıştır, bunlarla ilgili kanıt oluşturacak örnekleri vermemiş olmaları bu bilginin faraziyeyle öte geçmesine engel olmaktadır.

Bir imparatorluğun, kocalarının ve oğullarının saltanat sürdüğü yıllarda, zevkini çıkaran kadın efendiler, valide sultanlar, gözdeler, haznedarlar ve hattâ çok sevdiği cariyeler, padişahın ölümü, tahttan indirilmesi halinde bütün imtiyazlarını kaybederlerdi. İktidardan düşen padişahın bütün mensupları, hüküm sürdükleri harem dairesinden alınarak Eski Saray'a gönderilirlerdi. Buraya gönderilmiş kadın efendiler, eğer padişah olacak oğulları yoksa, ölünceye kadar Eski Saray'da, âdetâ bir hapis hayatı yaşarlardı. İkbal devresinden sonra bu sarayda bir tutuklu hayatı yaşamalarından ötürü, Avrupalı seyyahlar, yazarlar Eski Saray'a "Gözyaşı Sarayı" adını vermişlerdir. Bu yazarların, Eski Saray'a bu adı vermekte belki de çok hakları vardı. Kocaları, oğulları zamanında, çok mutlu günler yaşayan bu kadınların, Eski Saray'da yoksun ve tutuklu bir ömür sürmeleri, gerçekten acımaya değerdi. Gerçi bunlardan bazıları, devlet ricali ile evlendirilir, hiç olmazsa tutuklu olmaktan kurtulabilirlerdi. Fakat genel olarak, Eski Saray'a sürülen kadın efendiler ile ikballerin oradan tabutları çıkardı. Sarayda yalnız çocuklu ve gebe kadınlar, çocukları doğuncaya kadar kalabilirlerdi.

III. Murad zamanından itibaren bir sürgün yeri halinde kullanılmaya başlayan Eski Saray, bu vazifesini II. Mahmud zamanına kadar yapmıştır. 1826 yılında yeniçerilik kaldırılınca Eski Saray bab-ı seraskerîye tahsis edilmiştir. Buradaki kadınlar da Topkapı Sarayı ile Çifte Saraylara yerleştirilmiştir.

Valide Sultanlar

Haremin asıl başı Valide Sultan'dır. O, hanedanın, dolayısıyla Osmanlı saltanatının devamı üzerinde kesin bir rol almıştır. Valide Sultan, oğlu padişahın çok erkek çocuğu olmasını sağlama ve şehzadeleri koruma görevi gibi ağır bir sorumluluk yüklenmiştir. O, hanedan içinde kadın hükümdar, Orta Asya Türk Devletlerindeki gibi adeta padişaha eşit hatundur.

Sultanların kadınlarına ilişkin çok az bilgimiz var; valide sultan hakkında da ancak haseki olmuşsa biyografik veriler elde edebiliyoruz. Bazen belli bir padişahın oğulları ve kızlarının sayısını ve isimlerini bilemediğimiz bile oluyor. Bu suskunluk, kısmen hanedan ailesinin saray-ı hümayuna toplandıktan sonraki genel anonimliğinin sonucudur. Şehzadeler statülerini yitirince anneleri de anonimleşmiştir. Bu kadınlar, diğer şehzadelerin ölümüyle kendi oğullarını başlıca taht adayı kılabilceği için hâlâ hanedan politikasında potansiyel öneme sahiptiler.

Osmanlı tarihinde oğullarına kız seçerek ön planda olan valide sultanlar en belirgin şekilde kafes sisteminde kendilerini göstermişlerdir. Kafes sisteminde, yani sultanlığa namzet bütün şehzadeler sarayda hapis kaldıkları dönemde kesinlikle gerçek olan şey şehzadelerden kimin tahta geçeceğini, kullandığı yöntemlerle büyük ölçüde valide sultan belirlemesidir¹⁸³. Bu durum bize valide sultanların etkinliklerinin bu dönemde daha çok arttığını göstermektedir.

Osmanlı tarihinde, sultan adı ile anılan ilk kadın Yavuz'un karısı, Kanunî'nin annesi Hafsa Sultan olmuştur. Bu tarihten sonra, yalnız padişah annelerine sultan denilmiştir. Bazılarının sandığı gibi, erkek doğuran kadın efendilere sultan adı verilmemiştir. Bunun istisnaları da olduğu görülmektedir. IV. Murad hasekisi Ayşe Sultan'a, Sultan İbrahim bütün hasekilerine, II. Ahmed, Rabia Sultan'a bu terimi vermişler ise de bunlar birer istisnadır. Çünkü kadın efendilerin sultanlığı "valide sultan" olmalarından ileri geliyordu. Nitekim bazı padişah anneleri, oğullarının

¹⁸³ M. Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Halil İnalcık, 'Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil Bir Okuldu', İst., 2001, s.10

hükümdarlığından önce ölmüşler, kadın efendi diye anılmışlardır. Fakat oğlu padişah olunca isimleri derhal 'sultan'a çevrilmiştir. Analıklar için sultan terimi kullanılmamıştır. Son sultan kadın efendi, Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'dır.

III. Murad zamanına kadar valide sultana, mehd-i ulya denirmiş. Bu hükümdar, saygı ile "valide sultan" demiş, bundan sonra hep öyle denilmiş. II. Abdülhamid'in annesi Tirimüjgan Kadın Efendi ve Sultan Vahidettin'in annesi Gülustu Kadın Efendi gibi istisnaların dışında, çoğu padişah anneleri bu ünvanı kullanmışlardır¹⁸⁴.

En son Abdülaziz'in annesi Pertevniyâl Valide Sultan 'mehd-i ulyâ-yı saltanat' deyiimiyle beraber, valide sultan, iffetlû valide sultan imza diye atmıştır. Hattâ meşhur Kösem Sultan için ölümünden sonra 'valde-i şehide', 'valde-i maktule' deyimleri kullanılmıştır.

Bütün bunlar, Osmanlı Hanedanı'nda padişahların anneleri için ilk zamanlarından beri valide sultan deyiminin kullanıldığını, XIX. yüzyılda da bazen mehd-i ulya tâbirinin yer aldığını gösteriyor. Esasen vesikalarda, kitabelerde, hülâsa onlar adına yapılan eserlerde, hep valide sultan diye adları geçiyor.

Bu arada tıpkı kadın efendiler ve diğer saray kadınları gibi, valide sultanların da çok ciddi manada yaptıkları vakıflar ve hayır müesseseleri mevcuttur. Venediklilerin bir casusu olarak değerlendirilen Safiye Sultan dahi çok önemli hayır müesseseleri bırakmış olan bir valide sultandır.

Osmanlı padişahlarının anneleri arasında, eskiden Hristiyan veya Yahudi olan kadınlar bulunmaktaysa da, Hristiyan veya Yahudi olarak ölen hiçbir kadın yoktur. Peygamber eşleri gibi Osmanlı padişahının kadınları da İslamiyeti sonradan kabul etmişlerdi¹⁸⁵. Osmanlı padişahlarının zevceleri arasında hristiyan olarak vefat eden kadın efendiler çok az da olsa vardır. Ancak bunların çocukları da olmamıştır.

Bu arada valide sultanlar için anlatmamız gereken bir diğer önemli husus valide alayı konusudur. Valide Sultanlar için yapılan en büyük tören valde alayı idi.

¹⁸⁴ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.301

¹⁸⁵ Leslie P. Peirce, *a.g.e.*, s.218

III. Murad'ın, haremi Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na taşıttırması üzerine, ölen padişah kadınlarının, kızlarının ve belli başlı cariyelerinin Eski Saray'a gönderilmesi âdet olmuştu. II. Mahmud zamanında Eski Saray terk edildiğinden Valide Alayı'ndan vaz geçilmesi muhtemeldir.

Valide Sultan Dairesi

Topkapı Sarayı Haremi'nde, hünkâr sofasından sonra, en geniş daire valide sultanın idi. Çırağan, Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'nda da kadın efendiler, ikballer ve valde sultan dairelerinin yan yana olduğu görülmektedir. Valide sultanın yemek sofası, misafir odası, yatak odası, hamamı, kileri, matbahı... vardı. Padişahlar validelerine geniş temliklerde bulunurlardı. Valide sultanların dışarda işlerini takibedecek, dürüst namuslu kimseler arasından seçilen kethüdaları vardı.

Valde sultanın geniş bir cariyeye kadrosu vardı. Haremi, haznedar usta vasıtasıyla idare ederdi. Bütün kadınlar, sultanlar, ustalar ve cariyeler kendisinden çekinirler, onu sayarlardı. Haremdeki bütün işler, onun emriyle yapılırdı. Hiç kimse buyruklarına karşı gelemezdi. Valde sultanlar çoğu zaman, devlet işlerine karışırlardı. Bütün törenlerde ve hareme kabullerde baş rolü valde sultan oynardı. Göçler, gezintiler onun emriyle ve dilediği gibi, haznedarlar ve kalfalar tarafından uygulanırdı. Çoğu zaman cuma selâmlığına katılırlardı. Tören günlerinde, giyinişleriyle dikkati üzerlerinde toplarlardı.

Saraydaki Doğumlar

Saraydaki doğumlara ilişkin elimizde bir hayli bilgi mevcuttur. Yalnız ilk dönemlerde nasıl kutlandığına dair elimizde sayıca kısıtlı bilgi bulunması nedeniyle bunlar hakkında yeterli bilgi veremeyeceğiz. Yalnız şu söylenebilir; aşağıda da belirteceğim üzere doğumun ilanı ve hele padişahın ilk çocuğunun doğumu şerefine ilk dönemlerden başlanarak çok fazla masraflar yapılmıştır. Bu durum imparatorluğun güç ve simgesini tüm devletlere kanıtlamak amacı da güttüğü için bu Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kutlamaların zaman geçtikçe, imparatorluk

genişledikçe sarayın zenginleşmesi ile daha büyük gösteriler içinde geçtiğini bilmekteyiz.

XVIII. Yüzyıldan önce doğumlarda yapılan törenlerle ilgili pek bol belgelerin ışığı altında bu törenlerle ilgili oldukça fazla bilgiye sahip olmuş bulunuyoruz. Teşrifat defterleri ve tören programlarının incelenmesinden padişahların bu törenlere çok önem verdiklerini, az önce bahsettiğim gibi bunda imparatorluğun debdebesini ve kudretini aksettirmek istediklerini daha iyi anlamış oluyoruz.

I. Ahmed'den Sultan Abdülaziz'e kadar gelen padişahlar, gelenek gereğince tahta oturduktan sonra, çocuk sahibi olabiliyorlardı. Bu devirlerde padişah olan hanedan erkeğinden başkasının çocuk sahibi olması yasaktı. Hapiste bulunan şehzadeler, cariyelerle münasebette bulunurlar, fakat çocuk sahibi olamazlardı. Şehzadelerin münasebette bulundukları cariyeler, gebe kalırlarsa, çocuk derhal düşürülürdü.

Padişahlar, kadın efendi, ikbal ve özel hizmetinde bulunan cariyelerle cinsî münasebetlerde bulunur, onlardan çocukları olurdu. Bu doğumlar, büyük törenlerin ve masrafların yapılmasına yol açardı. Maalesef son zamanlarda doğum hazırlıkları için çok fazla masraflar yapıldığını bilmekteyiz.

Ahmed Cevdet Paşa ilerleyen sultan düğünlerinin saray kadınlarının israfı ile birlikte hazineyi sarsacak, memleket ekonomisini bozacak boyutlara ulaştığından söz etmektedir¹⁸⁶.

Bu masraflı düğün törenleri, Sultân Abdülaziz ile başlamıştır denilebilir. Doğum işlerini valide sultân yürütürdü. Konuyla ilgili talimatlar haznedar usta ve kahya kadına verilirdi. Doğum için haremde bir daire tahsis olunur ve burada ebe, daye=süt nine ve diğer ihtiyaçlar hazırlanırdı. Çocuğun diğer eşyalarının yanında en çok itina ile hazırlanan beşiği idi. Beşiğin baş ucuna Kur'an kesesi, pırlanta elmaslı maşallah ve benzeri şeyler mutlaka konurdu. Sultânların doğumuna velâdet nameler yazılırdı. Doğum odası, baştan başa süslenir ve bütün takımları değiştirilirdi.

¹⁸⁶ İsmail Doğan 'Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri, Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemi' *Osmanlı*, Ankara, c.5, 1999, s.379

XVIII. yüzyıldan önceki padişahların çocuklarını, doğum tarihlerini gösteren listeler bulunmadığı halde, XIX. yüzyıl padişahlarının çocuklarının listeleri tutulmuş, doğdukları gün, ay ve yıl yazılmıştır.

XIX. yüzyıl padişahlarının çocuklarına ait —hele II. Mahmud ve Abdülmecid— listelerde oldukça geniş ve önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu listelerde, sultanın hangi sarayda ve saatte doğduğu, annesinin kim olduğu yazılmaktadır, örneğin, II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'ın doğumu konusunda şu bilgiler verilmektedir: 'Velâdet-i Saliha Sultan-ı aliyyetü'-ş-şân hazretleri tulûu Beşinci Kadın Efendi Hazretlerinden, fi 27 Ca. sene (1) 226. Tarih-i vefatı fi 5 M. sene (1)295 pazar gecesi saat 3, Divanyolu'nda kâin türbede Sultan Mahmud Hân-ı sâlide medfundur'¹⁸⁷.

Doğum listeleri, hanedan tarihinin ve şeceresinin bazı yanlarını aydınlatması bakımından çok önemlidir. Çünkü tarihçiler, çoğu zaman bu sultanları karıştırmakta, doğum tarihlerini ve hattâ babalarının isimlerini bile yanlış yazarak büyük hatalara düşmektedirler. Eğer bu listeler yayınlanacak olunursa, hiç olmazsa son iki yüzyıl padişahlarının çocukları, anneleri ve doğum tarihleri tam ve doğru olarak saptanmış olur.

Son iki yüzyıl padişahları, çocuklarının doğum tarihlerini ve listelerinin doğru ve tam saptanmasına önem verdikleri gibi "Velâdet-i Hümayun" adı verilen doğum törenlerini de daha çok zenginleştirip renklendirmişlerdir.

Doğum odasına girildiği zaman gözü, inciler, pırlantalar, değerli taslardan yapılmış takımlar çekerdi. Beşik takımları, yatak takımları, perdeler en ağır kumaşlardan yapılır, üzerleri inciler, altın sırmalarla donatılırdı. Bu dekor ve sahnenin içinde yaşayabilmek için II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'ın doğduğu odaya konulan eşyaya bir göz atmak kâfidir¹⁸⁸:

"Devletli, iffetli Saliha Sultan-ı aliyyet-üş-şân efendimiz hazretlerinin velâdet-i hümayunlarında müceddeden tanzim ve tesviye olunub harem-i hümayun-u şahaneye teslim olunan:

¹⁸⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.69

¹⁸⁸ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.71

İnci ve sırma ve pul ve tırtıl işlemeli ve sırma saçaklı adet 5

*İnci ve sırma ve tırtıl işlemeli ve sırma kordon ve şeritli pembe serâ-ser yatak takımı
adet6*

divan yastığı 2 koltuk 1 şilte yüzü

Sade ve sırma ve tırtıl ve pul işlemeli pembe serâser. Küçük erkân adet10

İnce ve sırma ve pul ve tırtıl işlemeli pembe serâser yorgan adet3

Minder-yastık 3

Sırma ve pul ve tırtıl işlemeli pembe serâser yorgan adet 1

*Sırma ve pul ve tırtıl işlemeli ve sırma saçaklı ve sırma püsküllü pembe serâser
pencere ve kapı perdesi adet 8*

İnce ve sırma ve pul ve tırtıl işlemeli pembe serâser yüz yastığı adet 7

Sırma ve pul ve tırtıl işlemeli

serâser köşe sediri Takım adet2

duvar yastığı 8 koltuk yastığı 2

şilte yüz 20

Sırma işlemeli ve klabdan saçaklı beyaz saten pencere şemsesi Adet 5

Sırma ve pul işlemeli pembe serâser 3 Parça Sırma ve pul ve tırtıl işlemeli Adet 3

sırma şeritli atlas nihali 3 adet

Yatak takımı ve yorganlar kıpkırmızı. Üzerlerinde bulunan inciler, sırmalar ve tırtıllar gözü kamaştırmakta. Yorgan, yastık yüzü ve cibinliklerin üzerine yerleştirilen değerli taşlar, yalnız pahalılıkları, bakımından değil, işçilik bakımından da insanı hayretlere düşürüyor.

Hele sedirlerin ve koltukların üzerlerine konan yastıklar ve minderler, yumuşaklıkları, nefasetleri ve değerli taşlarıyla, gözlerin ilişeceği en uygun yerlere konulmuş.

Kapı ve pencerelere asılan serâser kaim perdeler güneşin ışıkları karşısında, gözü doldurur; kalbi ve ruhu renk cümbüşleriyle doyururdu. İşte bu inciler, altınlar, serâserler odasında, sultan, gözlerini dünyaya açar, ışık ve renk saçan, değerli taşların ve kumaşların ortasında hayata kavuşurdu.

Odada gözü çeken yalnız bunlar değildi. Gümüş hamam tası, yaldızlı gümüş sübek (bebeklere mahsus sidik kabı), yaldızlı pirinç leğen, yaldızlı pirinç ibrik v.s. de bulunuyordu. Fakat doğum odasının en süslü yeri kadın efendinin yattığı yatak değil, doğacak sultanın uyuyacağı beşikti. Beşiğin yapılmasına, süslenmesine, özellikle çok dikkat edilirdi. Eğer haremde bulunan beşikler uygun görülmezse, Darbhane’de, hazine kethüdası vasıtasıyla yenisi yaptırılır, törenle Darbhane’den getirilir, hareme teslim edilirdi. Aslında haremde, bazan birkaç doğum aynı hafta, ay veya yıl içinde yapıldığından birkaç beşik daima hazır bulunurdu.

Bunlar yapılacak masrafların daha başlangıcıdır. Bundan sonra asıl in’am ve ihsan safhası başlayacaktır. Özellikle doğan çocuk padişahın ilk çocuğu ise masraf ve gösteriş daha fazla olurdu¹⁸⁹.

Sultan doğar doğmaz ilk olarak darüssaade ağasına duyurulur. Ağa, oda lalası vasıtasıyla silâhtar ağaya müjdeli haberi gönderir. Silâhdar ağa, padişahın bir çocuğu olduğunu sarayda ilân eder. Bu haber üzerine enderunda bulunan her oda, doğum şerefine erkek ise 5, kız ise 3 kurban keserek sultanın doğumunu kutlar Topkapı Sarayı’nın deniz kıyısında bulunan toplar, eğer doğan şehzade ise 7, kız ise 3 defa atış yaparlar. Top atışı günde beş defa tekrarlanarak mesut doğum halka ve devlet ricaline duyurulur. Bazı belgelerden, Yedikule’de bulunan topların da atış yaptığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda dellâllar, İstanbul sokak ve çarşılarında hükümdarın bir çocuğu olduğunu halka ilân ederlerdi. Öbür taraftan, musahiplerden veya cücelerden birisi veziriazama gönderilir, doğum müjdesi bildirilirdi. Doğum haberi, İstanbul halkına duyurulduğu gibi imparatorluk halkına da ilân edilirdi. Sultanların doğumlarının XVIII. yüzyıldan önce Anadolu ve Rumeli halkına haber verildiğine dair bir kayda rastlıyamıyoruz. Fakat bu yüzyıldan sonra doğumlar, İstanbul halkı gibi, imparatorluk ahalisine de düzenli olarak bildiriliyordu¹⁹⁰. Bunun gelenek haline geldiğini İkinci Mahmud’un doğan çocuklarının imparatorluğa bildirilmesi konusunda veziriâzamanın padişaha gönderdiği telhisten anlıyabiliyoruz.

¹⁸⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.74

¹⁹⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.76

Fermanlar, Anadolu ve Rumeli'ye gönderildikten sonra, eyalet sancak ve kazaların mahkeme siciline kaydolunur, dellâllar vasıtasıyla halka ilân olunurdu. Çoğu zaman birçok kasabaların camilerinde dualar edilir, padişahın ve yeni doğan çocuğun uzun ömürlü olması Tanrı'dan niyaz edilirdi. Bazı yerlerde de şenlikler yapılır, donanmalar düzenlenirdi.

Doğumu, tarihe, edebiyata mal etme işinde şairler de fermanlardan, kadılardan, çalman mehterhaneden ve atılan toplardan geri kalmıyorlardı. Doğum haberini alan şairler, cüluslarda, zaferlerde, padişahların yaptırdıkları yeni bir binanın tamamlanmasında olduğu gibi, kâğıda ve kaleme sarılarak, doğum hakkında kasideler yazıyorlar, tarihler düşürüyorlar, bu sayede bol in'am ve ihsanlara nail oluyorlardı.

Bir sultanın doğumu, sarayı ve haremi loş koridorlarını, basık tavanlı dairelerini derhal harekete getirir. Harem sanki kâbuslu bir uykudan uyanır gibi silkinir, ışık ve renk âlemine bürünür. Hünkâr sofası, harem ve sarayın dışı fanuslar, fenerler ve kandillerle süslenir. Eğlence ve şenlik yalnız sarayda kalmaz; bu harekete şehir de karışır. Devlet adamları, İstanbul'da bulunan büyük rütbeli memurlar, konaklarını ve yalılarını renkli kandillerle donatırlardı. Konaklara asılan kandillerin sayısı ne kadar çok olursa sahibinin çok zengin olduğuna hükmedilirdi. Bu yüzden devlet adamları birbirleriyle yarışa çıkarlar, servetlerinin fazlalığını, siyasî nüfuzlarının üstünlüğünü göstermek için konaklarını bir ateş ve renk âlemi haline getirmeye çalışırlardı.

Bu konuda kimse, sarayda yapılan donanma ve ısıtma işiyle yarış edemezdi.

Sadrâzam, doğum haberini alınca, ertesi günü divan azalariyle saraya gelir, padişahı tebrik ederdi. Bazen bu tebrikin yazılı da yapıldığı olurdu. Yine bazı belgelerden, doğumdan sonra ziyarete gelenlere şerbet dağıtıldığı da anlaşılmaktadır. Özellikle doğumun üçüncü günü sadrazama şerbet göndermek âdeta gelenek haline gelmişti. Türlü maddelerden yapılan şerbetler, altın, gümüş, billur kablara konur, çocuğa ziyarete gelenlere, o dairede hizmet eden güzel cariyeler tarafından sunulurdu.

Bu arada bazı törenler de yapılırdı. Bu törenlerden özellikle iki beşik alayı çok önemlidir. İlki valide sultan beşik alayıdır, ikincisi de sadrazam beşik alayıdır. Sadrazam beşik alayı, valide sultanınkinden daha göz kamaştırıcı ve daha kalabalık olurdu.

Araba kapısının önünde beklemekte olan darüssaade ağası, kethüda beyden beşik, yorgan ve beşik örtüsünü törenle alırdı. Törene katılanlara rütbelerine göre kürkler, kaftanlar, elbiseler, kumaşlar ve paralar ihsan olunurdu. Böylece, sadrâzam beşik alayı sona ererdi.

Darüssaade ağası tarafından teslim alınan beşik takımı doğruca padişaha götürülür, gösterilirdi. Padişah beşik takımını inceledikten sonra hareme yollardı. Lohusanın yattığı oda, valide sultan, sultanlar, kadın efendiler, ikballer ve davetli kadınlarla dolup boşalırdı. Her kadın burada rütbesine ve kocasının mevkiine göre yer alırdı.

Beşik takımı odanın ortasına gelince valide sultan üzerine bir avuç altın atar onu öbürleri takibederdi. Orada bulunan ebe, birtakım dualar okuyarak çocuğu yeni gelen beşiğe koyar ve üç defa sallardı. Bundan sonra, çocuğu beşikten çıkarır kucağına alırdı. O zaman, davetli kadınlar, getirmiş oldukları değerli taşları ve kumaşları beşiğin üzerine koyarlardı. Bu kumaşların ve ortaya atılanların hepsi de ebenin olurdu.

Doğumlar, divan azalarına, özellikle sadrâzama, çok pahalıya mal olurdu. Bunlar, yalnız çocuğa ve annesine hediye vermekle yetinmezler, öbür kadın ve sultanlara da hediyeler sunarlardı.

Fakat masrafın büyüğü ve ağır devlet hazinesine yükleniyordu. Padişah hazinenin kapısını açıyor, enderun ve birun ağalarına, haremdeki kadınlara merasimlere iştirak edenlere ve lohusayı görmeye gelen devlet adamlarının hanımlarına, mücevherattan tutun da, nadide kumaşlara ve kürklere kadar in'am ve ihsanlarda bulunuyordu. Bu masraflar, gerileme ve dağılma devirlerinde devlet hazinesine çok ağır külfetler yüklüyordu. Masraf bunlarla da kalmıyor, harem ve sarayı aydınlatmak için yakılan meşalelere, kandillere ve fanuslara, gece ve gündüz çalınan iç ve dış mehterlerine de pek çok para harcanıyordu.

Senlik süresince şehir donatılır, camilerde hocalar ve halk padişaha ve yeni doğan çocuğa uzun ömürler vermesi için Tanrı'ya dua eder, sokaklar tıklım tıklım dolar taşardı. Yalı Köşkü'nden atılan top ve fişeklere çoğu zaman halk da tabanca ve tüfenk atarak katılırdı. Mehter takımı, gece gündüz, İstanbul ufuklarını yırtarak bu sevincin sanki temposu olurdu.

Padişahlar, ilk çocuklarında cambazlara ve öbür oyunculara da geniş ölçüde yer verirler, halkın eğlenmesine çalışırlardı. Bu gösterilere, cambazlığın bütün kollarında üstat olanlar katılırlar, hüner ve marifetlerini ortaya koyarak zat-ı şahanenin ve halkın memnun olmasını, heyecana gelmesini sağlamaya çalışırlardı.

Haremde ise senlik süresince eğlenceler yapılır, karagöz, çengi, tavşan oğlanı gibi oyunlar oynatılarak cariyeler ve kadın efendiler eğlendirilirdi. Şenlik ve eğlenceler sona erince haremde, sarayda ve İstanbul'da herkes eski hayatlarına döner, yeni bir sultanın doğmasını dört gözle beklerdi.

Bu anlattığımız saray doğumları imparatorluğun güç ve simgesini ifade ettiği için imparatorluğun kuruluş döneminden başlayarak gittikçe ihtişama dönüşen, para israfına yol açan üzerinde çok fazla masraflar yapılan imparatorluğun hazinesinin zaman zaman boşalmasına kadar gidecek hadde ulaşmaktaydı. Özellikle paranın boş yere israflarının içinde bu durumun da söz konusu olduğunu söylersek son dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun neden maddi yönden zor durumda kaldığını bilmemiz kolaylaşır zannediyoruz.

Şehzadeler

Bilindiği gibi, şehzadeler, I. Ahmed devrine kadar haremde değil vazifelendirildikleri eyâlet veya sancaklarda yaşarlardı. Kendileri ile birlikte anneleri de giderdi. Padişahın vefatı üzerine bunlardan biri padişah olurdu. Padişah olamayanlar, haremde kalamazlardı, fakat I. Ahmed, ailenin en büyük ve en lâıyk ferdinin padişah olma âdetini yerleştirtince, bu devirden itibaren şehzadeler de haremde yaşamaya başladılar.

Şehzade haremlerine sarayda "hanım" diye tâbir ederlerdi. Bunlar küçükken saraya alınırlar, hususî terbiye ve tahsil görürlerdi. Şehzadeye hanım olmak için alındıysa güzel olması şarttı. İçlerinde lisan öğrenenler de vardı. Bu arada son zamanlarda musikiye de önem verirlerdi. Nitekim ekserisi ud veya keman çalarlardı. Bu hanımlar, zevceleri oldukları şehzadeye "efendi hazretleri" diye hitap ederlerdi. Her ne kadar saray dahilinde hanım denilirse de hariçte hanım efendi hazretleri diye hitap edilirdi. Büyük şehzadelerin hanımları bir kaç tane olursa, birincisi "baş hanım" diye, diğerleri ise isimleri ile çağrılırdı¹⁹¹.

Fâtih zamanından itibaren padişahlarla birlikte şehzadeler de eşlerini cariyeler arasından seçmeye başlamışlardı. Bu sebeple II. Bâyezid'den itibaren sancaklara gönderilen şehzadelere, saraya alınan cariyelerden de gönderilirdi. Kafes usulu getirilince III.Ahmed döneminde şehzadelerin çocuk yapma yasakları başgöstermişti. Bu durumda I. Abdülhamid'e kadar şehzade hanımlarının çocuk doğurmalarına müsaade edilmemiştir. Hatta gebe kalanların çocukları düşürülmüştür. Bu adeti ilk bozan I. Abdülhamid olmuştur ve Sultan Abdülaziz zamanında ise bu yasak tamamen kaldırılmıştır¹⁹².

Sultanlar

İlk Osmanlı padişahlarının kızlarına tıpkı Anadolu Selçukluları'nda olduğu gibi 'hatun' denilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'den sonra ise 'sultan' denilmeye başlanmıştır. Yine bu zaman da bazı sultanların adları bilinmemekte, onun yerine 'devlet hatun, sultan hatun' gibi terimler kullanılmıştır. Osmanlı pâdişâhları kızlarına daha çok Arapça isimler vermişlerdir: Ayşe, Hatîce, Fatma, Esmâ, Emine gibi. Bunlardan başka Farsça da isimler verildiği görülmüştür. Erkek evlâda sultan tâbiri isimden önce söylendiği hâlde, kızlarda, isimden sonra söylenmiştir. Ayşe Sultan, Fatma Sultan gibi. Sultan tâbiri yalnız olarak söylendiğinde de kız evlâd anlaşılmaktaydı.

¹⁹¹ Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İst., 1964, s.65

¹⁹² Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.323-324

Eğer bir sultan küçük yaşta ölürse, ondan sonra doğan kız çocuğa da aynı ismin verildiği görülmektedir. Hattâ birçok padişahlar, bunda ısrar etmişler, birkaç kızlarına aynı ismi vermişlerdir. Bu geleneğin, tarihin cereyan edişine göre III. Ahmed ile başladığı anlaşıyor¹⁹³.

XVII. asra kadar hanedana mensup sultanların doğumlarına ve bu sırada yapılan törenlere dair, arşivlerimizde pek az belge vardır. Oysa XVIII ve XIX. yüzyıllarda doğan sultanların doğum tarihleri ve bu sırada yapılan törenlerle ilgili bol sayıda belge vardır. En eski liste III. Mustafa'nın kızlarına aittir. Daha sonraki kayıtlarda ise, çok ayrıntılı bilgiler mevcuttur; doğum günü, saati, dakikası, yeri ve annesinin kim olduğu teker teker yazılmıştır. Meselâ, II. Mahmud'un kızı Sâliha sultân ile ilgili şu kayıt bir misâl teşkil etmektedir: 'Velâdet-i Sâlihe Sultân-ı Aliyyet'üş-Şan Hazretleri, tulu'u Beşinci Kadın Efendi Hazretlerinden, fî 27 Ca sene 1226. Tarih-i vefatı fi 5 M. sene 1295 Pazar Gecesi Saat 3, Divan Yolu'nda kâin türbe-i Sultân Mahmud Hân-ı Sânî'de medfûndur'¹⁹⁴.

Sultanlar, doğar doğmaz, kendisine bir daire ayırır, emrine dadı, sütnine, kalfa ve cariyeler verilirdi. Çocuğun eğitimiyle kendi anneleri, dadı ve kalfası uğraşır. Yürümeye başladıktan sonra ya kalfası ya da dadısı ile beraber aynı yaştaki çocuklarla oynar, bahçelere çıkar küçük cariyelerle vakit geçirirdi. Sultanlar, kalfasız ve dadısız hiç dışarı çıkmazlardı. Bu oyunlara zaman zaman, geleceğin harem ağaları olacak ve haremi yönetecek, zenci çocuklar da katılırdı. Her dairede ve evde haremağaları namzedi bu çocuklardan dört-beş tane bulunurdu. Onların sadakat ve vefakârlıkları müthişti. Arkadaşlık edecek yaşta olanlarla evin hizmetlerini idare edenlerin sadakatleri ve temiz kalblilikleri yanında, kıskançlıkları da müthişti.

Sultanlar, okuma çağına gelince irade-i şahane ile derse başlarlar ve kendilerine atanan hocalar tarafından ders görürlerdi. Sultanlar, derse törenle başarlardı. Çoğu zaman, törenlere padişah da katılırdı. Bazen "Besmele"yi padişahın kendisi çektirirdi. Bundan sonra husûsî hocalar tarafından okutulurlardı. Sultanların

¹⁹³ M Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.67

¹⁹⁴ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.325

Kur'ân-ı kerîmi doğru okumaları husûsunda titizlikle durulurdu. Sultanlara Kur'ân-ı kerîmden sonra lüzumlu din ve dünyâ bilgileri de öğretilirdi.

Sultanlar Kur'an-ı kerimden başka Türkçe, Matematik, Tarih, Coğrafya, Arapça ve Farsça dersleri de alırlardı. Topkapı Sarayı'nda, dersler şehzadeler dershanesinde okunurdu.

Bugün Topkapı Sarayı Hazine Dairesinde bu küre rahlelerden ve çantalardan bazıları teşhir edilmektedir.

Dolmabahçe Sarayında ise okul harem içindeydi. Geniş bir oda halindeki okulda masalar artık çağdaş bilgileri ve öğretilen yabancı dilleri, kafesli elemanlar ve rahleler ise geleneksel dini eğitimin burada nasıl bir araya geldiğini yansıtmaktadır. Ayrıca üst katta müzik odası da zevkte olduğu kadar müzik eğitiminde de 19. yüzyılda Avrupa etkisinin ne ölçüde saraya girdiğini göstermektedir¹⁹⁵.

Yıldızda ise kızların ve şehzadelerin dershaneleri ayrılmıştı¹⁹⁶. Şadiye Osmanoglu anısında '*erkek kardeşleriminki ayırdı Sarayın selamlık kursunda onlariki, harem kısmında (küçük mabeyn) bizimki bulunuyordu*'¹⁹⁷ diyerek bu durumu kanıtlamıştır. Mehmed Reşat zamanında hemen hemen aynı dersler Yıldız Sarayında okutulmuştur. Yalnız bunlara ulûmu diniye ile jimnastik dersi ilâve edilmiştir¹⁹⁸.

Padişahın kızlarının iyi okuyup yazma bildiklerini elimizdeki mektuplarından anlamaktayız. Sultanlara ait XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar türlü vesilelerle kendi el yazıları ile yazdıkları mektuplar var. Sultanların mektuplarında anlatımları düzgün, kelime, cümle ve gramer hataları yok denecek kadar azdır. Bütün bunlar, sultanların iyi okuduklarına işarettir¹⁹⁹. İlk defa Latin harfleriyle mektup yazan III. Mustafa'nın kızı Hatice Çan olmuştur.

Sultanların dört köşe mühürleri de vardır. Mektuplarına ve türlü kâğıtlarına bunu basmışlardır.

¹⁹⁵ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.20

¹⁹⁶ M. Çağatay, Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.86

¹⁹⁷ Şadiye Osmanoglu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı', *Hayat*, S.1, c:1, İst., 1963, s.6

¹⁹⁸ M. Çağatay, Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.87

¹⁹⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.87

Sultanlar, erkeklerden kaçma çağına gelince başlarına yaşmak örtmekte, dışarıya çıktıkları zamanlarda uzun elbiseler giymektedirler²⁰⁰.

Padişah, yalnız saltanatın vârisi değil, aynı zamanda aile başı olmak sıfatıyla da, evlenme çağına gelen sultanları evlendirmek zorunda idi.

İlk Osmanlı Padişahları, kızlarını Karaman, Candar ve Akkoyunlu Hükümdarlarının oğullarıyla evlendirdikleri gibi, yanlarında çalışan devlet adamlarına da veriyorlardı.

Osmanlı Hükümdarları, Anadolu Birliği'ni kurunca, etrafta kızlarını verecek haneden kalmadığından, sultanları vezirler, kaptan paşalar ve büyük devlet adamlarıyla evlendirmeye başladılar. Padişahın kızlarını Anadolu'da Beylere vermesi, duyuşal nedenlerden ziyade siyasî gayelere dayanıyordu²⁰¹.

Yıldırım Beyazıd'ın kızı Hundi Hatunu Emir Sultan ile evlendirmesi bir tarafa bırakılırsa, diğer padişahlar, kızlarını ulemâ ile evlendirmemişlerdir. Bu dinî bir meseleden mi, yoksa, siyasî bir prensip bakımından mı, yoksa tesadüfen mi böyle olmuştur, bu hususta bir ize rastlanmamıştır²⁰².

Padişah, kızını veya kızkardeşini evlendirmek isteyince sadrâzama bir hatt-ı hümayun yazar, damat olacak kişinin nişan takımlarını yollamasını emrederdi, ya da bu alanda sadrâzamla yazışır, uygun bir damat için salık verilmesini ister, sadrâzaman gösterdiği adaylardan birisini damatlığa kabul ederdi.

Yeni damat, fermanı alır almaz, karısını veya kadınlarını boşardı. Sokullu Mehmet Paşa iki hanımını, Kalaylı Koz Ali Paşa, Hezarpâre Ahmet Paşa ve Nevşehirli İbrahim Paşa da damatlığa aday olunca hanımlarını boşamak zorunda kalmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan XVI. yüzyılın ortalarına kadar sultanlar, eşlerinin görevleri dışarda ise onlarla beraber giderler, İstanbul dışında hayat sürerlerdi. Bu âdet, çok muhtemel olarak, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa evlendikten sonra kaldırılmıştır. Eşleri dışarda olan sultanlar, İstanbul'da kendilerine ayrılan saraylarda yaşıyorlardı. Bütün işlerini, padişah

²⁰⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.87

²⁰¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.89

²⁰² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.89

tarafından tâyin edilen kethüdaları görürdü. Eğer sultanın evleneceği erkek dışarda ise düğünü yapması için İstanbul'a çağırılırdı. Düğünden sonra tek başına görevine dönerdi. Zaman zaman İstanbul'a gelir, sultanla beraber otururdu. Çoğu zaman bunlar evlendikten sonra dışarda kalmazlar, kısa bir süre sonra İstanbul'da daha yüksekçe bir mevkie tâyin edilirlerdi. XIX ve XX. yüzyıl başlarındaki damatlara daha çok İstanbul'da görev verilirdi

On altıncı asır başlarından itibaren sultanların yalnız Osmanlı vezir ve beylerine verilmesi tekanür etmişti. Sultanlarla evlenenlere "damat, enişte, güvey" denirdi. Bunların içinde çok değerli ve ünlüleri vardı. Bir kısmı sadrâzam oldu. Çoğu da Kaptan Paşa idi. Az önce bahsettiğim gibi sultanlar din adamlarına —bir istisna ile— verilmiyordu Değerli damatların ünlüleri şunlardı: Hersekzâde Ahmed Paşa, Makbul İbrahim Paşa, Çorlulu Ali Paşa, Silâhdar Ali Paşa, Nevşehirli İbrahim Paşa, Koca Ragıp Paşa. Halit Ziya Uşaklıgil, son devir damatlarını şöyle anlatır: "Damatlık kuru bir isimden ibaret değildi. Baltalimanı, Ortaköy, Kuruçeşme, Çemberli Taş gibi yerlerde bir sarayı, altında yazın fayton, kışın bir kupa arabası bulunurdu. Vezirlik, müşirlik gibi rütbelere, yüksek mevkilere tâyin edilirdi. Bunun için her gencin kafasında 'Damad-ı şehriyârî' olmak ülküsü yaşırdı.

Sultanlar, erginlik çağına girmeden önce nişanlanabilirlerdi. Genellikle erginlik çağına gelince de (14-16) evlenirlerdi. Küçük gelinlere III. Ahmet devrinde çok rastlanmıştır²⁰³. Bu çığırı I. Ahmed'in eşi ünlü Kösem Sultan açmıştır. İktidarda kalmak, durumunu kuvvetlendirmek için küçük yaştaki kızlarını, devrinin kalburüstü ve azılı paşalarıyla evlendirmiştir. Kızların bazıları ikî-üç yaşlarında nişanlanıyordu I. Ahmet, kızı Ayşe Sultanı ve Fatma Sultan'ı 13, Sultan İbrahim Gevher Sultanı 3, Beyhan Sultanı 2, II. Mustafa kızları Ayşe, Emine ve Safiye Sultanlar'ı 7; III. Ahmet kızı Fatma Sultanı 5, Ümmü-Gülsüm Sultanı 2, Atike Sultanı 12; III. Mustafa Şah Sultan'ı 3 yaşında iken nikâhlandı²⁰⁴. Bunun tersine olarak yaşlı iken evlenen sultanlara da rastlanmaktadır. Bunun türlü nedenleri olduğu anlaşılıyor. Babalarının

²⁰³ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.19

²⁰⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.92

ölmesi, hastalıklı olmaları, savaşların uzun sürmesi ve hükümdarın sevmediği padişahın kızları olmaları gibi.

Bazıları birkaç kez dünya evine girdiler²⁰⁵. Örneğin; I. Ahmed'in kızları Ayşe, Safiye ve Fatma sultanlar altışar (Evliya Çelebi'ye inanmak gerekirse Fatma Sultan 12 kez evlenerek saltanat tarihinde rekor kırmıştır) kez evlenerek Osmanlı hanedanı evlenme tarihinde rekor kırmışlardır. II. Mustafa'nın kızı Safiye ve Emine Sultanlar; III. Ahmed'in kızı Atîke Sultan 4 er kez, II. Mustafa'nın kızı büyük Ayşe Sultan, III. Ahmed'in kızı küçük Ayşe Sultan, III. Mustafa'nın kızı Şah Sultan üçer kez evlenmişlerdir. İki kez evlenenler ise pek çoktur.

XVII. yüzyılda başlayan bu çocuk yaşlarında evlendirme usulü II. Mahmud'a kadar süregelmiştir. III. Mustafa döneminde yaşanan dramatik olaylardan sonra da padişah çocuklarının çocuk yaşta evlendirilmeleri giderek ortadan kalkmıştır²⁰⁶. II. Mahmud bu anormal durumu tamamiyle ortadan kaldırmıştır. Eskiden olduğu gibi evlenmede erginlik çağı kabul edilmiştir. Bu, saltanatın kaldırılmasına kadar böyle sürüp gelmiştir. Hatta bazı padişah kızlarının kendi eşlerini seçmelerine bile izin verilerek, İslam toplumunda o zamana kadar görülmemiş bir özgürlük tanınmıştır. Böylece bazıları sevdikleri erkeklerle evlenmişlerdir.

Sultanların, eşlerini ya görerek ya da resimlerine bakarak seçtikleri anlaşılıyor. Örneğin Mediha Sultan ikinci kocası Ferit Paşayı., II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan da Ahmet Nami Beyi, fotoğraflarından beğenerek evlenmişlerdi. Hattâ II. Mahmud'un, Abdülmecid'in ve II. Abdülhamid'in kızlarından bazıları âşık olduktan sonra sevdikleriyle evlendiler²⁰⁷.

XIX. yüzyılın başına kadar Padişah kızları kendilerinden yaşlı, önemli devlet adamlarıyla evlendiriliyordu. Bu evlenmede, her halde sultanların rızaları alınmıyordu. Bu nedenle de genç yaşlarında dul kalıyorlardı.

Osmanlı sarayında sultan düğünleri pek parlak yapılı, bilhassa çeyizlerin zenginliği göz alıcı bir ihtişamlı olurdu. Eski asırların debdebesi Ondokuzuncu

²⁰⁵ Alev Lytle Croutier, *a.g.e.*, s.102

²⁰⁶ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.22

²⁰⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.91

asırda da devam ettirilmeye çalışılmış, II. Mahmud'un, Abdülmecid'in kızları günlerce süren şenliklerle evlenmişlerdi²⁰⁸.

Osmanlı düğünleri Tanzimat Devri'ne kadar aynı biçimde süregelmıştır. Osmanlı Hükümdarları'nın yaptıkları ve yaptırdıkları, düğünler Anadolu Selçuklu Sultanlarının düğünlerine benziyordu.

Sultan düğünlerinin en parlağı kına gecesi olurdu. O gece, divan âzalarının hanımları ve yeniçeri ağasının ailesi de kınaya davet edilirdi.

Sultan düğünlerinin süresi değişti. Genellikle, padişahların ilk kızlarının düğünü çok debdebeli ve tantanalı olurdu. Gözden düşen, tahttan indirilen ya da öldürülen padişah kızlarının düğünleri sönük geçerdi. Eğer tahtta oturan padişah, evlenen sultanın kardeşi ise o zaman durum biraz değişirdi.

Bazı sultan düğünleri 1-2 gün içinde sona erdiği halde, padişah kızlarının düğünleri bir hafta, iki hafta, hattâ üç hafta sürerdi. Her gün devlet erkânına ve şehrin ileri gelenlerine ziyafetler çekilirdi. XVI. yüzyılın sonuna kadar kına geceleri ve törenler eski sarayda yapılırdı. III. Murad zamanında harem, Topkapı'ya getirilince, padişah kızlarının düğünleri Topkapı'da, ölen hükümdar kızlarının düğünleri ise Eski Saray'da yapılıyordu. Çünkü ölen ve tahttan indirilen padişahların kızları da Eski Saray'a gönderilirdi.

Daha önce belirttiğim gibi Islahat ve Tanzimat dolayısıyla sultan düğünlerinde, bazı değişmeler olduğu göze çarpmaktadır. II. Mahmud ve Abdülmecid döneminde bu değişiklikler hissedilir derecede oldu. Bunun yanında kılıkta, kıyafette birçok değişmeler olmuştu.

Yine bu çağda, çeyiz alayları çarşamba, gelin alayları perşembe günü oluyordu. Topkapı Sarayı önemini kaybettiğinden bu çağda düğünler, Çırağan., Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında yapılıyordu. Eğer gelin kıyıda bir saraydan bir sahilsaraya gidiyorsa, o zaman gelin denizden götürülüyordu. Nitekim Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan 1854 yılında Çırağan Sarayı'ndan Baltalimanı

²⁰⁸ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, 'Osmanlı Sarayı'nın Bir Muhteşem Düğünü', *Resimli Tarih Mecmuası*, S.16, c:2, İst., 1951, s.673

Sahilsarayı'na denizden götürülmüştü. Bu törene devlet ve ordu erkânı katılıyor: resmî elbiselerini giyyiyorlardı. Gelin alayını daha çok askerler izliyorlardı.

Nikâhlarda o zamana kadar baş rolü oynayan darüssaade ağası eski önemini kaybetmiştir. Artık sultanların vekilliğini darüssaade ağası değil, baş mabeyinci yapıyordu. Erkek tarafının vekili de nazırlardan birisi oluyordu. Kethüdalık da kalktığından tanıklar da daha çok nazırlardan, mabeyinciler ve musahiplerden oluyordu. Nikâh Dolmabahçe sarayında, yine şeyhülislâm tarafından kıyılıyordu. Bu devir nikâhları genellikle şöyle kıyılırdı: Nikâh merasimi Dolmabahçe Sarayı'nda yapılırdı. Hünkâr, elbette nikâhı kıyan zamanın şeyhülislamını da taltif ederdi. Nikah merasimi Dolmabahçe Sarayının büyük bir salonunda icra olunurdu.

Yine eskiden olduğu gibi gelin saraydan büyük bir törenle bir arabaya bindirilirdi. Gelin arabasının ardından davetlilerinkiler gelirdi. Saraydan hareket eden gelin alayı damadın sarayına doğru ilerlerdi. Mehterhane kalktığından saray bandosu çalınırdı. Gelin büyük bir alayla sarayına ulaşır, kapıda damat ile kızlar ağası tarafından karşılanırdı. Gelin âdet gereğince arabadan inmemek hususunda naz yapardı. Gelin sultan, damada yapmadığı nazı bırakmaz, bazan bu yüzden koltuk merasimi saatlerce sürerdi. Padişahın da sabrı tükenir, geline musahiplerden biriyle damadı fazla üzmemesi için haber gönderirdi²⁰⁹. Bunun üzerine damat, gelinin arabadan inmesine yardım eder, sağ koltuğuna kendisi, sol koltuğuna da kızlar ağası girer, halı ve kilimlerin yayılı olduğu yoldan hareme götürülürler, özel surette yapılan tahta oturturlardı²¹⁰. Damat Paşa davetlilerin her birine derecelerine göre birer hediye verirdi. Bu sırada darüssaâde ağası pâdişâh namına damada bir samur kürk giydirir ve paşayı sultana takdim ettikten sonra çekilirdi. Bundan sonra yenge kadın paşayı odaya sokar, damat paşa odanın bir köşesinde namaz kıldıktan sonra zevcesinin eteğini öper ve sultanın, oturması için müsaadesine kadar ayakta dururdu.

Bu devirde gelinin elbisesinin rengi de değişmişti. II. Abdülhamid zamanına kadar sultanlar, hanedanın rengi olan kırmızı kumaşlardan yapılan gelinlik elbisesi giyerlerdi. Bunu ilk defa II. Abdülhamid'in kızı Naime Sultan yıkmış, davetlilerin

²⁰⁹ Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Sarayda Sultanlar Nasıl Evlenirlerdi?', *Hayat Haftalık Mecmua*, S.10, c:1, İst., 1963, s.13

²¹⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.111

önüne beyaz bir kumaştan yapılmış gelinlik elbisesi ile çıkmıştı. Bundan sonra sultanlar, beğendikleri renkten gelinlik elbiseleri yapmışlardır²¹¹.

Bir sultanla evlenecek paşanın memuriyeti hariçte ise düğün için İstanbul'a çağırılır, konak döşer, sultanla evlenir ve sonra vazife ile İstanbul'da kalamazsa yine memuriyeti başına döner, sultan İstanbul'da kocasının konağında kalırdı. Yalnız hanım sultanların kocalarının yanlarında bulunmasına müsaade edilmekte idi²¹². Pâdişâhın müsaadesi olmadan kocalarından ayrılamazlardı.

Sultanlarla evlenen damatlar, başka kadınlarla evlenemezler, cariyelerle düşüp kalkamazlardı. Sultanın sözünden bir santim ayrılamazlardı. Damat, döşeli saray ve konaklara, bir iç güveyisi gibi girer, bir çeşit sığıntı hayatı yaşardı. Bu nedenlerden, karısını boşama hakkı yoktu. Bunu, ya korkusundan, ya da hanedana karşı hakaret sayılacağından yapamazdı. Sultan, kocasını beğenmezse, ya da geçinemezse hükümdardan izin alarak boşardı. Hükümdar da damada çok kızarsa onu damatlıktan attığı olurdu. Vezir-i-âzam damat Lûtfî Paşa bir tartışma sonunda, eşi şah sultana ağır sözler söylediğinden ve hançerle üzerine yürüdüğünden, Kanunî Sultan Süleyman tarafından; veziriâzamlıktan ve damatlıktan atılmıştı. IV. Murad, kızkardeşi Fatma Sultanın kocası Çatalcalı Derya Kaptanı Hasan Paşaya kızdığından enişteliliğinden attı. V. Murad'ın kızı Hatice Sultan, Naime Sultan'ın kocası Kemalettin Paşa ile sevişince, II. Abdülhamid, Kemalettin Paşa'yı damatlıktan çıkardı, ve Bursa'ya sürdü. Bu rezaleti duymıyan kalmadığı halde, Hatice Sultan'ın kocası eşini boşamaya cesaret edemedi. Bu boşanma, ancak II. Meşrutiyet'den sonra olabildi. Ve bu halde dahi boşamayı Hatice Sultan yaptı.

Sultanlar kocalarının kendilerinden başkalarıyla münasebetlerini istemezler, hattâ o zamanın âdeti üzere cariyeye istifraşına müsaade etmezlerdi. Kocaları, sultanların tahakkümlerine katlanmağa mecbur olup hanedana hürmeten veya korkularından zevcelerini tatlik edemezlerdi.

Padişahlar, kızlarına veya kardeşlerine, çiftlikler, mukataalar temlih eder; sultanların rahat ve zengin yaşamalarını sağlardı. Dul sultanlara, şehreminlerince ve

²¹¹ M. Çağatay Uluçay , *Harem II*, s.112

²¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.166

matbah-ı âmirece tâyinât verilmesi kanundu. Sultanların has ve paşmaklık adı verilen dirlikleri vardı.

Bir yerin geliri kendisine bağışlanan sultan, burasını voyvodalar eliyle yönetirlerdi. Çok güçlü sultanların dirliklerini veya mukataalarını çekip çeviren kethüdaları ve voyvodaları çoğu zaman halka zulmederler, kanun dışı vergiler alırlar, işler yaptırırlardı. Halk, padişahı korktuğu için bunları şikâyet edemezdi.

Meşrutiyet devrinde damatların ve sultanların Hazine-i Hassa ile ilgileri kesildi. Damatlar, derecelerine göre sınıflara ayrıldı. Böylece şehzadelere, sultanlara ve damatlara ödenek bağlandı. Damatlara otuz lira bağlandı. Bu yüzden damatlar, yeni padişah Mehmed Reşad'a küskündüler²¹³.

Padişah kızları öldüğü zaman, kadınefendi ve cariyelerde olduğu gibi, muhallefatına el konur, hazine adına, malları zaptedilirdi.. Meselâ 1188 H., 1774 M. senesinde Birinci Abdülhamid' in ana ve baba bir kardeşi Zeyneb Sultan vefat ettiği zaman külliyyetli olan malı irsen pâdişâha intikal ederek iç hazineye alınmıştır. Fakat çoğu zaman hesaplaşmada borçlu çıkmışlar, borçları hazinece ödenmiştir. Zengin sultanların saraylarının, sahil saraylarının, eşyalarının önemli bir kısmının öbür sultanlara bağışlandığı da olmuştur.

Sultanların kız çocuklarına "Hanım Sultan", oğullarına da 'Bey' deniliyordu. Genel olarak şehzadelerin kızlarına da Hanım Sultan adı veriliyordu. Bazı yabancı tarihçiler, sultanlardan doğan çocukların öldürüldüklerini yazıyorlarsa da doğru değildir. Bunu, sultanların hayatları incelendiği zaman açıkça görüyoruz. Aynı zamanda, Fatih Kanunnamesinde bunların öldürülmesiyle ilgili kayıt yoktur²¹⁴. Tersine, bu kanunnâmede, sultan çocuklarının hangi görevlere kadar yükelebilecekleri gösterilmiştir. Bunlar ekseriyyetle saray hizmetlerinde ve kapıcıbaşılıkta bulunurlardı.

²¹³ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.91

²¹⁴ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.324

III. BÖLÜM

HAREMDE GÜNDELİK YAŞAM

Haremde yaşayanların kapalı kapılar ardında nasıl vakit geçirdikleri her zaman merak konusu olmuştur. İmparatorluğun kurulduğu ilk dönemlerden itibaren incelemeye başlarsak özellikle yenileşme döneminin harem yaşamını diğer dönemlere nazaran daha çok değiştirdiği bilinen bir gerçektir. Bu dönemdeki değişiklikler haremde yaşayan kadınların ufkunu açacak günümüze kadar gelen kalıntılara temel teşkil edecektir.

Halvet

Haremde yaşayan kadınların serbest bir şekilde bahçelerde, mesirelerde eğlenmelerine "halvet" denirdi. Bir de has bahçede yapılan halvetler vardı. Padişah halvet yapılacağını bir hatt-ı hümayunla bildirir, böylece rahatsız edilmemesini emrederdi. Has bahçenin bazı yerlerinde devamlı olarak halvet sokakları ile perdeleri bulunurdu. Halvet günü üçüncü avlu tamamiyle boşalır, bahçenin görülebilecek yerleri halvet bezleri ile örtülürdü. Bahçede, kadınların ve cariyelerin dolaşacağı yollar üzerine ve etrafına çadırlar kurulur; sanki kapalı sokaklar ve oturma yerleri meydana getirilirdi. Bunlardan başka oturulacak, namaz kılınacak, oynanacak, eğlenilecek ve yemek yenilecek çadırlar da kurulurdu. Çadırların içine, haremde süslü ve işlemeli yastıklar, minderler, perdeler getirilirdi. Yıldız'da, Çırağan ve Beşiktaş Sarayları'nda da halvet süregelmiştir²¹⁵. Bu gelenek, saltanatın kaldırılmasına kadar sürmüştür.

²¹⁵ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara 1992 s.148, Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.355

Beylik Gezintiler

Baharlarda ve yaz aylarında, zaman zaman, hasbahçe ve saray dışındaki gezi yerlerine de geziler yapılırdı. Haremde yaşayan kadınların hasbahçeden sonraki gezinti yeri Altın Yol'du. Sarayın birinci sınıf kadınları, Altın Yol'un çevresindeki dairelerde yaşardı. Buraya «Altın Yol» denmesinin nedeni tahta çıkan padişahın Babüssade'ye giderken, yolun iki tarafına dizilen Harem kadınlarına altın dağıtmasıdır. Şehzadelerin Haremde bir nevi tutsak olmalarından sonra getirilen bu adet, özgürlük ve saltanata kavuşmanın ilk kutlaması gibidir.

Mahmut II'nin saltanatı sırasında (1808-1839), havada bir 'liberalizm' esmiştir. Sultan'ın annesi, Nakşidil Sultan,efsaneleşen Aimee de Rivery idi. Levanten korsanlar tarafından kaçırılan bu Maninikli kadın, İmparatoriçe Josephine de Bonaparte'ın yeğeni olan bir Fransız kıızıydı. Fransa'ya öğrenime giderken kaçırılmış ve daha sonra Sultan Abdülhamit I'ın haremine satılmıştı.

Aimee, beklenmedik alinyazısına en iyi şekilde uyum sağladı, kendisini sultana kabul ettirdi ve daha sonra da Valide Sultanlığa yükseldi. Saltanatı sırasında, Fransız kültürünü hareme sokmayı O başardı²¹⁶.

O günler, Boğaziçi'nde gece yarısı sefalarının yaşandığı, müzik ve raks günleriydi.

Aimee gibi kadınlar haremın sosyal yapısını yumuşatmaya yardımcı oldular, halın sayılacak kadarda çok özgürlük sağladılar. Harem ağalarının sıkı gözetiminde bile olsa, kadınların Kâğıthane'ye mesireye gitmelerine artık izin veriliyordu.

Kâğıthane, Haliç'e dökülen iki dere boyunca uzanan geniş ve ağaçlıklı bir çayırdı. Harem halkı çok kalabalık olduğundan, guruplara ayrılırlar, gezi yerlerine nöbetleşe gidilirdi. Lâle Devrinden beri de İstanbul'un en ünlü gezi yeri Kâğıthane olduğu için harem halkı daha çok Sa'dabâd'a giderdi. Bu gezilere "Beylik Gezi" adı verilirdi Ceviz, sakız ve çınar ağaçlarının gölgesinde, haremli kadınlar öbekler halinde çayıra yerleşir, çevrelerinde köleleri, harem ağaları ve çocuklar koşturup

²¹⁶ Alev Lytle Croutier, *a.g.e.*, s.55

dururlardı. Sultanların haremelerini eğlendirip oyalamak için yaptırdıkları kasr ve köşkler, saraylıların gözde gönül eğlendirme yerleri haline gelmişti.

Kadınlar, İstanbul'un Anadolu yakasındaki Küçüksu mesiresine gitmek için kayıklarla Boğaz'ı arşınlar, kayık sefalarına Küçüksu ve Göksu derelerinde devam ederlerdi. Buraları da tıpkı Kâğıthane gibi zarif yalılarla bezenmiş bir eğlence yeri idi. Çayırdaki insanlar bir araya gelip temiz havadan, kuzu çevirmelerinden nasiplerini alır, cambazların, kuklacıların, Karagöz-Hacivat ustalarının marifetlerini seyreder ve çingene kadınlarının açtıkları falları dinlerlerdi. Laleler ve kır çiçekleri tatlı esen yelle dalgalanır, çevrede Bulgar çobanlar çubuklarını tüttürerek koyunlarını otlatırdı. Bu tür geziler hareme hareket ve heyecan getirirdi.

Bazen de Göksu'ya uzanılıyordu. Preziosi'nin bir tablosunda, Valide Sultan'ın bizzat yaptırdığı mesirelerdeki çeşmelerden biri açık ve seçik görülür.

Çadırlar, halvet sokaklarıyla birbirine bağlanır, kadınlar ve cariyeler serbestçe sokaklarda yürüyebilir, bir çadırdan öbürüne hiç kimseye görünmeden gidebilirlerdi. Dışarda yeşil renkli çadırların, ağaçlar, çiçekler ve yeşillikler arasında kurulması, oraya yepyeni bir görünüş verir, gönüllere rahatlık getirirdi.

Baş ve ikinci kâtibe, gezintinin nereye yapılacağını ve hangi cariyelerin bu geziye katılacaklarını haremde ilân ederlerdi. Beylik Geziler, cuma günleri yapılırdı. Haremin küf kokulu odalarından kısa bir süre için de olsa, kurtulmak haremde yaşayanlarda büyük bir sevinç uyandırırdı. Herkes en güzel elbiselerini giyer, gidişe hazırlanırdı. Geziye katılacak kadınlar, sultanlar, ondan sonra ustalar, kalfalar ve cariyeler arabalarına binerler, haremde göç yerine hareket ederlerdi²¹⁷.

Kafilenin önünde ve yanlarında atları üzerinde harem ağaları bulunurdu. Arabalarının perdeleri yarıya kadar indirilirdi. Kafile, ağır bir yürüyüşle gezi yerine varır, harem halkı arabalarından iner, hazırlanmış olan çadırlarına giderlerdi. Harem, burada akşama kadar eğlenir, türlü oyunlar ve eğlencelerden sonra saraya dönerlerdi.

19. yüzyıldan sonra Batı müziği ile yetişmiş olanlar da beylik gezintilere katılmıştır²¹⁸.

²¹⁷ M. Çağatay Uluçay, *Harem II.*, Ankara, 1992, s.151, Leyla Saz, 'Saray Ve Harem Hatıralarım' *Yeni Tarih Dergisi* II, İst., 1958, s.445

²¹⁸ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.43

Kıyafet konusu çok fazla gündemde tutulan ve tartışılan bir konu olmuştur. Kadınların saray dışında giydiği kıyafetlerin şekli sık sık yayınlanan fermanlar ve fetvalarla düzenlenmeye çalışılmıştır. Selim'den II. Abdülhamid'e kadın kıyafetlerini şeriata göre belirleyen, çarşaf boylarına, başa sarılan ve üst üste örtülen örtülere, giyilen renk ve kumaşlara varıncaya kadar sınırlamalar getirdiği görülmektedir²¹⁹. II. Mahmud döneminde de kadınların gezintiye çıkabilmeleri için, ferace ve yaşmak kullanma müsaadesi hareme verilen en büyük haklardan biriydi. Artık kafese biraz da olsa gün ışığı sızmıştı²²⁰. Yaptığı yeniliklerle halkın kendisine gavur dediği Sultan Mahmud, haremdeki kadınlara özgürlük tanıyan ilk padişah'tır. Feracelerin atıldığı yerini aldığı çarşaf dönemi ise II. Abdülhamid dönemi olmuştur. Çarşaf suriyeli kadınlardan etkilenecek kullanılmaya başlanmıştı. II. Abdülhamid ise bu çarşaftan hiç memnun kalmamış ve o dönemde şöyle bir ifade kullanmış²²¹:

Böyle bir çirkinliğin yayılmasına izin veremem... Yasak edeceğim bu çarşafları... İnsan, yarasa gibi ortalıkta dolaşır mı?.. İnsan, umacı gibi gezer mi?.. Bu kılığa girmiş annelerden çocukları bile korkar!.. Ne geleneklerimize uygun, ne gelişmemize... Bari, hiç olmazsa göze iyi görünse ilişmezdim doğrusu...

Gerçekten Padişah, bu konu ile ilgilenmiştir. Nadir Ağa'yı çağırmıştır. İşbilir, yordam bilir bir kişiydi Nadir Ağa... Kendisine gördüklerini ve düşüncelerini anlattıktan sonra gerekenin yapılmasını istemiştir. Nadir Ağa, gereken kişilere Padişah'ın iradesini ulaştırmış ve çarşaf yasağını çıkartmıştır. Fakat işin garibi, umacı haline dönüşmüş kadınlar bile bu yasağa uymak istememişler, direnmişler, çarşaf giymekte ısrar etmişlerdi. Bu mukavemet, hükümetin de gevşek davranmasına sebep olmuş, bir süre sonra bu yasak kovalanmaz olunca, çarşaf moda'dan, dini kisveye dönüşmüştü. Biliyorsunuz hala günümüzde bu çarşafı çok sayıda kişi kullanmaktadır²²².

IV. Mehmed de ilk kez Gülnuş Sultan'ı Balkan şehirlerini gümüş arabayla dolaşmakta serbest bırakmıştır.

²¹⁹ Leyla Kaplan, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi', *Osmanlı*, Ankara, 1999, c.5, s.468

²²⁰ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.110

²²¹ İsmet Bozdağ, *Haremin Pencersinden II. Abdülhamid*, İst., 2004, s.145

²²² İsmet Bozdağ, *Haremin Pencersinden II. Abdülhamid*, İst., 2004, s.145

Bunun tersine kadın düşmanı olan III. Sultan Osman İstanbul'da dolaşmaya çıktığı haftanın üç gününde kadınların sokağa çıkmalarını ve evlerinde olsa bile süslenmelerini yasak eden bir kişiydi. Haremdeki bütün hanende , sazande ve rakkaseleri kovmuştur ve haremdeki kadın ve cariyelerle karşılaşmamak için özel bir önlem almıştı. Gümüş çiviler çakılmış ayakkabılarıyla dolaştığı zaman , ayak sesini duyan harem kadınları onunla karşılaşmamak için çil yavrusu gibi dağılıp, saklanıyordu

Yalnız II. Mahmud'un batılı çabaları kadınlar tarafından suistimal edilecek, birtakım rezaletlerin çıkmasına yol açacaktır.

Tanzimat padişahı Abdülmecit ise tahta çıktığında 16 yaşındaydı. Babasının yeniliklerine devam eden Sultan Mecit, eğlenceye, süse, kadınlara düşküdü. Bu dönemde sarayın israfı müthişti. İsrafa sebebiyet veren de sultanlardı. Sultan Abdülmecid sarayının üç senelik borcu, üç milyon kese akçeyi bulmuştu. Sultanlar zevk etmek, boğazın mehtap eğlencelerinde bulunmak için ekseriye elmaslarını sarraflara rehin koyarlar, aldıkları paraları da Büyükdere ve Bebek koyunun mehtap alemlerine tahsis ederlerdi. Boğaziçi ve Kâğıthane alemlerine avuç avuç para sarfedilirdi²²³. İşte kadınlara tanınan bu serbestlik nedeniyle padişahın kadınları ve kızları seyir yerlerinde, Beyoğlu sokaklarında saltanat namusunu ihlal edecek şekilde gezmeye başlamışlardır²²⁴. Örneğin Abdülmecid'in dördüncü ikbali Nalan Hanım'dan dünyaya gelen, Prens Sebahattin ve Lütfullah Bey'in annesi Seniha Sultan, devrin en züppe saray kadınıydı. Bütün saray kadınlarının saçlarını uzatması adet iken, o erkek stili kısa saçla dolaşır, alafranga usulde elbiseler giyerdi. Oldukça serbest tavırlarla hareket eder, yüksek sesle kahkaha atar ve kalın bir sesle konuşurdu. Laubali hareketleri yüzünden sarayda pek hoş karşılanmayan Seniha Sultan, merasimlerde fevkalade kumaşlardan elbise giyer ve başına taç koyardı.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla birlikte müzik sona erdi, çılgınlıklara set çekildi. Hastalık derecesinde öldürülmekten korkan Sultan; müzik olsun, kayık gezintileri ya da raks gösterileri olsun bütün toplantıları

²²³ Ahmed, Refik Altınay, 'Sultanların Korkunç israfları', *Tarih Dünyası*, 1950 S.2, s.64

²²⁴ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.123

yasakladı. Onun saltanat dönemi adeta bir sosyal mateme dönüştü. II. Abdülhamid mutaassıp ve dindardı. Babası Abdülmecid ve amcası Abdülaziz zamanlarında saray kadınlarının serbestçe seyir yerlerinde dolaşmalarını ve harem hayatının eski kayıtlardan sıyrılmasını hoş görmemişti. Kendisi tahta geçince bu gibi hallere meydan bırakmamıştır. Hatta kale duvarlarıyla çevrili kuş uçmaz bahçelerde bile dolaşmalarına müsaade etmemiştir²²⁵.

Grace Ellison, "Bugünkü Türkiye"de (1908), bu üzücü gelişme karşısında bir kadının yanıtını kaydediyor. Halide Edip Adıvar'ın(1914) sözleri, köle yaşamlarını çekilir hale getiren eğlencelerden de yoksun bırakılan kadınların üzerine çöken kâbusu anlatır²²⁶:

"Hepimiz avare ve işe yaramaz yaratıklarız, dolayısıyla da çok mutsuz, kadınlar her yerde aranıyorlar, hepimizin yapabileceği işler var, ancak ülkenin âdetleri, bizim bunları yapmamıza cevaz vermiyor.

Bizde de büyükannelerimizin kaderciliği olsaydı, muhtemelen daha az ıstırap çekecektik, ama aldığımız kültürle, sık sık olduğu gibi, tek tesellimiz olan inancımızdan şüphe etmeye başladık. Hayatımızı tahlil ettik ve adaletsizlikle acımasızlıktan, gereksiz üzüntüden başka bir şey bulamadık .Boyun eğme ve kültür bir arada olmuyor. Gündelik hayatımızın sıkıcılığını anlatarak sizi nasıl etkileyebilirim? Hep peşimizi kovalayan ölümü nasıl açıklarım? Bu hayatı yaşayan bizler kadar Türk kadınının hayatındaki üzüntüleri kim daha iyi anlayabilir? Bunun üzüntüsü elbette Türk kadınına ait, çünkü haklarını kendi ruhlarına sindirdiler. Bizim yaşadığımız saltanat kadar, bir başka ülkenin tarihi, bu kadar acımasız olabilir mi? Benim kasvet verici olduğumu söyleyeceksiniz, belki öyleyim. Ama hayatımın en güzel yılları zehirlendikten sonra, başka türlü olmama imkân var mı? Günü nasıl geçirdiğimi sanıyorsunuz! Öncelikle düş kurarak! Başka ne yapabiliriz ki? Biz köleler için Boğaz'da gelip geçen gemileri seyretmek, tek teselli. Bizim için gemiler, bir gün bizi alıp götürecek olan, -ama nereye, bilemiyoruz- neşeli ciciannelere

²²⁵ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, 'İkinci Abdülhamid'in Kadınları Ve Çocukları', *Resimli Tarih Mecmuası*, c.2, S.17, İst., 1951, s.720

²²⁶ Alev Lytle Croutier a.g.e., s.61

benziyor.Ama güzelim Boğaziçi'ne kafesli pencerelerden bakıp, hiç olmazsa bu zevki tattırdığı için, Allah'a şükrediyoruz.

Haremdeki kadınlarının çoğunun aksine, ben yazıyorum... Bu mektuplar var oluşmun hayali yanı ve aşın ümitsizlik ve isyan anlarında hep mutsuz olduğumuz için, hep bu mektuplara sığınıyorum, aslında belirli birine hitap etmeyen mektuplara. Yazarken bile, hayatımı tehlikeye atıyorum. Umurumda mı sanki? Zaman zaman lavta eşliğinde hep bir ağızdan Doğu müziğinden şarkılar okuyoruz. Ama şarkılarımız hep hüznü veren gamlardan, manzaralarımız hep elem yüklü ve zaman zaman hayatlarımızın boşluğu ve bitmeyen hüznü birden kabarıp, gözlerimizden yaşlar boşandırıyor, ancak çok kez hayatımız öylesine 'ruhumuzu eziyor ki, gözyaşları da yetersiz, çünkü yalnız ölüm bunu değiştirebilir. Soyumun dosdoğru bir kızı olarak, her gün hayata iyi kararlarla başlıyorum. Hiç olmazsa maziye intikal ederlerken geçen saatleri saydım demek için bir şeyler yapacağım. Gece oluyor, dadım beni soymaya ve saçlarımı açmaya geliyor... Kendimi divanıma bırakıyorum ve az sonra hiçbir suçum olmayan bir nedenle bitkin, uykuya dalmış olacağım.

Hamam

Padişahın hamam eğlencelerini anlatan herhangi bir kaynak yok ise de Sultan İbrahim'in cariyelerin kendilerini havuza atmaları için altın ve inci saçması ile ilgili hikayeleri okudukça, eğitilmiş müzisyenlerin, dansözlerin hamam eğlencelerine neler katabildiklerini tahmin etmek zor değildir.

Harem hayatının kuralları göz önüne alındığında, farklı zümrelerin kendi dairelerinin yanı başında, aynı taşlık içinde bulunan hamamlarında kendi aralarında da eğlenceli ve hoş saatler geçirmiş oldukları kuşkusuzdur.

Harem kadınları arasında da gelin hamamına benzer bir törensel olay vardır; padişahla geceyi geçirecek talihli özenle ve özel bir şekilde hamamda yıkanır, kokular sürülür ve hazırlanırdı. Ama bu ortak bir eğlence değildi.

Padişahın, valide sultanın ve kadınların kendi dairelerinde ayrı hamamları vardı. Padişah hünkar hamamında cariyeler tarafından yıkanır. Usta ve kalfalardan

oluşan on iki kız, padişahın her türlü hizmetini yerine getirirdi. Topkapı Sarayı'nda hünkar sofasının hemen yanı başındaki hünkar hamamında padişahın yıkandığı yerin ayrı bir kafes arkasına alınması burada onun güvenliğinin ön planda olduğunu bize hatırlatır.

Batılı örneklerle benzetilmeye özenilen Dolmabahçe Sarayı'ndaki hünkar hamamı da hareli güzel mermerleri ve oyma süslemeleri ile göz kamaştırıcı güzelliكتedir. Geleneksel olarak her zaman binanın alt katında olan hamam Batılı olma uğruna burada üst kata alınmıştır. Geleneklerden tamamen vazgeçmek istenmediğinden olacak tepeden ışık sağlayan cam fanuslarla örtülü küçük ışık menfezleri yerine madeni ajurlu cam örtüler yapılmıştır. Halbuki hamam, sarayın cephe mimarisi bozulmasın diye denize bakan pencerelere sahiptir. Hamama gece girildiğinde, iki mekan arasındaki duvarda iki yana camla açılan ve içine lamba veya fener konan gözler, burada da uygulanmıştır. Bunlarla Topkapı Sarayı cariyeler dairesi ve daha bir çok yerdeki odalarda karşılaşırız. Bu gözler, hem içine yerleştirilen lambaların iki tarafa ışık vermesini sağlıyordu hem de içlerinin kontrolü açısından elverişli idi²²⁷.

Birçok özgürlükten yoksun harem kadınları için hamam günleri adeta bir tutku, alabildiğine lüks bir vakit geçirme aracıydı.

Harem kadınlarının beyazlığına pembelik katan hamam sefaları kafes içindeki en önemli eğlenceydi. Dışarıya çıkamayan, çıksa da tamamen örtülü olan kadınların kusursuz bir beyazlıkları vardı. Buna bir de saatler süren hamam eklendi mi, ortaya 'beyaz ve tombul' olarak tanımlanmış Türk kadını çıkardı.

Haftada en az iki defa hamama giden kadınlar, kirleriyle birlikte tüylerinden de kurtulurdu. Dinin emrettiğı temizlikten başka amaçları da olan hamamlar bir tür kadınlar kahvesiydi. Altın ve gümüş tasların mermerdeki sesine kadın kahkahaları karışırdı.

Gece gündüz yanan saray hamamlarına yalnızca abdest almak için de girilirdi. Uzun saatler hamamda kalındığı için, yiyecek ve içeceklerini de yanına alan kadınlar, burada görüşür, birbirlerinin vücutlarını izlerlerdi. Her kadın kendine ait kokularla

²²⁷ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s.28-29

hamama gelir ve ayaklarının yanmaması için yüksek takunyalar giyerdi. Kınalı eller ve saçlar hamamda yıkanırđı.

Hamamdan sonra sürmeler çekilir, en güzel giysiler giyilirdi. Harem içinde sürekli süslü giyinen kadın, mücevherlerini takmayı da ihmal etmezdi.

Musiki

Osmanlı hükümdarları, şiire ve musikiye çok önem vermişlerdi. Osmanlı Sarayının Harem dairesine müziğin ilk kez Yıldırım Beyazıt döneminde girdiği görülür²²⁸.

Ordunun bandosu sayılan mehterhaneden başka, hükümdarın erkeklerden kurulmuş bir saz takımı bulunduğu gibi haremde de ayrıca cariyelerden kurulu bir oyun, saz ve hanende takımı vardı II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanunî Sultan Süleyman sâzendelere çok değer vermişler, eksiksiz bir saz heyeti kurmuşlardı.

Cariyelerin önemli bir kısmı ise hocalarının evlerine gönderilirler, orada ders görürlerdi. Ya da hükümdarın adamlarından birisinin evinde musiki öğretmeninden ders alırlardı. Bu hal son zamanlara kadar böyle sürmüştü²²⁹.

III. Selim döneminde sarayda müzik altın çağını yaşamıştı. Devrin en seçkin müzik hocalarını himayesine ve sarayına alan padişah, harem musikisi ve raks heyetini kurmuştu. Hünkar sofasındaki fasıllara, tamburuyla iştirak eden III. Selim, cariyelerin eğitimiyle ciddi bir şekilde ilgilendi. II. Mahmud'un yenilikçi ve müziğe düşkün olmasında III. Selim'in payı büyüktür.

Lale devri padişahı III. Ahmed ise saltanatı boyunca İstanbul'dan müzik seslerinin yükselmesini sağladı. Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'yla alemlerin en güzelini yaşayan III. Ahmed, Kağıthane, Küçüksu ve Göksuyu şenlik beldeleri haline getirdi.

Harem dairesi, Sultan Mecid döneminde alafranga müzikle tanıştı. Çok güzel piyano çalan Abdülmecit, kızlardan kurulu bir harem bandosu teşkil etti. Mızıka-i Hümayun Kumandanı Necip Paşa harem bandosunu çalıştırmak için görevlendirildi.

²²⁸ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.161

²²⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.152

Necip Paşa, yetenekli seksen kız seçti, Avrupa'dan getirilen uzmanlarla, harem bandosu kısa zamanda törenlerde çalabilecek şekilde eğitildi.

Seksen güzel kızdı oluşın Haremi Hümayun bandosu, vücutlarını saran kadife elbise giyer, fes takarlardı. Bando yerini aldıktan sonra verilecek işareti bekler, padişahın gelişini selam havasıyla kutlar, tam padişah salona girdiğinde «marşı hümayun»u çalardı. Tanzimat'tan sonraki bayramlarda 80 kızdı kurulu bu bando çalmıştır.

Sultan Aziz dönemine dek süren bando, orkestraya çevrildi. Sultan Aziz batı müziğini sevmiyordu. valide sultan da gürültülü müzikten hoşlanmıyordu. Böylece bando ortadan kalkmış, saltanatın sonuna dek orkestra çalmıştır²³⁰.

II. Abdülhamid, Stravolo idaresindeki İtalyan operet kumpanyasını mızıkai hümayun'a kaydederek, Rossini ve Verdi aryalarının saraya girmesini sağladı. Harem'de hem ince saz takımı, hem de orkestra bu padişahın döneminde biraradaydı.

Bilindiği gibi mızıkai-i hümayun II. Mahmut döneminde kurulmuştu. Türkiye'de batı müziği ile uğraşın sanatçıların ilk kuşağını Giuseppe Donizetti yetiştirmiştir. İstanbul'a özel bir Osmanlı yelkenlisiyle gelen Donizetti, Osmanlı Saray Bandosu (mızıkai hümayun)'un kurucularındandır. «Mahmudiye Marşı» ve 'Mecidiye Marşı'nı besteleyecek olan Donizetti, her iki padişahın da takdirini alacaktır. 'paşa' rütbesi verilen İtalyan müzisyen, Asmah Mescit'te öldüğünde (1856) cenaze alayında mızıkai hümayun çalacaktır.

Abdölmecid, Abdölaziz ve Abdöhlhamid devrinde haremde yetkin saz takımları vardı. XIX. yüzyılda batılılaşma başlayınca, eski sazlar arasına bir yenisi katılmış; bu da piyano idi. Osmanlı haremide, Abdölmecid devrinden sonra mandolin ve hele piyano çalmak modası almış yürümüştü²³¹.

Böylece XIX. yüzyılın ortasında alaturkanın yerini alafranga almış. Mehter takımı kaldırılmış, onun yerine bando geçmiş. Hele Abdöhlhamid eksiksiz bir orkestra kurarak konserler verdirirmiş²³².

²³⁰ Meral Altındal, *a.g.e.*, s.178

²³¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.153

²³² M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.154

Sultan Reşad ise muhafazakardı ve alâyişten hoşlanmazdı. Mesela harb zamanında ötedenberi adet olan saray eğlencelerini, sazlarını menetmiştir. Bundan başka saray adetlerini ihmal edilmesini asla istememiştir. Mesela dış kirası (yemekten sonra verilen bahşiş), iftar davetleri, nevrüziye gibi eski zamanlardan kalma adetleri kaldırtmamış ve an'anenin hiçbir zaman bozulmamasına dikkat edilmesini istemiştir.

Oyunlar

Harem halkının biteviyeleşmiş hayatını değiştirmek için zaman zaman meddahlar, karagözcüler ve orta oyuncular gösteriler yaparak haremi biteviyelikten kurtarmaya çalışmışlardır.

İşlerini bitiren harem halkı, ya odasına kapanır bir şeyler okur, ya bahçede dolaşır ya da arkadaşlarıyla konuşur, oyun oynar. Haremde oynanan en eski oyunlar bekiz, kös ve sürme (dokuz taş) imiş. XIX. yüzyılda bunlara tavla, dama, domino da eklenmiş. İskambil öteden beri hiçbir sarayın kapısından girmemiştir. Kimse bilmez, uğursuz derlermiş oynanması yasakmış. Fakat Safiye Ünüvar, Mehmed Reşat zamanında, iskambilin saraylı kadınlar arasında oynandığını, hele papaz kaçtının çok yaygın olduğunu yazar.

Gerek padişahın haremde, gerekse sultanların saraylarında namılı oyuncular bulunurdu. XIX. Yüzyılda Abdülmecid'in kızları Seniha ve Mediha Sultanlarla, II. Abdülhamid'in kızları Zekiye ve Naima Sultanların oyuncularını pek ünlüydüler. Haremde en çok 'köçek', 'tavşan', 'matrak' ve 'kalyonça' oyunları oynanırdı.

İslâhat, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde bu oyunlar hemen hemen terkedilmiş gibi görünüyor. Yerini yavaş yavaş Avrupai eğlencelere bırakmıştır. III Selim zamanından sonra hareme dans giriyor²³³. Bunun ardından operet ve tiyatro geliyor. Hele II. Abdülhamit zamanında tiyatro harem için birinci eğlence aracı halini alıyor²³⁴. Şadiye Osmanoğlu bu konuda şunları yazmıştır: '*Sarayda, Cuma geceleri*

²³³ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İst., 1960, s.73-77

²³⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, s.157

eğlence ve temaşaya ayrılmıştı. Tiyatrodaki temsillere, hazinedar ustanın daveti üzerine giderdik. Onun kalfaları evlerimizi dolaşır, davetini ulaştırırlardı. Avrupadan hususi kumpanyalar getirtilirdi. O devrin meşhur artisti Rejane müteaddit defalar Paris'ten gelmiş ve temsiller vermişti. Fakat biz küçükler Komik Apti'yi çok severdik²³⁵.

Törenler

Osmanlı haremde, doğumlarda, nişanlarda ve düğünlerde düzenlenen törenlerden başka harem içinde ya da dışında kadınların da katıldığı bazı törenler vardı. Bunların çoğu dinî idi.

Cuma selamlığı; Osmanlı padişahları, İstanbul'da bulundukları zaman, Cuma günleri, namazlarını meşhur camilerden birinde ve hünkar mahfilinde kılarlardı. Son devir padişahlarının anneleri ile haznedar ustaların da kendilerine ayrılan yerde namaz kılmak üzere, bazen padişah ile birlikte Cumaya gittikleri nakledilmektedir. Bunlara isteyen kadın veya sultan da iştirak edebilirdi. Bu adet son zamanlara hasdır²³⁶.

Kandiller ve Surre Alayı: Kandil geceleri haremde çok hareketli geçerdi. Kandil tebrikleri, özellikle son zamanlarda, bunun için hazırlanan salonda yapıldı. Salonlarda kadınlar için de kafesli yerler hazırlanır ve davetli kadınlar ile birlikte kadın efendiler ve sultânlar yerlerini alırlardı. Mevlüt okunur, dualar edilir ve bitince padişah kalkardı. Padişah oradan hareme geçer ve harem kadınlarının tebriklerini kabul ederdi.

Berât Kandilinde Mahfil-i Şerif, kızlar ağası ve harem ağalarının tekbir sesleri arasında haremde bahçesine getirilir bırakılırdı. Mahfil-i Şerifi bütün sultânlar, kadın efendiler ve kalfalar ziyaret ederlerdi. Ertesi günü surre alayı tertiplenirdi. Saraydaki kadın ve sultânların, Mekke veya Medine'de bakımını üstlendikleri fakir aileler bulunurdu. Bunlara para ve benzeri yardımlar gönderirlerdi. Bu yardımlar torbaya

²³⁵Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı', *Hayat* S.1, c.1, İst., 1963, s.7

²³⁶Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.357

konulur, bağlanır ve mühürlenirdi. Kızlar ağası vasıtasıyla Surre Alayına teslim edilirdi. Surre Alayını kadınlar ve sultânlar da uygun yerlerden seyr ederlerdi²³⁷.

Ramazan

Ramazan gelince, sarayda ve haremde eskisine göre daha büyük bir dinî hava eserdi. Saray ve haremde yaşayanların hepsi oruç tutarlar, yazma bilirler, hatim indirirlerdi.

Sarayda ramazanlar çok güzel olurdu. Bir hafta evvelden hazırlık başlardı. Temizlik yapılır, kiler-i hümayundan bütün dairelere büyük sürahiler içinde türlü şuruplar, birçok iftariyeler gelirdi. Ramazanın ilk gecesi bütün dairelerin sofalarına altın yaldızlı kafesler kurulur, seccadeler, yayılır, harem ağalarıyla bir imam, iki güzel sesli müezzîn gelirdi. İlâhiler okunarak namaz kılınırdı. Gece kapılar açılır, sahur tablaları girer, top atılincaya kadar herkes ayakta kalırdı, öğle üzeri de her daireye bir hoca gelir vaaz verirdi. Bütün ramazan boyunca, öğleden sonraları, büyük camilerde olduğu gibi, sarayda da ünlü hafızlar ve imamlar vaazlar verir, hafızlar Kuran'dan ayetler okurlar, hatim indirirlerdi.

Bu dinletiler sarayın hareme geçişi olan salonlarında yapılırdı ve kadınlarla sultanlar, yaldız kafesli bir paravanın arkasından, okunanları dinlerlerdi. Güzel sesli ve iyi okuyan bir hafızı dinlemeyi, çok dokunaklı olduğundan, herkes isterdi²³⁸.

Akşam topla beraber zemzem-i şeriflerle oruç bozulur, iftar takımları hazırlanır, buzlu limonatalar, şuruplar içilirdi. Haremin saray dairesi ramazanda âdeti cami haline girer, herkes ibadetle vakit geçirirdi.

Hırka-i Sa'âdet'i Ziyaret; Ramazanın 15'inde başta padişah olmak üzere, şehzadeler, sultanlar, kadın efendiler, ikballer ve ustalar, hırka-i saadet dairelerini ziyaret ederlerdi. Harem 1854'de Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe'ye taşınınca bu merasim daha çok önem kazandı.

²³⁷ Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İst. 1994, s.65-68, Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İst., 1964, s.103, M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992 s.160-161, Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi Ve Osmanlı'da Harem*, İst., 2000, s.359

²³⁸ Şair Leyla Saz Hanım, *a.g.e.*, s.125

Ramazanın 15'inci günü haremde yaşayan sultanlar, kadın efendi, valide sultan, usta ve kalfalar en güzel elbiselerini giyerler, haremın önünde hazırlanan arabalara binerek Dolmabahçe veya Yıldız Sarayı'ndan büyük bir alay halinde hareket ederlerdi. Arabaların önlerinde ve yanlarında harem ağaları bulunurdu. Arabalar, bu minval üzerine Topkapı Sarayı'nın araba kapısına gelirler orada harem ağaları tarafından karşılanırlar. Hareme gelince de Topkapı Sarayı'nda yaşayan ve teşrifatı idare eden kadınlar, Hırka-i Saadet'in kapısı açılıncaya kadar dinlenecekleri daireye götürürlerdi.

Hırka-i Saadet kapısı açılınca, kadınlar rütbe sırasına göre dizilirler, Hırka-i Saadet'e doğru ilerlerlerdi. Eğer sağ ise, en önde valide sultan bulunurdu. Herkes başına bir örtü örterdi. Her tarafta, buhurdanlarda yanan buhurun kokusu hissedilir, perdelerin arkasından çok güzel sesli bir müezzinin okuduğu Kur'ân-ı Kerîm duyulur, ağır ağır bir masa üzerine konan Hırka-ı Şerife yüz sürülür, daha sonra padişah selâmlanır ve sonra da herkes dairelerine dönerlermiş²³⁹.

Bayram Tebrikleri

Müslümanların en büyük dini törenleri, yılda iki defa bayramlarda yapıldı. Müslümanların halifesi olan padişahlar ve harem halkı, bayram tebriklerine son derece titizlik gösterirlerdi. Bayramdan bir hafta önce, haremde bir hareket başladı. Daireler temizlenir, yeniden döşenir, yeni yeni elbiseler, giyecekler ve asım-takım satın alınır. Saray bahçesine bayram eğlenceleri için dönme dolap, atlı karınca ve salıncak kurulurdu. Bunlara şehzadeler, geceleri de sultanlar binerler ve eğlenirlerdi. Eskiden bayramlaşma, Topkapı Sarayı'nda Bâbüssaâde önünde olurdu. Buraya tahtın üzerine konur, hükümdar tahtın üzerine oturur tebrikleri kabul ederdi. 1853 de Abdülmecid, sarayı Topkapı'dan Dolmabahçe Sarayı'na götürünce bayram törenleri bu sarayın muayede(bayramlaşma) salonunda yapılmaya başlandı, saltanatın yıkılmasına kadar da böyle sürdü. Törenlerde de çok değişiklik yapıldı²⁴⁰.

²³⁹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.163

²⁴⁰ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.164

Padişahlar, Topkapı Sarayı'nda iken, bayram namazlarını Ayasofya veya Sultanahmet camiinde kılarlardı. Saraydan camiye, büyük alayla giderdi. Buna bayram alayı denirdi.

Yıldız ve Dolmabahçe Sarayları'nda iken de bayram alayı yapılırdı. Haremdeki kadınlar ve sultanlar, bayram alayı saraydan hareket etmeden önce, arabalarına binerler, alayın geçeceği yol üzerinde yer alırlardı.

Bayram sabahı, padişahı kutlamak üzere dışarda bulunan sultanlar, vükelâ kadınları hareme gelirlerdi. Harem kapısında bunları harem ağaları selâmlarlardı. Haremden içeri girince kethüda kadın, yardımcısı kâtibeler misafirleri selâmlarlardı. Eğer gelen sultan ise kethüda kadın, birinci ve ikinci kâtibe önde yürürler, teşrifatçı kalfaların büyükleri koltuklarına girerler, öbür ikisi de arkasından eteklerini tutarlardı. Sultanlar ve misafirler, bu minval üzere kendileri içîn ayrılan daireye götürülürdü. Sultan Efendi'yi, kendisine ayrılan dairenin önünde bir kalfa karşılar, feracesini, yaşmağını çıkarırdı, sultan efendi, kahvesini burada içer, muayede zamanına kadar dinlenirdi.

Harem, Dolmabahçe Sarayı'na taşındıktan sonra haremdeki kadınlar ve misafirler, muayede salonunun üst katında bulunan kafesli yerden erkeklerin padişahı tebrikini seyrederlerdi. Padişah, tebriki bitirdikten sonra biraz dinlenir, daha sonra bayramlaşmak üzere hareme gider. Kadınların padişahı tebrikleri, hâtıralarda ayrı ayrı anlatılmaktadır.

Genel olarak haremdeki bayramlaşma şöyle olurdu: Bayramlaşma töreni bittikten sonra, herkes dairesine çekilir, hükümdarın hareme gelmesini beklerdi. Kapıda ikinci haznedar karşılar, âsasını havaya fırlatır, aynı suretle yakalardı. Mızıkâ selâm havasını çalmaya başlardı. Padişah sol tarafından üniformalı haznedar usta, arkasında ikinci ve öbür haznedarlar kalfalar yer alırlardı.

Bu sırada elinde altın âsa ile baş kâtibe görünür ve misafirlerine²⁴¹: 'Efendim, teşrif-i şahane oldu, buyurunuz muayedeye' diye bağırırdı. Herkes dairesinden kalkar, rütbe ve derecesine göre sıraya girerdi, önce valide sultan sonra sultanlar, kadın efendiler, ikballer, büyük rütbeli ustalar, haznedar usta, kâhya kadın. Öbür

²⁴¹ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.165

ustalar, büyük kalfalar, kahveciler, misafir kalfalar hükümdarı başlarıyla, yerlere kadar eğilerek tebrik ederlerdi.

Misafir kadınlar da, yüzleri açık olarak huzura gelirler; baş kâtibe, eşlerinin isimlerini söyleyerek o hanımı, zât-ı şahaneye takdim ederdi. Daha sonra padişah, kızlarına ve kadınlarına iade-i ziyaret ederdi. Türü nedenlerle bayram tebrikine katılamayan kadın efendiler ve sultanlar, padişaha bayram tebriki gönderirlerdi. Hünkâr da onlara cevap verirdi.

Harem odalarında, kadınlar birbirlerini tebrik ederken, sarayın avlusunda eğlenceler yapılırdı. Bir yerde zurnasıyla, çifte narasıyla Zuhuri kolu, bir yerde kendi çalgısıyla köçekler, bir tarafta hokkabaz ve kukla, karşısında toplanan çocukları hayran eder, kahkahalar, kıyametler kopardı. Bu oyuncuları kafes arkasından, pencerelerden haremde bulunanlar seyredereklerdi. Bayramın ikinci günü şehzadeler ve sultan efendiler Büyük Saray'da kendilerine ayrılmış dairelerde bir araya gelir, aralarında eğlenirlerdi. O akşam, Harem'de bir çağrı verilir. Bu çağrıya yaşları küçük olan şehzadeler ve sultan efendiler katılabilir, ama erkeklik yaşına ermiş şehzadeler, eski törelere uyularak Harem'in resmi törenlerinde bulunmazlardı²⁴². Bu hal bayram süresince devam ederdi. Gece misafirler ve harem halkı mabeyne davet olunur; burada oyunlar, gösteriler yapılır; misafirler eğlendirilmeye çalışılırdı. Eğlence sona erince misafirler evlerine dönerlerdi. Kurban bayramı Zât-ı Şahâne'nin harem halkı ile vükelâya hediye ettiği kurbanlıklarla, Ramazan Bayramı'ndan ayrılırdı²⁴³.

Göç (Nakl)

İlk zamanlarda, Osmanlı padişahlarının kadınları, çoğu zaman, oğullarının valilik veya sancakbeyliği yaptığı yerlere giderler; ömürlerinin önemli kısımlarını oralarda geçirirlerdi. Şehzadelerin saraya kapatılmaları üzerine, kadınların İstanbul dışına gitmeleri yasaklandı. Bununla beraber, Osmanlı padişahları, sancağa

²⁴² Şair Leyla Saz Hanım, *Anılar 19. Yüzyıl Saray Haremi*, İst., 2000, s.138

²⁴³ Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.360-361, Bayram tebrikleri ile ilgili daha fazla bilgi için İsmail Hakkı, Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray teşkilatı*, Ankara, 1984, s.202-208, Ayşe Osmanoğlu, *Babam Abdülhamid*, İst., 1994, s.72-79, Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, İst., 1964 s.97-103, M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.163-165 bakabilirsiniz.

oğullarıyla gitmeyen kadın efendilerle sık sık Edirne'ye giderler, orada yaşarlardı. Buna 'Göç-i Hümayûn' ya da 'Nakl-i Hümayûn' denirdi.

III. Ahmed'den sonra padişahlar, Edirne'ye gitmediler; devamlı olarak İstanbul'da oturdular.

Çırağan, Beşiktaş ve Dolmabahçe Sarayları yapıldıktan sonra padişahlar, sık sık Topkapı Sarayı'ndan göçerler, bir veya birkaç mevsimi buralarda geçirirlerdi. Bu göç işini valide sultan düzenler, haznedar usta ile ikinci kâtibe kendisine yardım ederdi²⁴⁴.

Osmanlılar zamanında göç saltanatın kaldırılmasına kadar sürmüş, zaman zaman harem halkı Yıldız, Çırağan, Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları'na göç etmişlerdir.

²⁴⁴ M. Çağatay Uluçay, *Harem II*, Ankara, 1992, s.151, Ahmed Akgündüz, *a.g.e.*, s.356

IV. BÖLÜM

HAREMİN DAĞILIŞI

Süveyş kanalının açılış töreninde bulunmak üzere Mısır'a giderken, III. Napoleon'un karısı İmparatoriçe Eugenie İstanbul'u da ziyaret etmiştir. Böylece tarihte ilk kez bir Osmanlı padişahı, bir kadının karşısında eğilip temenna etmiştir. İmparatoriçenin onuruna Sultan Abdülaziz, Beylerbeyi Sarayı'nı inşa ettirip, oryantal etkisinde Fransız rokoko tarzında dekore ettirmişti. Eugenie, sedef kaplamalı kaplumbağa kabuğu ve gümüş kakmalı bir yalakta uyudu, görkemli bir hamamda yıkandı. Sultanın haremindeki kadınları da ziyaret etti. Bu ziyaretin bir daha geriye dönüşü olmayan bir dizi etkileri oldu. Harem hayatı yaşayan Türk kadınları birden Fransız kökenli her şeye karşı ilgi beslemeye başladılar. Fransa'daki Türkomani'ye karşılık, Türkiye'de de bir Frankomani aldı yürüdü. Soylu Türk hanımları ellerinden geldiğince Eugenie'yi taklide kalkışıp onun gibi saçlarını ortadan ayırmaya ve lüle lüle sarmak için aynaların karşısında saatlerce vakit geçirmeye haşladılar. Yuvarlak topuklu Türk iskarpinlerinin yerini, yüksek topuklu ayakkabılar aldı. Şalvarın yerini de, aniden eteklikler! Haremli hanımlar Flaubert ve Loti'yi okumaya haşladılar. Daha yüzyılın sonu gelmeden hanım sultanlar Fransız dikimevi Worth'tan giyinmeyi yeğlediler²⁴⁵. Bunların dışında daha önce de bahsettiğim gibi Doğulu kadınlar yabancı dil öğrenmeye başlamışlar, okullara gitmişlerdir. Yüzyılın sonuna doğru, hâlâ haremelerde yaşadıkları halde, hepsi eğitim görmüş, Avrupalı kadınların özgürlüklerini kıskanan, peçe ve yaşmaklarını atmaya hazır, hatta eşlerini kendileri seçmek isteyen yeni bir kuşak yetişmiştir, Loti'nin yazmış olduğu Kırgınlar'ı okuyan kadınlar skandal yaratmaya hazırlandılar. Hakları ellerinde alınan ezilmiş kadınların haklarını aramaya başladılar.

Yüzyılın sonlarında Türkiye'de kadınların kaçınılmaz başkaldırısı artık iyice rayına oturmuştu. Sosyal uyanış öyle boyutlara ermişti ki, 1901'de Sultan II.

²⁴⁵ Alev Lytle Crotuier, *a.g.e.*, s.188

Abdülhamit yayımladığı bir fermanla haremelerde Hristiyan öğretmen bulundurulmasını, Türk çocuklarının yabancı okullarda eğitim görmelerini ve Türk kadınlarının ortalık yerlerde yabancı kadınlarla bir arada görünmelerini yasakladı. Ancak bu yasaklamalar, kadınların davalarına daha sıkı sarılmalarına neden oldu. Bu kez gizli toplantılar yapmaya ve örgütlenmeye başladılar. Müslüman kadınların kimse tarafından aranmaları söz konusu olamayacağından haremlerden haremlere gizli mesajlar taşınmaya başlandı.

Bu dönemde Jön Türkler, idealist şairler ve aydınlar da birden çok kadın almaya karşı olan duygularını ifade etmekten geri kalmıyorlardı. İmparatorluğun acı gerçekleri karşısında aydın idealizmini ortaya koyarak, Makedonya’da örgütlenmeye başladılar. 1909’da padişahı tahttan indirerek, anayasaya dayalı bir hükümet kurdular.

1909 Nisanı’nda Mahmut Şevket Paşa idaresindeki Makedonya Ordusu (III. Ordu) Yıldız Sarayı’na girdiğinde Abdülhamid kadar kaygılı ve geleceğini merak eden bir grup da harem halkıydı. Padişah tahttan indirildikten sonra haremdeki kadınların Yıldız’dan Topkapı Sarayı’na götürülüşü pek acıklı olmuştu.

18 yaşında şimdiki Arkeoloji müzesinde vazife almış bulunan ve o günden beri Topkapı Sarayı’nı tetkik etmekte bulunan Topkapı Müzesi Müdürü Tahsin Öz, harem hakkındaki bir hatırasını şöyle anlatmıştır:

‘Abdülhamid’in hali üzerine toplar atılmaya başladığı vakit, sarayın harem dairelerinin pencereleri açılmış ve bir çok başlar uzanmıştı. O güne kadar, harem dairesinden bir baş değil, bir gölge bile gören olmamıştı’²⁴⁶. Yaşları 15 ile 50 arasında değişen talihsiz kadınların Topkapı’da toplanmasını sağlamak için 31 araba gerekmişti. O zamana dek yapılmış en hazin saray törenini, İngiliz gazeteci Francis Mc Cullagh şöyle anlatır:

‘Türk padişahlarının haremlerindeki kadınların çoğunluğunu, güzellikleri dolayısıyla Çerkez kızları oluşturduğundan Türk hükümeti bunları ailelerine geri vermek için Çerkez köylerine telgraf çekmişti. Bunun sonucunda çok sayıda Çerkez dağlısı özgün, gözalıcı giysileriyle İstanbul’a geldi. Bir Türk komisyonu huzurunda, hep birlikte Topkapı Sarayı’nın uzun salonuna alındılar. Sultanın odalıkları,

²⁴⁶ Muammer Lebip, ‘Harem ve İç Yüzü’, *Tarih Dünyası*, s:2, İst., 1950, s.69

kadınları ve cariyelerine, öğünlük yüzlerini açma izni verildi. Bunu izleyen sahne çok dokunaklı oldu. . Sarayın geniş avlularından birinde toplanan padişahın bütün eski cariyeleri, kadınları, halayık ve köleleri tarafından karşılandılar. Sarayın zarif giyimli hanımları ile kaba saba ve yine kaba davranışlı köylüler arasındaki zıtlık, çarpıcı ve dramatikti. Her köşede uzun zamandır birbirlerini göremeyenler sarmaş dolaş oluyordu. Çoğu gözyaşlarını tutamıyordu. Ama hepsinden daha yürek parçalayıcı olan, kendilerini almaya kimselerin gelmediği kadınların haliydi. Alinyazıları onları artık yok olan bir kurumun yankılarından özgürlükleri verilmiş olsa bile, kaçıp kurtulamayacakları bir durumda bırakmıştı. Onlar sarayda geçmişin birer anısıymış gibi özgürlüklerinin tuzağına düşmüş kişiler olarak kaldılar. Sanatçılar ise bu seçkin güzellikleri mis kokulu mendiller, güller ve tahta kafeslerin ardından dökülen mısralarla ölümsüzleştirmeye devam ettiler. Birbirini tanıyanların sarılmalarını, aralarındaki akrabalığı bulmak için uzun açıklamalara girenler izledi'. Yüzyıllardır gözlerden saklanan harem böylece kapılarını açıyordu. Ama artık ne gizem, ne kin, ne ihtişam, ne de saltanat kalmıştı²⁴⁷.

Sarayın diğer bölümlerinden özenle ayrılmış olan en özel bölüm, Sultan'ın haremi idi. İlk kez buraya 1541'de Hürrem Sultan'la taşınılmıştı ve 1909'a kadar varlığını sürdürmüştü. Yüzyıllar boyunca ailenin kadın kesimi burada yaşadı, sevdi ve öldü. Kadınların ayrı bir tarafa kapatılmaları sisteminin yani harem hayatının da son simgesi oldu.

Ancak Türk toplumunda meydana gelen değişikliklerin daha etkili hale gelebilmesi için, aradan bir on yıl daha geçmesi gerekiyordu. 1920'lerden başlayarak, kadın toplumsal hayata iyice katılmaya başladı. Devrimci lider Kemal Atatürk, açıkça meydan okudu:

'Toplumsal yarısı toprağın kölesi iken, öbür yarısının semalarda uçması mümkün mü? Hiç şüphesiz olmasın, ilerleme ve yeniliklere doğru yürürken çeşitli aşamalarda atılması gereken adımlar, mutlaka atılacaktır. Eğer bunu yaparsak, devrimimiz başarılı olabilir.'

²⁴⁷ Meral Altındal, a.g.e., s.191

Çarşaf ve peçe böyle kalktı. Onlarla beraber yıllardır süren kadınların horlanma ve yalnızlığı da sona erdi.

Bu arada Batı dünyasında Doğu tutkusu, Binbir Gece Masalları'nın Dr. Joseph-Charles Mardrus tarafından yeniden çevrimiyle(1899-1904) hız kazandı. Oryantalizm bir kez daha moda olurken, heyecan 1930'larda da devam etti ve dans, opera ve modaya esin kaynağı oldu. Resim ve sihirli bir yeni sanat dalı olan sinemayı da etkisi altına aldı. Hatta sirkler ve vodvil tiyatroları bile Doğu'nun görkemli gizeminden yararlanmanın yollarını aradılar.

1910'da Paris'te temsiller veren Sergey Diyagilev'in "Rus Baletleri" hiç kuşkusuz Batı'nın, Doğu âlemini çok iyi yansıtan en seyre değer gösterilerinden biriydi. Cecil lieaton, "Şehrazat" balesinde, Altın Köle'yi canlandıran Nijinski'nin, Karasavina ile yaptığı dansı nasıl coşkuyla izlediğini anımsayacaktı. Temsilin göz kamaştırıcı dekor ve kostümleri Rus ressam Leon Bakst tarafından hazırlanmıştı. Diyagilev'in Şehrazat balesinin konusu da, çok cüretli: Sultanın yokluğundan yararlanan haremli kadınlar, haremağaları ile alem düzenler. Ancak sultanın habersiz ve ani dönüşü, kanlı bir sonla noktanır.

Bundan bir yıl sonra da ünlü modacı Paul Poiret, Paris sosyetesine yeni bir harem görüntüsü sundu. Şam ipeklileri, krepdöşin, Fas krep kumaşı, Osmanlı ve İzmir işlemeli yünlü kumaşları, zengin ve egzotik renkleriyle, bir önceki dönemin, yumuşak ve pastel renk ve kumaşlarının yerini aldı. Poiret, kurnaz bir yenilikçiydi. Yeni moda çizgilerini tanıtmak için göz kamaştırıcı bir Acem Balosu düzenledi. Adına da 'BinikinciGece' dedi. Sultan kılığında giyinen akıllı kreatör, yüzlerce konuğunu, egzotik kuşlar ve maymunlar, göğüsleri çıplak zenci kızlar, Şark halıları ve bakır mangallarda yakılan ödağacı kokuları ile bezenmiş bir dekor içinde karşıladı. Bunu izleyen birkaç mevsim Şarkvari partilerle geçti.

Poiret daha sonra harem modasını daha da yaygınlaştırmak için bir de iç dekorasyon şirketi kurdu. Paris salonları alımlı döşemelikler, Şark halıları, sürü sürü yaşlıklarla bezeniverdi. Yine Poiret bir dizi parfüm piyasaya sürüp, bunlara Rosine, Minare, Çin Gecesi, Antinea ve Alaettin adlarını verdi.

1910'lu yılların sonlarından başlayarak hâlâ pek çok kadın, harem gözdeleri gibi giyiniyor, böyle yaparken Doğulu kadınların şehvet dolu bir teslimiyet içinde yaşadığını düşünüyor. Liane de Pougy 1926'da Lido'de öğle yemeği yiyen kadınları anlatırken, şöyle diyordu:

'Davranışları, bir peri masalında rol yapıyorlarmış gibiydi: Hepsi birer Şehrazat, Salome, Salambö'ydu. Zengin haremelerin Doğu kadınları, görkemli, canlı ve pırıl pırıl renkli şalvar giysiler' .

Haremden yaşayıp da sonradan haremde yasadışı ilan edilip saltanatın da kaldırılmasıyla birlikte bazı sultanlar farklı yaşam tarzları benimsemeye başlamışlardır. Bunların içinde örnek verebileceğim şunlar mevcuttur:

II. Abdülhamid'in Kadınları ve Kızları

Müşfika hanım

Müşfika Hanım, Abdülhamid'in Selânik'e sürülmesine kadar baş ikbal olarak kaldı²⁴⁸. Abdülhamid'le birlikte Selânik'e gitti ve onunla 1909'dan 1912'ye kadar sürgün hayatı yaşadı ve işte bu esnada dördüncü Kadın Efendiliğe yükseldi. Abdülhamid 1912'de İstanbul'a getirilip Beylerbeyi Sarayına yerleştirilince diğerleri gibi eşinden ayrılmadı, ölümüne kadar eşinin hizmetini gördü. Abdülhamid'e hastalığında en iyi o baktı. Eşi, Müşfika Hanımın kolları arasında can verdi. Bundan sonra oradan ayrıldı. Serencebey'e yerleşti.

İkballeri

Sazkâr Hanım;

²⁴⁸ Son dönem padişah kadınları ve kızlarıyla ilgili bilgi verirken genellikle M. Çağatay Uluçay'ın *Padişahın Kadınları Ve Kızları*,(Ankara, 1992) adlı kitabından yararlanılmıştır.

Abdülhamid'in ikinci ikbaliydi, Müşfika Hanımın dördüncü kadın olması üzerine baş ikbal oldu. 1891 yılında Refia Sultan'ı doğurdu. Abdülhamid ile Selânik'e gitti, bir sene sonra İstanbul'a döndü. Cumhuriyet devrinde kızıyla beraber Beyrut'a gitti ve orada öldü.

Peyveste Hanım:

Abdülhamid'in üçüncü ikbalidir. Sazkâr Kadının baş ikbal olması üzerine ikinci ikbal oldu. 1894 yılında Abdürrahim Efendi'yi doğurdu. 1909'da kocasıyla beraber Selânik'e gönderildi. 1910'da İstanbul'a döndü. Hanedanın Türkiye'den sürülmesi üzerine Paris'e gitti ve orada öldü .

Fatma Pesent Hanım:

Abdülhamid'in dördüncü ikbali idi. Peyveste Hanımın ikinci ikbal olması üzerine üçüncü ikbal oldu. 1897 yılında Hatice Sultanı doğurdu. Abdülhamid'in sevdiği ikballerdendi. Padişaha çok bağlı idi. Hergün yanına gider, konuşurdu. II. Abdülhamid ile Selânik'e gitti, bir sene sonra döndü (1910). İstanbul'da öldü, Karacaahmet mezarlığına gömüldü .

Behice Hanım:

Abdülhamid'in beşinci ikbali idi. Fatma Pesent Hanımın üçüncü ikbal olması üzerine dördüncü ikballiğe yükseldi. 1901 yılında ikiz olarak Ahmed Nureddin ve Mehmed Bedrettin Efendileri doğurdu. Abdülhamid'in Selânik'e sürüldüğü sırada Mehmed Bedrettin ölmüş, Ahmed Nureddin Efendi yaşıyordu ve sekiz yaşında idi. Bu sebepten Behice Hanım eşiyle beraber Selânik'e gitmedi. Bir ev kiraladı, ve orada yaşadı. Fakat Şehzade Nureddin Efendiye verilen para az olduğu için çok sıkıntı çekiyordu. Sık sık padişaha ve Enver Paşa'ya baş vuruyor, Abdülhamid'e ait olan Maslak Köşki'nün kendisine verilmesini istiyordu. Baştakiler, bu kadının sık sık taciz etmesinden usandılar, onu atlatmayı kararlaştırdılar. Nihayet birgün

Abdülhamid hastadır diye onu Beylerbeyi Sarayı'na gönderdiler. Kadıncağız burada üç ay kadar hapis kaldı. Oğlunu düşünmekten sızlanıyor, sorumlu subayları ve Abdülhamid'i rahatsız ediyordu. Nihayet birgün Abdülhamid'e kurtarmasını rica etti. Abdülhamid : *'Kadınım! ben söylersem dinlemezler, onun için ben bu işe karışmak istemem, kendin çare bak'* der. Bunun üzerine Behice Hanım : *'Öyle ise ben yapacağımı bilirim'* diyerek Hamid'in yanından uzaklaşır, selâmlıkta zabitlerin oturduğu odaya gider ; *'Hangi hak ve salâhiyetle beni evlâdımdan ayırıp burada hapsediyorsunuz. Ben esir değilim, Meşrutiyet devrinde yaşıyoruz. Beni şimdi buradan çıkaracaksınız, yoksa katiyen hareme gidecek değilim!'* diye bağırır ve ayak diretir. Bunun üzerine sorumlu subaylar durumu padişaha arzederler. Abdülhamid'in de aracılığı ile Behice Hanım Beylerbeyi Sarayı'ndan çıkarılır, Maslak Köşküne oğlu ile birlikte yerleştirilir. Behice Hanım Maslak'da yaşarken Ayazağa Okulu komutanı Celâl Bey ile sevişir ve evlenir. Behice Hanım'ın Celâl Bey'den çocuğu olmaz. Behice Hanım, hanedanın İstanbul'dan sürülmesine kadar Maslak Köşkünde yaşar. 1924'de hanedan üyeleri İstanbul'dan çıkarılınca Napoliye gider, yerleşir. Halen orada yaşamaktadır²⁴⁹.

Saliha Naciye Hanım:

II. Abdülhamid'in haremine giren kadınların en genci idi. Bu yüzden altıncı ikbal yapıldı. Fakat Behice Hanımın dördüncü ikbal olması üzerine beşinci ikballiğe yükseldi. Saliha Naciye Hanım, Abdülhamid'in kadınlarının en genci olduğu için, padişah tarafından hususî bir ilgi görürdü. Bilhassa 1905'de Mehmed Abid Efendi'yi, iki sene sonra 1907 (1327) de Samiye Sultan'ı doğurduktan sonra Abdülhamid'in kendisine ve çocuklarına karşı ilgisi artmıştı.

Saliha Naciye Hanım da Abdülhamid'i çok sever ve sayardı. Müşfika Kadın'dan sonra en vefalı hanımı olmuştur. Abdülhamid ile beraber Selânik'e gitti (1909). Birçokları sıkıntıya ve muhite alışamadıkları halde bu iki kadın padişahın yanında kaldı. Onun acı ve yoksulluk günlerini aralarında paylaştılar. İstanbul'a

²⁴⁹ M. Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları Ve Kızları*, Ankara, 1992 s.177

dönüşte de Müşfika Hanım gibi o da efendisini terketmedi (1912). II. Abdülhamid'in ölümüne kadar, Beylerbeyi Sarayı'nda âdeta bir hapishane hayatı yaşadı. Abdülhamid öldükten sonra o da çok yaşamadı. Osmanlı hanedanının Türkiye'den sürülmesinden bir ay önce öldü (Şubat 1924). II. Mahmud'un türbesine gömüldü .

Kızları

Zekiye Sultan :

II. Abdülhamid' in üçüncü çocuğudur. 1872 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda Bedrifelek Kadın'dan doğdu. 17 yaşında iken Gazi Osman Paşa'nın oğlu Nureddin Paşa ile evlendi. Emirlerine şimdiki Lido'nun bulunduğu yerdeki saray tahsis edildi (1889). Ayşe Sultan, Zekiye Sultanın evlenmesinden 9 sene sonra Naime Sultan'ın düğününde durumunu şöyle tasvir eder ; 'Zekiye Sultan hemşiremiz, beyaz kadifeden uzun etekli, sırma işlemeli bir elbise giymiş, tacı başında, nişanları göğsünde, ev sahipliği vazifesini yapıyor, hatırlı misafirlerle görüşüyor emirler veriyordu. Bu şahane tuvalet ile şefkat-ı mücesseme denilmeye lâyük büyük hemşiremiz bizi etrafında toplamıştı...'.

Zekiye Sultan'ın Nureddin Paşa ile evlenmesinden iki kızları oldu. İlk kızları Ulviye Hanım Sultan sekiz aylık iken öldü. İkinci kızları Fatma Aliye Sultan 1893 yılında doğdu. 1911'de Mısırlı Muhsin Bey'le evlendi. Zekiye Sultan 1924'de Osmanlı hanedanının yurt dışı edilmesi üzerine İstanbul'dan ayrıldı, Fransa'da Pau şehrinde bir otelin odasına yerleşti. Çok yoksulluk ve acılar çekti, 78 yaşında orada öldü (1950)

Naime Sultan:

II. Abdülhamid'in Bîdar Kadın'dan 1876 yılında Dolmabahçe Sarayı'nda doğan kızıdır. 1898 yılında Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa'nın oğlu Kemaleddin Paşa ile evlendi.Düğünü Zekiye Sultan'inkine göre daha parlak oldu.

Naime Sultan, ablası Zekiye Sultanın sarayının yanında bulunan ve şimdi Şifa Yurdu olarak kullanılan Çifte Saraylar'dan birisinde gerdeğe girdi. Bu evlilik Naime Sultanı mesut etmedi. Çünkü V. Murad'ın kızı Hatice Sultan, kocası Kemaleddin Paşa'yı yoldan çıkardı. Paşa, Hatice Sultan'a aşık oldu. Bunu haber alan Abdülhamid, kızı Naîme Sultan'ı Kemaleddin Paşa'dan boşattı. Paşa'nın müşirliğini üzerinden aldı ve Bursa'ya sürdü (1904).

Naime Sultan'ın, Kemaleddin Paşa ile altı senelik evliliği sırasında iki çocuğu oldu. İlk çocuğu Mehmed Cahid Bey, ikincisi ise 1901'de doğan Adile Hanım Sultan'dır. Naime Sultan 1904 yılında vezirlerden İşkodrah Celaledin Paşa ile evlendi. 1924'de hanedan âzalarının dışarı gönderilmesi üzerine Arnavutluk'a gidip yerleşti. Kocasını hastalandı, dört sene kadar yattı. Varını yoğunu ona harcadı ve kurtaramadı. Celaledin Paşa'nın ölümü üzerine dul kaldı ve Tiran'a yerleşti. Bir daha evlenmedi. Kocasının arazisi ile geçinmeye çalıştı. Fakat bunları da komünistler zapt etti. İkinci Cihan Savaşı sırasında bilinmeyen bir tarihte orada öldü.

Naile Sultan:

Abdülhamid'in Dilpesent Kadın Efendi'den 1881 yılında Yıldız Sarayı'nda doğan kızıdır. 1904 yılında vezirlerden sadrazam Abdurrahman Paşa'nın oğlu Arif Hikmet Paşa ile evlendi. Damat Arif Hikmet Paşa birçok yüksek memurluklarda bulundu. Naile Sultan'ın bu evlenmeden çocuğu olmadı. 1924'de Beyrut'a gidip yerleşti. Hanedan kadın ve kızlarının yurda dönmesine izin verilmesi üzerine İstanbul'a geldi. 1957 yılında İstanbul'da öldü. Naile Sultan, Abdülhamid'in vakar ve haysiyet sahibi kızı idi. Kocasını da çok kibar ve asil bir insandı. Hiçbir vakit hırs ve menfaat hissiyle çalışmadılar, çok mesut bir hayat sürdüler.

Şadiye Sultan:

II. Abdülhamid'in Emsalinur Kadın'dan 1 Aralık 1886 yılında Yıldız Sarayı'nda doğan kızıdır. Abdülhamid ilk kızlarını daha erken evlendirdiği halde son

kızlarını daha geç evlendirmiştir. Şadiye Sultan 23 yaşına geldiği halde evlendirilememiştir. Gerçi Abdülhamid, üç kızını da saltanatının son günlerinde nişanlamış, fakat İkinci Meşrutiyet'in ilânı, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, Selânik'e gönderilmesi yüzünden düğünleri gecikmiştir. Şadiye Sultan, babasının tahttan indirilmesi üzerine onunla beraber Selanik'e giden kızlarından birisidir (1909). Nişanlısı Fahir Bey, Bükreş büyükelçiliğinde memurdu, O da İstanbul'a geldi, 1910 yılında Fahir Bey'le evlendi. Bu evlenmeden 1914 yılında Samiye Hanım Sultan adında bir kızı oldu. Samiye Hanım Sultan, bir Amerikalı ile evlendi. Eşi Fahir Bey çok genç denilecek yaşta öldü. Şadiye Sultan bir müddet dul kaldı. 1931 yılında Paris'te büyükelçilerden Reşat Halis Bey ile evlendi. Reşat Halis Bey'in 1944' de ölmesi üzerine bir daha evlenmedi. Hanedana mensup kadınların Türkiye'ye gelmesine izin verilmesi üzerine İstanbul'a gelip yerleşti. Hamid'in kızlarından tek sağ olanı Şadiye Sultan'dır. Hanedan içersinde Adile Sultan divanıyla, Ayşe Sultan hatıralarıyla, Şadiye Sultan da "Saray ve Harem Hatıralarını" Hayat Mecmuasında tefrika ederek nam kazanmıştır. Tefrikada, Şadiye Sultan' babamın ölümünden sonra, ben de rahatsızlandım. Bunu başka acılar da takibetti. Artık II. Abdülhamid zamanında, içinde yaşadığımız harem hayatı, benim için ebediyen sona ermişti²⁵⁰, diyerek harem hayatının II. Abdülhamid'den sonra ortadan kalktığının şahidliğini yapmıştır. Şadiye Sultan 20.11. 1977 günü Cihangir'de (İstanbul) öldü.

Ayşe Sultan:

II. Abdülhamid'in, baş ikbali olduğu sırada Müşfika Hanımdan doğan kızıdır. 1887 yılında Yıldız Saray'ında doğdu. Babası doğmadan önce : "Kız doğarsa Ayşe, oğlan olursa Musa adını vereceğim" dediğinden Ayşe adını vermiştir. Doğumdan sonra Abdülhamid Dilesrar Kalfa'yı çağırması ; "Kızım sana emanet" diye ona teslim etmiştir. Ayşe, saray tabirince sütüne Pervin Hanım tarafından yetiştirilmiştir İyi bir

²⁵⁰ Şadiye Osmanoğlu, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Harem Hayatına Ebediyen Veda', *Hayat*, S.12 c.1, İst., 1963, s.15

öğrenim yapmış, bu arada piyano öğrenmiştir. Babasının saltanatının son yıllarında Beyrut eşrafından (sonradan Suriye Cumhurbaşkanı olan) Fahri Beyzade Ahmed Nami Bey ile nişanlanmıştır. Fakat II. Hamid'in tahttan indirilmesi, Selanik'e sürülmesi, Ayşe Sultan'ın düğününü geciktirmiştir.

Ayşe Sultan, Sultan Abdülhamid'i çok sevdiğinden, annesiyle beraber Selanik'e gitmiştir. Damatların hükümete başvurmaları üzerine evlenmek için İstanbul'a çağırılmış, kardeşleri Şadiye ve Refia Sultan'la birlikte İstanbul'a dönmüştür. Ahmed Nami Bey'in ricası üzerine Ayşe Sultan'la Refia Sultan'ın nikâhları Dolmabahçe'de Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi tarafından aynı günde kıyıldı (1910). İki ay sonra da Ayşe Sultan'ın Bebek'teki köşkünde düğünleri oldu. Düğün merasim giderleri hazineden ödendi. Abdülhamid, sürgünde olduğu için düğün özel yapıldı.

Ayşe Sultan'ın, Ahmed Nami Bey'den 1912'de Ömer Nami, 1913'de Âliye Hanım Sultan, 1918'de Osman Bey adında üç çocuğu olmuştur. 1921 yılında Ahmed Nami Bey'den ayrıldı. Aynı sene hassa müşiri Rauf Paşa'nın oğlu Yarbay Mehmed Ali Bey'le evlendi. 1922 yılında Abdülhamid Rauf Bey'i doğurdu. Hanedanın sınır dışı edilmesi üzerine eşiyle beraber Fransa'ya gitti, Paris'te yerleşti. Orada çocuklarını okuttu. 1937'de ikinci eşi Mehmed Ali Rauf Bey'i kaybederek dul kaldı. Bundan sonra bir daha evlenmedi. Osmanlı hanedanı kadınlarına Türkiye'ye girme izini verilince İstanbul'a döndü. Annesi Müşfika Hanım'ın Serencebey yokuşundaki evine yerleşti. Bu arada Babam Abdülhamid adlı eserini Hayat Mecmuası'nda tefrikaya başladı. Tefrikanın yarıda kalması üzerine 1960 yılında kitap halinde çıkardı. Hanedan kadınlarının yazdıkları arasında rastladığım ilk kitap, Ayşe Sultan'ın matbu Babam Abdülhamid kitabıdır. Üç sene sonra ablası Şadiye Sultan da hatıralarını Hayat'da yayınlamıştır.

Refia Sultan:

Abdülhamid'in ikbali Sazkâr Kadın'dan Yıldız Sarayında 1891 yılında doğan kızıdır. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında Ali Fuad Bey'le nişanlandı.

Babasının tahttan indirilmesi üzerine onunla beraber Selânik'e gitti (1909). Bir sene sonra kardeşleri Şadiye, Ayşe Sultanlarla, evlenmek üzere İstanbul'a döndü. 1910'da Ayşe Sultan'la nikâhları aynı günde kıyıldı. İstanbul'da Ali Fuat Bey'den Rebia ve Hamide Hanım Sultanları doğurdu. Rabia Hanım Sultan evlenmedi, halen İstanbul'da oturmaktadır. Hamide Hanım Sultan ise Nis'te bir kaza neticesinde ölmüştür. Hanedanın 1924'de yurt dışı edilmesi üzerine Refia Sultan Beyrut'a gidip yerleşti, 1938 yılında orada öldü.

MEHMED REŞAD

Kadınları

Mihrengiz Kadın:

Mehmed Reşad'ın ikinci kadınıdır. 1888 (1305) de Mehmed Reşad'ın veliaht olduğu zaman Ömer Hilmi Efendi'yi doğurdu. Son senelerde sık sık hastalandığından çok zayıflamıştı. Cumhuriyet'in ilânından sonra Mısır'a gitti. İskenderiye'de öldü. Prens Ömer Paşa'nın türbesine gömüldü.

Dilfirib Kadın:

Mehmed Reşad'ın dördüncü kadınıdır. Mehmed Reşad'ın ölümünden sonra sarayda kalmaya devam etti. Hanedan âzalarının sürülmesi üzerine dışarıya gitmedi. Erenköy'deki köşküne çekildi. 1952 yılında kanserden öldü

MEHMED VAHİDETTİN

Kadınları

Nazikeda Kadın:

Emine Nazikeda Kadın, Abaza Prensi Hasan Bey Miracın'ın kızıdır. 9. X. 1866'da Sohumkale'de doğdu. Vahidettin'le 8. 6. 1885 yılında Ortaköy Sarayında evlendi ve onun başkadın oldu. Bu evlenmeden 1888'de Fenire Sultan, 1892'de Ulviye Sultan, 1894'de Sabiha Sultan doğdu.

Vahidettin'in Türkiye'den kaçması üzerine, kadınları, Abdülmecid Efendi tarafından Ortaköy Sarayı'na yerleştirildi. Osmanlı hanedanının yurtdışı edilmesi üzerine Kahire'ye gidip yerleşti. Bîr daha evlenmedi. Kahire'de Ma'âdî semtinde 1940 - 1950 yılları arasında öldü.

İnşirah Kadın:

İnşirah Kadın'ın Çerkez olduğu anlaşılmaktadır. 10. VII. 1887'de Batum'da doğdu. 18 yaşına gelince Çengelköy Sarayı'nda Vahidettin ile evlendi (1905). Vahidettin, İnşirah Kadın Efendi'yi 17. XI. 1909 yılında boşadı. Bundan sonra bir daha evlenmedi. Hanedanın Türkiye'den çıkarılması üzerine Kahire'ye gitti. Burada 10. VI. 1930 yılında öldü.

Müveddet Kadın:

Şadiye Müveddet Kadın Efendi'nin de Çerkez olduğu anlaşılmaktadır. 12. X. 1892'de Adapazarı'nda doğdu. 18 yaşında Vahidettin Efendi ile evlendi (1911). Düğünleri Çengelköy Sarayı'nda yapıldı. Vahidettin Efendi'nin ikinci kadın efendisi payesini aldı. Müveddet Hanım'ın, hanedan âzalarının dışarı gönderilmesi üzerine Mısır'a gittiği anlaşıyor. Vahidettin'in ölümünden sonra, İskenderiye'de Emin Paşazade Şakir Bey ile evlendi (1932). Bu evliliği ancak 4 sene sürdü. Şakir Bey'den İskenderiye'de boşandı (1936). Daha sonraları Türkiye'ye geldi, 1951 yılında Çengelköy Sarayı'nda öldü.

Nevare Kadın:

Vahidettin Efendi'nin üçüncü kadın efendisidir. Çerkezdir. 4. V. 1901'de Adapazarı'nda doğdu. 17 yaşında Vahidettin'in tahta çıkacağı sırada evlendi (20. VI. 1918). Nikâhları ve düğünleri Dolmabahçe Sarayı'nda kıyıldı. Vahidettin, San Remo'da iken Nevâre Kadın Efendiyi boşadı. (20 V. 1924). Bu boşanmadan sonra, ikinci defa evlendi. İstanbul'a geldi. Yılmaz Öztuna ,İstanbul'da hayatta olduğunu sanıyor.

Kızları

Sabiha Sultan:

Vahidettin'in baş kadını Nazikeda'dan doğan üçüncü kızıdır. Sabiha Sultan 19. III. 1894'de Ortaköy Sarayı'nda doğdu.

Mustafa Kemal Paşa'ya, Karlsbad'a gideceği sıralarda Vahidettin musahibini yollar, kendisiyle kızı Sabiha Sultan'ı evlendirmek istediğini bildirir. Bu hususta Talat, Enver Paşalar ve Fethi Okyar da Mustafa Kemal'i evlenmeye zorlarlar. Mustafa Kemal Paşa "evet ya da hayır" demez. Sonradan evlenmekten vazgeçer. Bunun üzerine Sabiha Sultan 26 yaşında ve babasının padişahlığı sırasında halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi ile evlenir (29. IV. 1920). Düğünleri Yıldız Sarayı'nda olur. Sabiha Sultan, bu evlenmeden 2. II. 1921'de Nişantaşı Sarayında Neslişah Hanım Sultan'ı 12. IX. 1923'de Dolmabahçe Sarayı'nda Zehra Hanzade Hanım Sultan'ı, 14. II. 1927'de Nîs'te Hilâfet Sarayında Necla Hibetullah Hanım Sultan'ı doğurur.

Osmanlı hanedanının Türkiye'den sınır dışı edilmesi üzerine kocasıyla birlikte Fransa'ya gitti. Orada Nîs'te Hilâfet Sarayı'nda yerleştiler. Daha sonra Mısır'a gittiler. Burası evlilere yaramadı, 1948 Ocak'ında ayrıldılar. Sabiha Sultan, Ömer Faruk'dan ayrıldıktan sonra bir daha evlenmedi, İstanbul'a gelip yerleşti. Sabiha Sultan 26. 8. 1971 günü Çengelköy'deki sarayda öldü.

SONUÇ

Padişahın özel hayatını sürdürdüğü harem yalnız padişahın eş ve çocuklarını kapsamayıp, aynı zamanda kurumsal yapısıyla da imparatorluğun bürokratik yapısıyla bir paralellik gösterir.

Osmanlı İmparatorluğu genişlemeye bağlı olarak tüm kurumlarındaki değişikliği harem kurumuna da uygulamıştır. Bu değişikliğin yansıması haremindekilerin artık enderunlular gibi devşirme sistemiyle yetişmesiyle başlamıştır. Değişikliğin son noktası padişahın eşinde düğümlenmiş ve artık padişah resmi nikahla çevresindeki beylik veya devletlerin kızlarıyla değil harem kurumunun devşirme sistemiyle dışarıdan çeşitli yollarla elde ettiği cariyelerin belli yetiştirme tarzlarından sonra onlarla resmi nikah yapmadan evlilik hayatlarını sürdürmeleriyle devam etmiştir. Bu duruma siyasi ve ekonomik sebepler neden olmuştur.

İmparatorluğun yeni gelişmelere kendini uydurması söz konusudur. Harem içinde yenilikler yapılan en önemli kurumlardan biri olmuştur. Çünkü resmi nikahtan vazgeçme harem teşkilatının işleyişini alt üst etmiş buraya pek çok kişinin katılımıyla harem kurumunun kalabalıklaşmasına ve bunun da ihtiyaçlarını karşılamak için buraya çok fazla masraf yapılmasına neden olmuştur. Bu durum imparatorluğun ekonomik bünyesini sarsmış hatta son zamanlarında harem kurumunun eski canlılığını kaybetmesine II. Meşrutiyet dönemine geçişte ihtilalin onlara da vurmasına, neden olmuştur ve sonunda hareme yapılan masraflar harem kurumunun dağılmasında önemli rol oynamıştır.

Veraset sisteminin değişimi de haremden epeyce hissedilmiştir. Şehzadelerin harem hayatına katılmaları onların da haremlerinin asıl hareme katılmalarına neden olmuştur. Böylece sayı iyice artmıştır. Bu durum harem kurumunun politikaya karışması için bir neden teşkil etmiştir. Saray bürokratik bir konuma girmiştir. artık Sarayda hem siyasi konular görüşülmüş hem de padişah evinde yaşamaya devam edilmiştir. Bu durumun sonuçları daha sonraki devirlerde imparatorluğun duraklaması, gerilemesi ve dağılma sürecine girmesine neden olacaktır. Bu konuda varılan uzlaşma pek çok yazarı biraraya getirirken bunlardan farklı düşünenler da

ortaya çıkmıştır. Bu konuda kadınların, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari işlerine burunlarını sokarak duraklamaya ve gerilemeye neden oldukları söz konusu edilmemelidir. Erkekler kadar kadınların da yönetimde söz sahibi olduğundan söz etmek o dönem için sadece Osmanlı İmparatorluğu'na has bir özellik değildir. Daha önceki dönemlerdeki devletler, imparatorluklar için de söz konusudur. Bu yüzden bu duruma örnek sadece Osmanlı İmparatorluğu düşünülmemelidir. Yalnız bizdeki farkı onlarda bu durum açık ve seçik iken bizde gizli kalmasından, perde arkasında yaşanmasından kaynaklanmaktadır.

Harem kurumu Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir kurum iken saray içine taşınmış olması herşeyi başlatan neden basamağının ilkinin teşkil etmiştir.

Şehzadelerin de başa geçip padişah olması için kadınların kendi aralarında çekişmeler, kıskançlıklar yaratmaları ön plana geçmek ve ileride valide sultan olmak için mücadele etmeleri bunun için de bazen üçlü gruplar oluşturarak entikalar çevirmeleri, kendi istedikleri kişileri iş başına getirmek için iş bilmeyen kişileri idarede iş başına getirmeleri harem kurumunun yönetimde ne kadar etkin olduğunu bize göstermede yeterlidir. Bunlar da siyasette perde arkasında kalmıştır. Bu çekişmelerde kadınların, imparatorluğun mevcut huzurunu bozduğu düşüncesi oluşabilir ve gerçekten de bazı çocuk yaştaki padişahların tahta geçmek zorunda kaldığı veya akli dengesi yerinde olmayan ya da diğer padişahlara nazaran daha sakin sözünü pek geçiremeyen yada kadınlara düşkün padişahlar tahta geçtiğinde bu durum söz konusu olmuştur. Fakat şunu da unutmamak gerekir ki kadınlar bu gibi durumlarda ön plana geçerek aslında bu şekilde dönem içinde oluşabilecek idari boşlukları doldurmuşlardır. Yönetimde etkin hale gelerek idareyi kolaylıkla ellerine alabilmişlerdir. Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısına uygun olmayan bu bürokratik yapıya geçiş saltanatın erkekler ile kadınların birlikte imparatorluğu idare edecek duruma gelmelerine neden olmuştur. Yapıda hanedan ailenin ortak malıdır kullanım hakkı sadece erkeklere aittir düşüncesi artık padişahların, arkalarında kadınlarının veya annelerinin fikirlerini uygulayarak imparatorluğu idare etmeleri şekline dönüşmüştür.

Kadınların gittikçe güçlenmeleri bazen padişahlardan daha ön planda bulunarak tarih sayfalarında isimlerinin anılarak dönemlerin anlatılmasına neden olmuştur. Bu durum daha çok padişahlar küçük yaşta oldukları zaman veya veraset sisteminin değişmesi nedeniyle şehzedelerin kafes arkasında yetişmeleri ve her zaman ölme tehlikesini yaşamalarından dolayı aklı dengesini kaybetmiş olmalarından doğan zaman süreçleri için geçerlidir. Aynı zamanda kadınların karakterlerinin güçlülüklerini de kullanarak imparatorluğun en parlak hatta akıllı, zeki padişahların başta olduğu devirlerde bile kendilerinden söz ettirmeleri padişahların bu sefer açıklarından yararlanarak ya da zayıf olan yönlerini bularak ya da kendilerine duydukları aşklarından dolayı bu durumdan yararlanarak kendilerini tüm imparatorluğa kabul ettirmeleriyle kendilerini tarih sayfalarına tanıtmışlardır. Elde ettikleri güç ve ardından gelen zenginliklerini hayır kurumları yaptırarak harcamaları tarih sayfalarını okumasak da gözlerimizle görerek onların güçlerini hissetmemizde yeterli olacak durumdadır. Bu şekilde tarihte hiçbir yerde rastlayamayacağımız Osmanlı kadınlarının yaptırdığı hayır kurumlarını hepsini bir arada İstanbul'da görmekteyiz.

Harem teşkilatına dışarıdan alınıp devşirme sistemiyle yetişenlerden padişah kadınlığına kadar yükselemeyip sadece hizmetli olarak görev yapacak kişiler de mevcuttur ki bunların sayısıyla birlikte haremdeki kalabalık gittikçe daha da artacaktır. Fakat bu kişilerin sayıları için düzenli bir iniş ya da çıkış söz konusu değildir. Haremin ihtiyacına göre bunların sayıları zaman zaman artıp zaman zaman da çoğalarak belirli bir düzen içinde olmamıştır. İmparatorluğun ilk dönemlerinde savaş esirlerinden sağlanmış olmasına rağmen gittikçe ilerleyen dönemlerde elde edilşleri çeşitlilik kazanmıştır. Elde edildikten sonra acemilik devri daha sonra kalfalık en son ise ustalık devriyle hizmetlerini imparatorluk içerisinde en iyi şekilde imparatorluk sürecinin kendilerine bahşettiği son devirlere kadar sürdürmüşlerdir. Bunların kimisini görevi zaman sürecindeki değişikliklere bağlı olarak gerek kalmayan duruma dönüşmüş bu nedenle görevlerine son verilmiş bazılarının ise görevi genişleyerek imparatorlukta alınan en iyi konuma gelmişlerdir. Haremağaları gibi. Fakat her çıkışın bir inişi olmuştur. Bu nedenlerle zor duruma düştükleri de

olmuştur. Harem kurumunun dağılmasıyla birlikte de görevlerine tamamiyle son verilmiştir.

Harem kurumu, saraylarda önemli bir yer teşkil etmiştir. Edirne Sarayı'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun sarayında yer işgal etmeye başlayan bu kurum daha sonraki devirlerde yapılmış olan saraylarda önemli bir yere sahip olmuştur harem başlangıçta ayrı bir yerde kurulurken ,Topkapı Sarayı dan sonraki devirlerde yapılan kasr ve sarylarda sarayla aynı bina içerisine yapılmıştır. Yenileşme dönemine bağlı olarak ve Batı'dan etkilenecek kurumun saray içine yerleştirilişinde ve haremin içinde bulunan eşyaların kullamında değışikliler olmuştur. Son dönemlerde artık padişahın evi sadece oda olarak sarayda yer işgal eder duruma gelmiştir.

Saraydaki doğumlar, padişahın evinin genişlediğinin göstergesi olmuştur. Şehzadelerin hareminin de eklenmesiyle ev bir hayli daha önce de bahsettiğim gibi genişlemiştir. Sultanların damatların yanına gitmeleri söz konusu olabiliyordu. Bu yüzden bu husus için bir şey diyemeyiz. Fakat bu konuda dikkati çeken husus doğumdan sonra ve bu doğanların evlenmeleri konusunda imparatorluğun bayağı masraflara girmiş olmasıdır. İmparatorluğun büyüklüğünü gücünü simgeleyecek olan bu durumlar hazineyi bayağı sarsacaktır. Özellikle son dönemler bunun açık göstergesi olmuştur. Bunlara bir de günlük yaşantıdaki eğlenceleride ekleyecek olursak ve buna harcanan masrafı düşünecek olursak imparatorluğun neden maddi yönden sıkıntılara düştüğü aşikardır.

Günlük eğlencelerine çok önem veren harem yaşayanları bu alanda oldukça kendilerini geliştirmişlerdir. Padişahların izinleriyle daha önceki dönemlere nazaran son dönemlerde kadınların daha rahat ettikleri serbestçe dışarı çıkıp dolaşabildikleri eski oyunlardan farklı olarak Batı'dan etkilenecek kendilerini geliştirdikleri, müziğe oldukça önem verdikleri görülmüştür. Özellikle Lale devri ve Tanzimat dönemiyle birlikte dışa açılan dönemde artık Batı'nın gerisinde kaldığımız her yönden hissedilerek Batıya yönelinmiş ve Doğu modası yerini modern Avrupa tarzına bırakmıştır. Örnek çarşafın yerini mini eteğin alması, yer sofrasında yemek yemenin yerini masada yemek, yemek yerken çatal bıçak kullanmak gibi....Kadın dergileri ve gazeteleriyle takip edilen moda o dönemde yazılan romanlara konu teşkil ederek

haremdede yaşıayanların ne kadar değışime uğradıklarını göstermede günümüze yardımcı olmuştur.

İşte bu şekilde imparatorluk içerisinde anlattığımız bölümlerle birlikte harem kurumunda oldukça değışiklikler söz konusu olmuştur. Bu yapılanlar imparatorlukta II. Abdülhamid'in tahtan indirildiğı ve harem kurumunun kapılarının dışarı açıldığı dönemde tüm imparatorluk sınırları içerisinde halk arasında hissedilmeye başlayacaktır. Fakat bu durumun açığa çıkması ve harem içerisinde kabul edilen yeniliklerin daha da gelişmiş bir şekilde günümüz haline dönmesi epey zaman alacaktır. Haremden ayrılan kadınların da dünya yaşamına ayak uydurmakta zorlanacakları açıktır. Buna ayak uyduranlar olduğu gibi kendilerini bu dünyada kaybedecek olanlar da görülecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.SGE, Dosya no:2, gömlek:76, 11/Za/1303/Hicri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.TKM, D:39, G:70, 2875/1315(Hicri)
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, YPRK.ASK, D:255, :2, 11/5/1326(Hicri))

Yararlanılan Diğer Kitap ve Makaleler

Akgündüz Ahmed, *İslam Hukukunda Kölelik-Cariyelik Müessesesi Ve Osmanlı'da Harem*, İst., 2000
Altındal, Meral, *Osmanlı'da Harem*, İst., 1993
Atasoy, Nurhan, *Harem*, İst., 2001
Baydur, Mithat, 'Yıldız Sarayı', *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c.2, İst., 1994
Bozdağ, İsmet, *Haremin Penceresinden II. Abdülhamid*, İst., 2004
Crotuier, Alev, Lytle, *Harem: Peçeli Dünya*, İst., 1990
Doğan, İsmail, 'Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri, Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri' *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999,
Ergins, Ziya 'Osmanlı Haremi Ne Zaman Kuruldu?', *Tarih Dünyası*, s.9, İst., 1950
Hasan Amca, 'Çerkez Kızları Neden Saraydan Çıkarılmıştı?..', *Yeni Tarih Dünyası*, c.1, s.1, İst., 1953
Kaplan, Leyla, 'II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999
Konyalı, İbrahim Hakkı 'Cariyeler ve Esir Pazarı', *Tarih Dünyası İst.*, 1950, s.2
Kurt, Abdurrahman, 'Osmanlı Toplumunda Poligami' *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999
....., 'Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu', *Osmanlı*, c.5
Ankara, 1999
Lebip, Muammer 'Harem ve İç Yüzü', *Tarih Dünyası, İst.*, 1950

- Osmanoğlu, Şadiye 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı' *Hayat*, S.1, c.1, İst.,1963
-, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Sarayda Ramazan' *Hayat*, S.2, c.1, İst., 1963,
-, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Dolmabahçe Sarayı'nda Bayramlaşma Töreni' *Hayat Haftalık Mecmua* S.1, c.1, İst., 1963,
-, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Harem Hayatına Ebediyen Veda', *Hayat*, s.12 c.1, İst., 1963,
-, 'II. Abdülhamid Döneminde Harem Hayatı; Sarayda Sultanlar Nasıl Evlenirlerdi?', *Hayat*, S.10, c.1, İst., 1963,
-, 'II. Abdülhamid Devrinde Harem Hayatı; Harem Ağalarının Meraklı Hayatı,' *Hayat*, S.9, c.1, İst., 1963
- Ok, Sema, *Haremağaları*, İst., 1997
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, İst.1994
- Öztürk, Said, Osmanlı Toplumunda Çok Eşliliğin Yeri, *Osmanlı*, c.5,Ankara, 1999,
- Peirce, P. Leslie, *Harem-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık Ve Kadınlar*,çev. Ayşe Berktaş, İst. 1993
- Penzer, N. M., *The Harem*, England, 1967
- Altınay, Ahmed Refik, 'Sultanların Korkunç israfları', *Tarih Dünyası*, 1950, s.2,
- Roded, Ryth M., 'Osmanlı Tarihine Cinsiyet Açısından Bakılması', *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999
- Saz, Leyla 'Saray ve Harem Hatıralarım', *Yeni Tarih Dergisi*, s.16, İst., 1958
- Şehsuvaroğlu Haluk Y., 'İkinci Abdülhamid'in Kadınları Ve Çocukları', *Resimli Tarih Mecmuası*, c.2, s.17, İst.,1951
-, 'Osmanlı Sarayının bir muhteşem düğünü', *Resimli Tarih Mecmuası*, s.16, c.2, İst., 1951
- Melek, Z., Son Devirde Kadınlar Saltanatı,' *Resimli Tarih Mecmuası*, S.15, c.2, İst., 1951
- Şakir, Ziya 'Padişahlar Nasıl Evlenirlerdi?', *Resimli Tarih Mecmuası*, S.7, İst.,1950

-, ‘Osmanlılar Devrinde Odalıklar’, Resimli Tarih Mecmuası, S.3, İst., 1950,
- Şair Leyla Saz Hanım, *Anılar 19. Yüzyıl SarayHaremi*, İst., 2000
- Toskalı, Zehra, ‘İstanbul Hayalhanesinde Beliren Kadın Sımaları’, *Osmanlı*, c.5, Ankara, 1999
- Uluçay, M. Çağatay, *Padişahın Kadınları Ve Kızları*, Ankara, 1992
-, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, İst, 2001
-, *Harem II*, Ankara 1992
-,’Haremden mektuplar’, *Yeni Tarih Dünyası*, S.2, c.1, İst.,1953,
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara, 1984 Aygün Ülgen, Aygün ‘Topkapı Sarayı’, *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c.2, İst., 1994
-, ‘Dolmabahçe Sarayı’, *Osmanlı AnsiklopedisiTarih/Medeniyet/Kültür*, c.6, İst., 1994
-, ‘Çırağan Sarayı’, *Osmanlı Ansiklopedisi Tarih/Medeniyet/Kültür*, c.6, İst., 1994
-, ‘Beylerbeyi Sarayı’, *Osmanlı AnsiklopedisiTarih/Medeniyet/Kültür*, c.6, İst., 1994 ,
- Ünüvar, Safiye, *Saray Hatıralarım*, İst., 1964
- Zarinebaf-Shahr, Fariba ‘Lale Devrinde Osmanlı Prensesleri’, *Osmanlı*, c.5 Ankara, 1999

ÖZGEÇMİŞ

10.07.1980 tarihinde Manisa-Turgutlu’da doğdum. Emine Lahur İlkokulu’ndaki ilk öğreniminden sonra orta öğrenimimi Havva Özişbakan Lisesi’nde, lise öğrenimimi ise Şemikler Lisesi’nde tamamladım. 1998 yılında girdiğim Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’nden 2002 senesinde mezun oldum. Aynı yıl, aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü’nün açtığı tezsiz yüksek lisans sınavını kazandım. 2003 yılında da yine aynı üniversitenin ve enstitüsünün açtığı tezli yüksek lisans sınavını kazandım. Halen yüksek lisansa devam ediyorum.